

МАТЕРИЯЛИ

ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“.

КНИГА —

Въстаническото движение

Югозападна Македония

(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
на
СЛАВЕЙКО АРСОВЪ

съобщава Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1925.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Предговоръ	1
Славейко Арсовъ, ресенски войзода (портретъ)	8
I. Славейко Арсовъ; биографични данни	9
II. Състоянието на революционното дъло въ Кичевско въ 1899—1900 год. Арестуването на Арсовъ; 14 месеца въ затвора	13
III. Дѣлчевъ и Арсовъ въ Костурско, Селски организационни съдилища. Агитацията по селата. Общи селски събрания. Нови упътвания за четитѣ. Участие на женитѣ. Наказанието на предателя Траянъ	18
IV. Агитационни събрания въ Леринско, Кайлярско, Воденско. Дѣлчевъ дава последни наставления. Арсовъ и Марко войвода. Арсовъ се връща въ Битолско; организационната му работа по селата; налагатъ се промѣни въ облѣклото, обичаите и нѣравитѣ. Клѣтвата. Войводата Йорданъ Пиперката. Арнаутски разбойнически чети.	25
V. Размѣстване на войводигъ. Арсовъ раненъ. Влашка разбойническа чѣта. Наставления за четниците. Отравянето на турска разбойническа чета. Арсовъ въ Ресенско. Положението въ селата. Разбойникътъ Неджибъ. Премахване на турцитѣ поляци. Турски комитети. Подкупениятъ мюдюринъ	37
VI. Арсовъ въ Преспанско. Полковникъ Янковъ при войводата Коте. Арсовъ се връща въ Ресенско. Засилване на революционната организация въ района. Намѣсата на четата противъ битови и економически отношения на народа, противъ традиционни обичаи и навици	47
VII. Първата мобилизация на селската въоружжена милиция въ района	57
VIII. Решението на конгреса въ Солунъ за въстание. Капитанъ Давидовъ въ Ресенско. Първото сражение съ турска войска	61
IX. Засилване източниците за материјална поддръжка на четите. Жени предателки. Нови наставления на селяните за случай, когато се иска въоружена помощъ. Въ Преспанско. Военни обучения въ горитѣ. Сражение въ с. Любойно. Арсовъ по западните гъркомански села. Борисъ Сарафовъ въ Ресенско	68
X. Конгресътъ въ Смилево. Участниците. Дамянъ Груевъ председателъ. Решението да се дигне въстание. Избиране главенъ щабъ и районни началници. Ресенско се раздѣля на два района. Сражението съ турска войска въ Цапари. Клане въ Битоля	79

IV

XI. Следъ Смилевския конгресъ. Усилена подготовка за голъмoto въстание: военни обучения, събири и хранителни припаси. Данъците не се плащатъ. Мърки противъ глада	85
XII. Трескави приготовления въ надвечерието на въстанието. Какъ се е набавяло оржжие. Духътъ на населението. Последни разпоредби	89
XIII. На Илинденъ, 20 юли, въстанието се прогласява. Нападение на Ресенъ. Първите сблъсквания съ турцитъ. Първите изгорени села. Въстанически действия по отдални пунктове. Турцитъ, отначало много смаяни, почватъ систематично да горятъ селата. Населението не се отчайва	97
XIV. Борбата продължава. Народътъ не престава да прибира хранитъ. Опити, да се спаси скритата покъщнина, като се пренася въ други скривалища. Турцитъ-селяни се отнасятъ примирително. Турската войска продължава да гори селата. Въстанилото население почва да отпада духомъ	108
XV. Главната военна акция на турцитъ захваща къмъ 15 августъ. Обграждане на въстаниците. Отчаяните опити на подирните да се промъкнатъ презъ турска верига. Войската се предава на звърски изстъпления	120
XVI. Грозни страдания на въстанилото население. И четите губятъ всяка надежда. Турцитъ канятъ населението да се усмири, като му обещаватъ амnestия. Четите още упорствуватъ. Начала на деморализация и въ четите. Тъ се оттеглятъ въ по-непристижни планини	125
XVII. Четите постепенно се разпускатъ. Дамянъ Груевъ и Арсовъ се убеждаватъ, че чуда намъса не ще има. Турската войска гори и планините. Взема се решение, да се приbere по възможност оржжието и да се складира на скрити места. Отчаянието преобладава. Арсовъ съ 24 четника заминава за България. Груевъ и Сугаревъ оставатъ да доприбератъ оржжието	132
Географична карта на Македония.	

ПРЕДГОВОРЪ.

За да се оцени обективно днешното състояние на духоветът у македонските българи, следъ като турското владичество надъ Македония се замъни съ още по-черно рабство подъ новитъ ѝ завоеватели, тръбва преди всичко основателно да се знае борбата, която измъченото македонско население е водило съ турцитъ, да се знаятъ грамадните жертви, които то съзнателно е давало въ течение на десетолѣтия поради неодолимото си желание да си извоюва свобода, за да може човѣшки да заживѣ.

Освободителната идея, която следъ берлинския договоръ постепенно бѣ обхванала македонските българи, намѣри реаленъ изразъ въ образувалата се къмъ 1894 година Македонска революционна организация. Тя, ржководена главно отъ подрасналото по-образовано поколѣние, систематично подготви народа да се осмѣли да поведе отчаяна въстаническа борба противъ турската царщина. Въ перипетиите на тая въ всѣко отношение героическа борба, върховната точка на която бѣ достигната съ повсемѣстното въстание въ Македония и Одринско въ 1903 год., се оглежда душата на македонския българинъ, способна да се самопожертвува за идеята на свободата.

Тръбва въ подробности да се изучи този периодъ на голѣмъ идеализъмъ, подхранванъ отъ една наивна вѣра въ симпатиите на християнска Европа, — на „Великиятъ сили“, които нѣма да позволятъ, щото страданията на Македония да се продължатъ безъ край,

които непременно ще се намесятъ, за да помогнатъ, да ѝ даруватъ свобода стига македонцитъ най-напредъ сами, съ беззавътенъ героизъмъ да докажатъ, че сѫ достойни за нея.

За жалостъ, безпримѣрните жертви, които македонцитъ сложиха предъ олтаря на свободата, не троха хуманна Европа, и свободата не дойде. И въпрѣки това, за чудо, буквально съсипаниятъ следъ въстанието въ 1903 година народъ още намѣри воля и сила въ себе си, да продължи борбата. Той не хвърли анатема върху вдѣхновителите и ржководителите на въстанието, не поиска да търси отговорности и да налага наказания. Защото той въ тѣхъ виждаше себе си, защото вѣрваше въ тѣхната искрена преданостъ къмъ свещеното народно дѣло, тѣхната детинска въ много случаи неопитностъ и осуетенитъ имъ благи упования въ просветения европейски свѣтъ.

Съ злополучното Илинденско въстание не се спре освободителното движение, на което бѣ писано да превивѣе още едно голѣмо разочарование, последвано пакъ отъ нечовѣшки страдания: то бѣ изневѣрата на младотурцитъ спрѣмо македонските борци, които съ голѣма наивностъ имъ се довѣриха, слѣзоха отъ планините и сложиха оржието. Но това на младотурцитъ не стигна, а поискаха, за да се осигурятъ по-добре, съ страшни изтезания да обезоржатъ цѣлия народъ, съ планомърни убийства на старите водители и четници за винаги да обезглавявятъ революцията. Тѣ се излъгаха, народътъ не изневѣри на падналите си за освободителната идея синове и не се отвѣрна отъ великата си идея. Балканската война и сетне голѣмата война 1915—1918, въ които и македонските българи до край ревностно участвуваха, бѣха прѣма последица на жестоко-сърдечието и измамата не само отъ страна на младо-

турцитъ, а и на всички малки и големи фактори, отъ които зависи подобрението на горчивата съдба на Македония. И двете войни се свършиха нещастно за Македония. И при все това тя пакъ е жива: изъ македонският пепелища пакъ се издига мъжествениятъ ѝ гласъ: „свобода или смърть!“.

Редицата „Материяли за историята на македонското освободително движение“, чието печатане се почва съ тази книга, ще изнесе ценни данни, отъ които до най-малки подробности ще се види, при какви непонятно мизерни условия се е водила освободителната борба въ Македония, какъ добрите македонски селяни и тяхните по-образовани чеда, родени за миренъ, плодотворенъ трудъ, но увлечени въ борба за освобождение и следвайки възприети за такава борба военни методи у други народи, често се преобърщатъ въ най-жестокосърдечни хора, способни спокойно да убиватъ и свои близки въ името на свещената си идея. Историкътъ и отъ примърите на такива жестокости ще вади заключения за народовата психика въ такива върховни моменти на себесъхранение и самозабрава, на моменти на същинска масова психоза.

Нѣма съмнение, че въ цѣлото освободително движение на македонците отъ 1894 до включително 1903 година най-възвишенъ моментъ представлява Илинденското въстание. Въ България до избухването на самото въстание изобщо никой не подозираше, че народътъ въ Македония се готови на такъвъ страшенъ рискъ, — масово да въстане противъ турската царщина, която въ подобни случаи бѣ опитна най-жестоко да се разправя съ огънь и мечъ. Бѣше 20 юлий, Илинденъ 1903 г., когато по молбата на покойния Христо Матовъ чрезъ мое посрѣдничество се свика въ Университета събрание отъ избрани представители на всички политически партии

въ страната, за да направи той едно много важно съобщение. Събранието се състоя подъ мое председателство. Никой не знаеше, въ това число и азъ, какво ще бъде това съобщение. Когато Матовъ заговори и каза, че на днешния денъ въ Македония и въ Одринско народътъ е въстанилъ и че може би въ тия минути се леятъ вече кърви, събранието остана смяяно, и първоначално никой не схвана, че се касае до сериозно въстание, дори се допускаше, че въ думите на Матова има преувеличение за нъщо, което прибързано ще да е било скроено, но което надали се е осъществило въ замислените размѣри. Хр. Матовъ, членъ на тогавашното задгранично представителство на Вътрешната македонска революционна организация, съ своето съобщение искаше да обърне вниманието на българските общественици върху сериозността на външното положение, което поради въстанието се създаваше и за България, та да се иматъ предъ видъ последици, които по-отлизу може да засегнатъ България, както и нуждата въ последствие да се помогне съ храна и подслонъ на населението въ случай на катастрофаленъ край.

Известието за прогласеното вече въстание, въ предварителната история на което до тогава никакъ не бъхъ посветенъ, силно порази въображението ми. Предвиждахъ ужаси и страховити, удивявахъ се на готовността на народа да сложи на карта всичко мило и драго, да се обрече на сигурна гибелъ.

Съ трепетъ се следѣше въстанието. За жалостъ следъ два месеца най-лошото се сбѫдна. Турцитъ пребѣгнаха къмъ най-варварското срѣдство, опожаряваха въстанилите села въ Битолския вилаетъ. Страшно вълнение обзе всѣки що годе човѣченъ и родолюбивъ българинъ.

Къмъ срѣдата на октомври всичко бѣше свършено, — въстанието бѣ въ кръвъ потушено, а порой бѣжанци,

между които и по-видните участници и ръководители на въстанието вече се точеха къмъ България. Тогава за първъ път видяхъ мнозина отъ войводите, взели участие въ въстанието, и съ затаенъ дъхъ слушахъ тяхните разкази, какво се е вършило и препатило, какъвъ героизъмъ показали прости те македонски селяни и тяхната челядъ. Мислехъ си, че събитията, за които тогава тъй живо всички още си спомняха до най-малки дреболии, въ скоро време що се позабравятъ, че главните дейци-ръководители на въстанието, които най-добре знаеха да обяснятъ тия събития, съмъ смрътни хора, особено като мнозина отъ тяхъ заявяваха, че щомъ мине зимата пакъ ще идатъ въ Македония да умратъ за дългото. Тогава решихъ да спася за историята, каквото се може, като запиша отъ устата на по-видните революционери, които се намираха въ София — презъ зимата 1903/1904 година — всичко що помнятъ като участници въ освободителното македонско движение. Идеята срещна одобрение, и мнозина охотно се отзоваха на поканата ми, да идватъ у мене, за да запиша по-важното отъ тяхните спомени. Срещите обикновено ставаха следъ вечеря и редовно траеха по 6—7 часа. Знаеха моите гости, че се касае за материали за бъдещата пълна история на македонската революционна борба, и затова чистосърдечно всъки се обричаше, че ще казва самата истини. Азъ постоянно задавахъ въпроси, които се отнасяха и до нагледъ маловажни нѣща, та често събеседникът ми недоумяваше, дали заслужава да се спирате върху такива подробности. Особено настоявахъ да си спомнятъ имената на участниците при всъки по-характеренъ случай, отъ где съ родомъ, какво занятие съвършили преди това, какво образование иматъ и пр. Отъ самите разказвачи искахъ да ми кажатъ освенъ тези биографични данни за себе си още и първите

външни влияния върху имъ, за да се заинтересуватъ за революционната македонска борба и да се решатъ да посветятъ живота си на това народно дѣло. Питахъ ги и за литературата, която може да имъ е повлияла въ тази посока.

Поради многото подробности, за които събеседниците ми, между които нѣкои обладаваха удивителна паметъ да помнятъ безброй имена, дати и случки отъ дадено положение, срещитъ се продължиха дълго време презъ цѣлата зима. Единъ между първите, които разпитвахъ, бѣ авторътъ на спомените, обнародвани въ тази първа книга на редицата, Славейко Арсовъ, Ресенски войвода презъ време на Илинденското въстание. Първата среща съ него, както е отбелѣзано и въ ржкописа ми, съдѣржаща самите спомени, които по-долу печатамъ, стана на 9 декември. Следъ като последвала още 10 срещи на: 10, 11, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 22, декември 1903 г. и последната на 24 февруари 1904 год., насъкоро следъ това Славейко Арсовъ, който бѣше твърде симпатиченъ, на гледъ тихъ и деликатенъ човѣкъ, замина за Македония, гдето въ 1905 г. намѣри смъртъта си въ едно сражение съ турцитъ.

Сѫщо така бидоха разпитвани отъ мене и Пандо Кляшевъ, действувалъ въ Костурско, Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ, Чернопѣевъ, Яне Сандански, Гьорчо Петровъ; Георги попъ Христовъ (Битолско), Михаилъ Герджиковъ (за Одринско), Иванъ Поповъ (Костурско), Деянъ войвода, Смиле Войдановъ и Никола Митревъ (Охридско), Петъръ Христовъ Юруковъ (Дойранско—Кукушко и др.); Никола Пушкировъ (Скопско), Ангелъ Андреевъ (Демирхисарско, Охридско — Костурско), Лука Джеровъ (Демирхисаръ и Кичевско), Лазаръ Димитровъ (Дебърско), Сава Михайловъ (Джумайско), Иванъ Анастасовъ Гърчето (Мелнишко — Петришко), Иванъ Геор-

гиевъ Гарвановъ (Солунъ), Хр. Татарчевъ (Солунъ) и Павелъ Георгиевъ Шатевъ (Цариградъ — Солунъ).

Тръбва да кажа, че азъ, пишейки каквото ми разказваха, се стараехъ по възможность напълно да запазя езика на самите разказвачи; поради това моите записи иматъ почти напълно характеръ на оригинални на тяхните автори спомени.

Когато значителна часть отъ тоя родъ материали стане публично достояние, ще може възъ основа на тяхъ да се напише една обективна история на македонското освободително движение, въ която ще може правдиво да се преценятъ ржководните личности, мотивите на тяхните действия, а така също и по-важните събития, които съ имали решаеще значение за развой на освободителното дѣло.

Всичките гореизброени дейци, чиито спомени по този начинъ се запазиха, вече съ покойници съ изключение само на 5—6 души.

Тяхните спомени както и други материали отъ тоя родъ, които същне се прибавиха или които тепърва ще се доставятъ, постепенно ще могатъ намѣри място въ започналата съ тази книга редица, разбира се, доколкото иматъ значение за историята на македонското освободително движение.

София, 1925 1. IV.

Л. Милетичъ.

СЛАВЕЙКО АРСОВЪ

Ресенски войвода.

I.

Славейко Арсовъ ; биографични данни.

9. XII. 1903 год.

Роденъ съмъ въ Щипъ на 1878 год., 17 августъ, отъ родители Арсо Кикиритковъ, занаятчия (матрапазинъ) и Евдокия Коцова, и двамата отъ Щипъ (Ново село). Първоначално образование до II кл. получихъ въ Щипъ. Следъ като свършихъ II класъ въ 1891 год., напуснахъ училището и станахъ писарь въ Криволожската станция, седне стояхъ у дома до 1895. Тогава постъпихъ въ Скопье въ III класъ и въ I класъ на педагогическия курсъ. На 1897—8 дойдохъ въ София, гдео свършихъ V реаленъ кл. и половината отъ II курсъ на военното фелдшерско училище.

Въ 1894 год. бѣха Дѣлчевъ и Дамянъ Груевъ учители въ Щипъ. Тѣ тогава основаваха първите комитети. Дѣлчевъ учителствува въ Щипъ презъ 1894—95 и 95—96 учебна година; Дамянъ Груевъ бѣше дошелъ една година по-рано отъ него.

Братъ ми, Михаилъ Арсовъ, бѣше членъ (работникъ) на комитета. Отъ брата си узнахъ, че се готви нѣщо, а седне, като ученикъ въ Скопье, узнахъ по-отблизу чрезъ ученици, че се тѣкми нѣщо противъ турцитѣ, но не бѣхъ посветенъ въ сѫщината на работата. Тогава бѣше на мода, всѣки работникъ да се снабди съ револверъ и кама. За пушка още не се говорѣше до 1895 г. Братъ ми продаваше револвери, а опитвали сѫ ги на лозьето, отъ коя система сѫ по-добри. Седне у дома случайно при опитване, безъ да се сетятъ, че има патронъ, грѣмва

револверът и ранява брата ми въ дебелото месо въ крака, отъ раната следъ 3 недели, слѣдъ като го занесоха въ Скопье, умрѣ. Тази случка подействува на мене та можахъ да се запозная съ дѣлото по-отблизу. Криеха го, и азъ се усетихъ, че криятъ нѣщо важно. Отъ приятелитѣ му узнахъ нѣщо повечко за Организацията въ 1896 год. Презъ ваканцията, когато си отидохъ дома, тамъ една вечеръ се събраха въ нашата кѫща 8—10 души младежи, дойде и Мишо Развигоровъ. Слѣдъ като се четоха вестници и брошурки (донесени отъ България), дадоха се нѣкои обяснения върху членето и се говорѣше „дипломатически“ нѣщо за „клетва.“ Слѣдъ туй заведоха 4—5 души въ друга стая. И азъ влѣзохъ вътре. Тамъ ги заклеха и видѣхъ, какъ става клетва, и азъ самъ веднага се заклехъ. Баща ми самъ поискава това, като каза: „Ето единъ загина, ето сега по-малкиятъ ще го замѣни.“ Всички бѣха заразени отъ идеята и дълбоко върваха, че трѣбва да стане туй дѣло. Като се заклехъ, пакъ нищо подробно не знаехъ, но разбирахъ, че трѣбва да държа въ тайна всичко и да извѣрша безпрѣкословно, каквото ми се възложи. На мене уставъ не ми дадоха да чета, бѣхъ на 16—17 год. Тогава прочетохъ една част отъ романа „Подъ игото“ отъ Вазова. Не бѣше цѣлиятъ романъ; дадоха ми да го чета на гласъ, да слушатъ домашнитѣ. Имаше брошурки: „Животътъ на Василъ Левски,“ за Филипъ Тотю отъ Зах. Стояновъ. Върнахъ се въ началото на учебната година, за да следвамъ въ I курсъ. Учители ми бѣха Хр. Матовъ и Панайотъ Мановъ; той бѣше родомъ отъ Щипъ, свършилъ въ Женева по естествени науки. Презъ учебната година нищо особено не узнахъ по-вече. Тогава стана едно покушение въ Щипъ. Турчинъ уби едно момче Тодоръ, което се застѫпило за единъ свой другаръ, което турчето искало да му бѫде ашикъ. Веднага по инициатива на ко-

митета десетаритѣ бѣха дали заповѣдъ на гражданитѣ и моментално се събраха до 200—300 граждани и демонстративно внесоха трупа на момчето въ двора на правителството и поискаха да се улови убиецътъ турчинъ и да се накаже смъртно. И сполучиха да се осъди на 15 години затворъ. Тогава Дѣлчевъ е билъ обвиненъ като подстрекателъ заедно съ другите му другари учители, та и Дѣлчевъ на нѣколко пъти дохажда въ Скопье. Бѣше поставенъ подъ гаранция. Среќнахъ се съ него, услужвахъ нему и на другаритѣ му, като имъ предавахъ писъмца. По дѣлото отъ Дѣлчева нищо не узнахъ по-вече. Но когато се завърнахъ презъ голѣмата ваканция пакъ въ Щипъ, тогава узнахъ, че въ кѫщата на брата ми има скрита подъ дюшемето пушка у по-голѣмия ми братъ Пане. Значи, бѣха му дали вече пушка, и отъ него узнахъ, че има раздадени също такива пушки (кримки) и по други работници. Ставаха нощи събрания, гдето присъствуваха групите—по две три групи, ржководени отъ единъ учитель. Азъ не присъствувахъ и не узнахъ подробности, но виждахъ у всички въодушевление и привързаностъ единъ къмъ други. Братъ ми бѣше десетаръ, ржководѣше една група и събираше членски вносове: по 1 грошъ месечно отъ всѣки работникъ. Следъ ваканцията не се върнахъ въ Скопье, защото немахъ срѣдства, за да продължа тамъ, а между туй четвъртиятъ ми братъ Лазаръ, по-голѣмъ отъ мене, бѣше въ София изучилъ часовникарство и бѣше захваналъ да работи самъ. Безъ тескере, съ помощта на Организацията съпроводенъ до с. Виница и отъ тамъ до границата, минахъ въ Княжеството. Това бѣ въ 1898 год. презъ есенята. Въ София постъпихъ въ пети класъ. Четъхъ вестници и книги по българските въстания и пр. Особено следъ като стана Винишката афера у мене се възбуди още по-силно желание лично да действувамъ за дѣлото.

Като свършихъ пети класъ, желаехъ да постъпя въ воен-
ното училище, но не ме приеха, нѣмахъ препоръка та
постъпихъ въ фелдшерското училище, за да имамъ нѣ-
какво завършено образование. Ала военщината не ми
бѣ по вкусъ. Живѣхме въ IV артилерийски полкъ, не
харесахъ военщината, каквато я видѣхъ въ полка. То-
гава почнахъ да дружка съ Михаила Герджиковъ, който
току що бѣше се върналъ отъ Женева, сетне съ Г. Дѣл-
чевъ, който се намираше въ София и др. Дѣлчевъ бѣше
вече самичъкъ пренасялъ отъ тукъ съ по 2--3 коня пушки
въ Щипъ презъ Виница по течението на Брѣгалница.
У Дѣлчева нѣмаше крайни идеи, — никакви социалис-
тически и анархистически идеи, — не служеше той на
тия идеи. Тая дружба съвсемъ ме придоби за револю-
ционната идея и азъ решихъ презъ зимата да напустна
училището. Герджикова тъкмо го бѣха назначили въ Би-
толя за учителъ подъ име Лукановъ. Той нѣмаше докумен-
ти за завършено образование, а взе отъ Лукановъ Тодоръ
(родомъ отъ Княжеството), който следваше въ Женева и
бѣше му приятель, неговитѣ документи, които се препра-
тиха на екзархията. Щомъ пристигна Герджиковъ въ
Битоля, както се бѣхме надумали, ми писа да дойда
тамъ. Бѣше вече говорилъ съ Груева за мене. Писа ми,
че ми намѣрилъ учителско място. Азъ отидохъ въ Са-
рафовия комитетъ и при Славчо Ковачевъ, и тѣ ми да-
доха пари. Купихъ си дрехи и ми останаха още и за
пѣть. Презъ Нишъ и Солунъ стигнахъ въ Битоля все
подъ чуждо име, съ чуждъ паспортъ. Тукъ се срещнахъ
съ Герджикова и Груева. Престояхъ въ хотела нѣколко
дена, а сетне се премѣстихъ въ кѫщата, гдето Герджи-
ковъ и Груевъ заедно живѣеха. Тѣ се справиха чрезъ
Кичевския архиерейски намѣстникъ, да ли ще мога да
живѣя въ Кичево подъ име на селски училищенъ инспек-
торъ. Архиерейскиятъ намѣстникъ се съгласи, и азъ за-

минахъ за тамъ. То бѣше на 20 декември 1899 год. Въ Битоля пристигнахъ въ началото на декември. Отидохъ въ Кичево. Тамъ бѣше владиката Козма, който се съмняваше, да не би да се напакости на митрополията, и не се съгласяваше да остана тамъ. Най-сетне заедно съ него на 26 декември се завърнахъ въ Битоля. Тукъ се срещнахъ съ сѫщинския епархияленъ училищенъ инспекторъ Лука Джеровъ, който сѫщо така служеше на дѣлото, и този се съгласи противъ желанието на владиката, да се завърна назадъ въ Кичево. Въ туй време Груевъ и Герджиковъ бѣха заминали по обиколка къмъ Смилево—Крушево—Прилепъ. Върнахъ се въ Кичево съ инспектора. Следъ нѣколко дена дойде владиката и почна да ме кори, че не е добре да работимъ противъ неговата воля, и силно настояваше да се върна назадъ. Увѣряваше, че и той е патриотъ, че одобрява, но че трѣбва да се постѣпва благоразумно, за да не се напакости на черквата и на дѣлото и пр. Но най-сетне трѣбваше да отстѫпи, и азъ останахъ.

Отъ тогава захваща сѫщинската ми дейностъ по дѣлото.

II.

Състоянието на революционното дѣло въ Кичевско въ 1899-900 год. Арестуването на Яросовъ; 14 месеца въ затвора..

Дѣлото намѣрихъ въ това състояние: до тогава бѣха се държали сказки въ училището, ужъ недѣлно училище, гдето се записвали ужъ помощи за училището, а въ сѫщностъ за дѣлото се записвали работници. Нѣмаше нищо сформировано, здраво наредено. Азъ поехъ работата като ржководителъ при всичкитѣ опити да се възобнови на ново „недѣлното училище,” за да мога тамъ да се запозная съ всичкитѣ.

младежи. Не успехъ да образувамъ солиденъ комитетъ, ако и да бъха се сгрупирали около мене по-надеждните младежи отъ града, на които проповедвахъ идеята, прочитахъ имъ тайно вестници. Тогава идваше отъ Битоля и единъ хектографиранъ вестникъ „На оржие“. Редактори: Пасковъ Василъ, Герджиковъ, Груевъ Дамянъ и Мартулковъ, свършилъ Висшето училище по математика. И Герджиковъ бѣ следвалъ малко въ Висшето училище, па и Дамянъ Груевъ. Не се ограничихъ само да имамъ около себе си младежитѣ отъ града, но се запознахъ и съ постаритѣ работници отъ кичевските села; почти отъ всички кичевски села идваха при мене, покръщавахъ ги, проповедвахъ имъ, упътвахъ ги въ нѣкои заплетени въпроси. Още нѣмаше уредени ржководителни тѣла по селата, а единични личности бѣха носители на идеята. Чрезъ тѣхъ се разпространяваше идеята по роднини и приятели. И все идваха нови лица, за да ги покръстят. Другари ми бѣха архиерейските намѣстници, главниятъ учителъ и нѣкои отъ градските и селските учители. Но не бѣхме се още конституирали въ ржководно тѣло и почти всичката работа водѣхъ азъ тайно. Така се продължи до великденъ 1900 год. Съ позволение на владиката излизахъ по обиколка съ единъ сейменинъ като инспекторъ (има много турски села въ Кичевско, а имаше и турски разбойнически чети). По обиколката изучихъ мѣстата, положението на мѣстността, но понеже сейменинътъ все бѣше съ мене, не можехъ да се впускамъ много въ разговори съ селяните. Набързо въ течение на две недели обиколихъ до 17 села; тѣ бѣха главните села, въ които имаше отворени наши училища. Заварихъ доста силна срѣбска пропаганда въ Кичево и по селата (въ Поречето до 36 села бѣха сърбомани). Сърбитѣ бѣха захванали тамъ отъ 1892—3 год., действували съ пари, съ по 5—10 лири бѣха откопчили пе-

чатитѣ и бѣхѣ привлѣкли първенцитѣ и свещеницитетѣ. Дойдохме наскоро въ стълкновение съ сърбоманската партия, която всѣкаквъ, ни клеветѣше на турцитѣ и много наши учители бѣха си пострадали. Презъ туй време кореспондирахъ и рапортирахъ точно за всичко въ Кичевско на Дам. Груевъ, а и той ми пишеше и ме държеше въ течение за по-важнитѣ събития въ Македония (съ химическо мастило и съ шифъръ!). Кореспондирахъ и съ Лука Джеровъ, който обикаляше Дебърско. И тамъ сръбската пропаганда бѣше хванала коренъ. Села съ български училища имаше въ Поречето 4: Локвица, Виръ, Сѫходолъ, Сланско; въ Рабетинколъ: Орланци, Светѣ-Враче, Вранѣница, Карбуница, Кладникъ, Бедица, Козица, Изворъ, Лашчани, Ехлавецъ, Яголдоленци, Бигордоленци и Пречистенски манастиръ. Сръбомански училища имаше низъ цѣлото Поречье и въ Козичани. Попъ „Мисайле,” сърбоманскиятъ свещеникъ въ Кичево, бѣше родомъ отъ Кичево. Синъ му Станко бѣше сръбомански учитель въ Кичево. Въ града само власитѣ бѣха съ тѣхъ. Тогава стана едно покушение. Имаше вече една българска четица отъ нѣколко лица, които си бѣха турили цель да си отмъстятъ на турци. Тая четица изчека въ засада единъ дебърски бегъ, Абдураманъ бегъ, и други двама бегове съ двама сеймени и ги уби. Водителъ ѝ бѣше нѣкой си Дуко отъ с. Юдово, Кичевско. Поради това се породи съмнение у каймакамина, по доносъ отъ сръбоманския свещеникъ, че въ това нѣщо е замѣсено българското учителство. Каймакаминътъ това скри, защото преди това бѣше рапортиралъ на валията, че въ неговия районъ нѣма комити, та представи, че беговетѣ се избили помежду си. Той посочилъ други бегове, че ужъ заради кръвно отмъщение (асъмлѣкъ), като „асъми“ го сторили. Изпозатвориха въ Дебъръ нѣкои, откриха нѣкои наши. Единъ пияница, Яне отъ с. Раица (Дебърско) бѣше исказалъ всичко

за половина ока ракия, и казалъ, че това е дѣло на комититѣ, обѣщалъ да ги изкаже. Посочилъ още, че въ Дебъръ и Кичево сѫ замѣшани учителитѣ. Каймакаминътъ затвори Янета нарочно, но Мойсиле го подбутна да извади на яве работата. Каймакаминътъ не искаше това да се разкрива, но нас скоро се скара съ владиката Козма и на инатъ извади показанията на Яне и чакаше сгоденъ случай. Туй бѣше на края на юни до 15 юли 1900 г. Тогава се прѣсна слухъ, че сѫ дошли четици, които ще послужатъ като терористически групи. Като снаехъ, че съмъ вече заподозрѣнъ, напустихъ Кичево и отидохъ въ Битоля. Не намѣрихъ тамъ никого освенъ Паскова. Груевъ бѣше интерниранъ въ Смилево по нѣкакви показания. Срещнахъ се съ него въ манастиря Цапари (4 часа до Смилево). Размѣнихме мисли за въ бѫдеще по дѣлото. Той ми бѣше съобщилъ по-рано, че за идещата година ще бѣда учителъ и ржководителъ въ Прилепъ. Съгласихъ се. Груева следъ малко (на 5 августъ 1900) го арестуваха въ Битоля. На 6 августъ заминахъ за Прилепъ и поехъ работата.

Дотогавашниятъ ржководителъ бѣше Атанасъ Ивановъ, прилепски учителъ. Въ Прилепъ заварихъ наредено ржководното тѣло, сѫщо и по селата. Имаше раздѣление поради разпра между книжарницата на Николовъ и Семерджиевъ. Разпрата се пренесе и върху дѣлото и отидоха сетне до крайности. Докато да се запозная съ работници, градски и селски, дорде понаредимъ смѣткитѣ и пр., мина се около два месеца. Имаше вече и четници — терористически. Убиха единъ турчинъ, — полякъ въ Прилепско, шпионинъ. Сетне разбиха въ Мориовско една разбойнишка турска банда, като я нападнаха отъ засада, убиха двама, а двама избѣгали. Едни турци, охридчани, бидоха убити отъ четицата и пр. На 8 септ. дойде Пасковъ вмѣсто Дамянъ Груевъ, като ок-

ржженъ ржководителъ, да наредимъ работата по-добре. Една вечеръ се събрахме въ къщата на Атанасъ Ивановъ, за да видимъ смѣтки и др. Бѣше тамъ и Силяновъ. Нѣкой ни бѣше предалъ, обсадили къщата и на заранъта още отъ постелята ни дигнаха. Предателтъ се узна положително и биде убитъ около две недѣли следъ това. Атанасъ Иванова освободиха, а нась тримата заведоха въ Битоля. Градоначалникътъ ни разследва малко и ни освободи съ една кратка речь, съ която ни убеждаваше, да не продължаваме понататъкъ по тоя путь, защото щѣло да бѫде лошо. Заминахме безъ Паскова въ Прилепъ, а Паскова следъ нѣкой денъ интернираха въ Солунъ. Въ Прилепъ следъ две недѣли—на 5 октомври — дойдоха 2—3 заптиета въ училището и запитаха, кой съмъ и пр. и поискаха лично да ме обискиратъ. Сториха го, и сене у дома сѫщо прибраха всички книжа, но нищо не намѣриха, освенъ една всеобща история (преводъ отъ руски). Въ нея се разправяше за клането въ Батакъ, намѣсата на Русия и освобождението на България. Заведоха ме въ правителствения домъ и отъ тамъ по заповѣдъ на Кичевския каймакаминъ вързанъ ме заведоха въ Кичево. Суварията, конни стражаръ, извади ми белегчетата за бакшишъ. Въ Кичево на втория день ме повика полицейскиятъ, съобщи ми, какво е показалъ онъ пияница Яне, какъ сме щѣли да убиваме попа, какъ сме били зломишленци на държавата и пр. Арестуваха ме. Тамъ заварихъ архиерейския намѣстникъ, Лука Джеровъ, двама отъ градските учители и двама селяни отъ работниците, между които и Атанасъ отъ Поречье, ви-денъ селянинъ, бившъ сърбоманъ, сене екзархистъ — всички 9—10 души. Въ затвора седѣхъ въ Кичево 8 месеца — до 22 май 1901, а сене още 6 месеца — до 30 октомври 1901 въ Битоля.

Освободиха ни съ по 100 лири подкупъ дадени на

съдиитѣ. Сѫщитѣ 100 лири ги искаше каймакаминътъ. Той мислѣше, че можемъ да дадемъ и повече, понеже сме получавали много пари отъ нѣкакъвъ „руски“ комитетъ. Той казваше, че тукъ има московецътъ пръстъ, защото разполагахме съ пари. Ние се хранѣхме въ затвора отъ гостилиница и си плащахме. Това правѣше впечатление. Насъ ни поддържаха отъ много страни, главно учителитѣ, които редовно си получаваха заплатата. Въ кичевския затворъ бѣхме въ едно подземие, което бѣше 2 метра широко и 4—5 м. дълго, 16 души безъ легла. Презъ една дупка ни подаваха храна, имаше две дупки за светлина. Подъ душемето на затвора минаваше каналъ отъ нужникъ, та идѣше страшна миризма. Рогозини, метли, постелки, — всичко бѣше наше. Туряха арнаути помежду ни. Въ Битоля затворътъ бѣше много по-добъръ, тамъ се считахме вече за полуосвободни. Владиката бѣше настоявалъ предъ валията та се даде ходъ на дѣлото, което кичевскиятъ каймакаминъ прикриваше.

Сѫдиха ни около петъ пѫти и ни оправдаха съ рушветъ. Мене осѫдиха на една година, като се смѣташе и предварителниятъ затворъ 14 месеца, така че и мене следъ 10 дни освободиха.

III.

Дѣлчевъ и Ясовъ въ Костурско. Селски организационни сѫдилища. Агитацията по селата. Общи селски събрания.

Нови упътвания за четитѣ. Участие на женитѣ.

Наказанието на предателя Траянъ.

Петъ-шестъ дена преди да се освободя Дѣлчевъ бѣше дошелъ въ затвора да се види съ Груева, който бѣше въ сѫщия дворъ. Въ цѣлия затворъ имаше 11 кауша, съ каушки, кафеджии, служители. Пускаха ни на разходка: по 2—3 кауша се разхождатъ два пѫти, но съ гвардияни.

Дѣлчевъ смѣло си дойде въ затвора и стоя около два часа. Гвардияните въ затвора разнасяха шифровани писма. Азъ видѣхъ Дѣлчева, но не се поздравихъ съ него. Щомъ се освободихъ, срещнахъ се съ Дѣлчевъ, съ Георги Христовъ, Сугаревъ, Пешковъ — въ кѫщата на единъ фурнаджия. Говорихме по положението и за въ бѫдеще, какви мѣрки да вземемъ и какво да правимъ ние двамата, азъ и Лука Джеровъ. Намѣри се за най-умѣстно да излѣземъ въ балкана, да влѣземъ въ нѣкоя чета. Реши се четитѣ да се предадатъ въ рѣже на по-добри сили. Видѣ се вече ползата отъ четитѣ. По туй време бѣше заминалъ съ четата въ Прилепско Методий Пачевъ, който бѣше убиль въ Охридъ единъ шпионинъ та бѣ осъденъ на 15 години. Следъ три години оправданъ, постгли въ четата на Марко войвода, а следъ три недели става войвода въ Прилепско съ чета отъ 7 души. Следъ нѣколко месеца го обсаждать турцитѣ на Благовецъ 1902 год. въ Кадино-Село (Прилепско), въ една кула, и следъ дѣлго сражение се самоубиватъ всички съ Пачева заедно. Дѣлчевъ замина за Леринско—Костурско, а азъ се върнахъ въ Прилепъ, взехъ пари срещу заплатата си и следъ това, както бѣше решено, заминахъ за Леринъ; следъ два дена, като узнахъ, где е Марковата чета, заминахъ съ единъ куриеръ за Кономлади (Костурско). Тамъ заварихъ Дѣлчева. Четата бѣше около 37 души. Бѣха тамъ всички районни рѣководители отъ Костурско (Пешковъ, Марко, Коте и др.). Дадоха ни пушки, и азъ тръгнахъ съ тѣхъ. Въ Кономлади Дѣлчевъ бѣ далъ свобода на всички селяни да се оплачатъ предъ него за каквото има, за всички неволи даже и противъ четата, и се явиха всички селяни: имаше дѣла за разводъ, за обири, за разправии между жени, понеже се убедиха, че добре имъ се разглеждатъ дѣлата. То трая четири дена. Дѣлчевъ

седѣше съ районните ржководители като председателъ. Районните ржководители разпитваха, той слушаше, съветваше се съ ржководителите и даваше резолюция, съобщаваше се тя на селяните и веднага се извършваше помиряване, разводъ и пр., веднага. Всички приемаха съ удоволствие. Всичко се вършеше безпристрастно. Следъ шестъ дена се направи общо събрание отъ цѣлото село въ черквата. Показа имъ се, какъвъ е билъ вървежътъ на дѣлото до тогава въ селото имъ (не се говореше за други села, освенъ съ общи думи), посочи имъ се единъ новъ редъ: забранява имъ се да се сѫдятъ предъ турски сѫдилища, забраняватъ се кражбите, блудства, пиянства, крамоли; налагатъ се послушностъ спрѣмо селското управително тело, акуратностъ при изпълнение на длъжностъ, стража предъ селото, куриерската служба, посрещане четата, приемането ѝ въ кѫщи. Всичко устно, не бѣше написано въ уставъ Заповѣдващъ се да се пази въ тайна, каквото е ставало въ селото, и да не се говори за друго село нито да се разпитва. Всичко туй: чета, общо събрание, сѫдъ — бѣше ново за мене. Още не излѣзли отъ селото, дойде известие отъ Костуръ, че сме предадени и че иде потера. Излѣзохме отъ селото и отидохме въ с. Поздвища (Кост.), разпоредихме се по 5—6 души въ кѫщи. Четата се разпредѣля, като тръгва на путь, въ преденъ и заденъ патруль за редъ засади, за всѣкакви изненади; четата върви винаги единъ по единъ на разстояние по 4 крачки между четници; войводата върви следъ предния патруль и по него се редятъ всички момчета едно по-едно; оръжието се дѣржи въ рѣце. На дѣлъгъ путь и при по-свободни мѣста се позволява да турятъ пушките на рамото си. Забраняватъ се всѣкакъвъ разговоръ и струпване 2—3 на купъ; забранява се да се пуши въ походъ; по възможность да не се кашле, да не се излиза вънъ.

отъ строя. Следъ 1—2 часа се прави почивка. И на почивката всички запазватъ строя,—не се позволява да се събиратъ на едно място. Непослушните се мъмрятъ или отдељно или предъ всички. За избъгване отъ четата — смъртно наказание. Убивали сме момчета за туй. Пресъдата става отъ войводата, долага се до окръж. управление, пресъдата се съобщава предъ самата чета и се изпълнява отъ другарите. Тия наредби се развиха постепенно, отъ частъ донасяни въ района отъ Дълчева.

Потерата мина (150 д.) презъ същото село; и тя върви единъ по единъ като настъ и отива въ с. Кономлади и подлага на изтезание 5—6 души заедно съ селския учитель.

10 XII.

Въ Поздвишча изучихме още същия денъ, кои съ шпионите. Една стара жена отъ селото Кономлади, съобщила на единъ неинъ внукъ Траянъ, който живѣше въ Костуръ (род. отъ с. Руля) и който тъй също бѣше турски шпионинъ, официаленъ шпионинъ, облечень въ турски дрехи — явенъ; занимавише се съ събиране на оржжие. Отъ Поздвишча се премѣстихме въ Черновишча и се прати въ с. Кономлади, да се узнае, да ли има и другъ шпионинъ, или е само старата жена. Узнахме, че има още други две жени, — едната лека жена. Вечеръта минахме отъ Черновишча въ Дреновяни и още като излизахме отъ селото една група отъ четата (11 души) на чело съ Марко и Чакаларовъ отидоха въ с. Руля, да накажатъ бащата на Траяна, който е билъ по-преди предуменъ, да вразуми сина си. Тъ отиватъ, зиматъ го отъ търлото и го довеждатъ предъ къшата му и го убиватъ. Тъ се върнаха въ Дреновяне още същата вечеръ. Потерата се дигна заедно съ сина на убития. Между туй една друга група пакъ съ Чакаларова отива

въ Кономлади, улавя тритѣ жени шпионки и ги наказва спрѣдъ село (И преди това е имало подобни случаи отъ наказване шпиони).

Четата отъ Дреновяне отива въ Дъмбени (въ края на ноември 1901 год.). Забележихъ, че селянитѣ бѣха свикнали съ четитѣ, знаеха нейнитѣ цели и нейнитѣ правила, приятелски посрещаха и изпращаха. Храната бѣше на селска смѣтка, опредѣляха се квартири. Всѣкогашъ кѫщитѣ се смѣняваха. Въ Дъмбени седѣхме 4 дена. Въ туй време имаше събрание на четата — взимаха участие всички четници (и Дѣлчевъ бѣше съ насъ). Обсѫждаше се поведението на четниците спрѣмо водителитѣ и помежду имъ. И постѫпкитѣ на самитѣ войводи подлежаха на критика. Нѣмаше никакъвъ уставъ за тия работи — изобщо за четитѣ уставъ нѣмаше — а на другарска почва всичко се поставяше; агитираше войводата тъй, както му текне. Отъ Дъмбени отидохме въ Смърдешъ. Дѣлчевъ съ нѣколцина постоянно седѣше въ Смърдешъ, защото селото бѣше по-голѣмо, имаше по-голѣми бѣркотии въ смѣткитѣ, имаше разпри между управителното селско тѣло и работниците, имаше и сѫдебни дѣла. Часть отъ четата обикаляше по околнитѣ села: Косинецъ, Въмбелъ, Брезница, гдето се правѣха селски събрания, покръщаваха се нови работници, напомняше се правилникътъ на организацията, прибраха се членските вносове и се разглеждаха сѫдебни работи. И друга група имаше на друга страна съ Чакаларова, а пѣкъ азъ бѣхъ съ Марко, Кузо Стефановъ и 10-тина четници. Всички имахме грѣцки пушки; Дѣлчевъ само и другарътъ му Иванъ (живъ е, тукъ е, съ него Дѣлчевъ е обиколилъ Македония) имаха манлихерки. Следъ 13 дни напустнахме Смърдешъ и отидохме въ Дреновяни за единъ день, а сетне у Вишени — 4 дена, гдето пакъ се разглеждаха дѣла; три-четири

вечери една следъ друга се свикваха селяните на селско събрание въ черквата: въ тия събрания се агитираше между селяните, като имъ се обясняваше сегашното имъ положение, миналото и мърките за въ бѫдеще, посочваха имъ се примери изъ българ. въстания, Гръц. въстание и др. Тукъ вече имаше и знаме (копринено, червено, извезено: мома, македонка, въ гражданска носия и пр.). Предъ знамето се заклеваха въ черквата; бѣше предъ знамето обикновената емблема: револверъ и кама. Имаше и свещеници. Всички въ селото знаеха. Сетне отидохме въ с. Черешница, гдето престояхме само два дена; тукъ правихме пакъ събрание, но азъ не присъствувахъ, защо бѣхъ заминалъ съ Марко съ леринската чета за Прекопана (на 23 декември), гдето престояхме два дена; тамъ и тогава имаше войска (60 души), имаше и снѣгъ. Турските солдати обикаляха по селото, но селската стража предпазва. Ние си седѣхме въ една къща цѣлъ день. Благодарение на една селска учителка, Катерина (род. отъ с. Вошчарани, Леринско), дойдоха около 12 жени, които молиха Марко, да имъ каже нѣщо по дѣлото и да ги упжти, съ какво могатъ да у служатъ. Това бѣше за мене първъ пътъ, група жени да се яви съ такова искане. Изпълни имъ се желанието: каза имъ се да не пречатъ на мѫжете, да не имъ натякватъ, когато отидатъ по работа на дѣлото, да пазятъ въ тайна всичко, което вършатъ мѫжете, хлѣбъ да изнасятъ на четниците вънъ отъ селото, когато стане нужда, да подаряватъ на четниците чорапи, ризи и пр. — Отъ тукъ отидохме въ с. Загоричани, престояхме 8—9 дена.

Дѣлчевъ постоянно седѣше въ Загоричани, а отдѣления отъ четата агитираха въ с. Бѣмбаки, Куманичево, Бобишка. Преди да се раздѣлимъ въ Загоричани на 27/II. се събрахме всички въ едно събрание, да поразмислимъ, какво трѣбва да правимъ съ всезвестния шпионинъ

Траянъ. Дѣлчевъ говори дѣлко, обясни вредата отъ неговото сѫществуване и ползата, ако се премахне часъ по-скоро. Доказа се, че нѣма други освенъ четата, която може да извѣрши това. Реши се, убийството да стане колкото се може по-ефектно, ако е възможно въ самия градъ Костуръ, за да се разбере, че е народно нѣказание. Дѣлчевъ предложи, да се обади, кой желае доброволно да извѣрши тая работа. Явиха се 5 души, но най-настоятелно и пръвъ се обади Ристо, род. отъ Леринъ, отъ четата на Марко. Той искаше безъ друго нѣму да се възложи тая задача. Следъ събранието се реши, че той ще отиде. Даже съ плачъ искаше да му се възложи. Позволи му се; обезоржиха го и, предрешенъ, съ два револвера, го изпратиха въ Костуръ съ куриеръ. Тамъ още на втория денъ можелъ да го убие, но тъй като Траянъ билъ вънъ отъ града, не искалъ, понеже бѣ далъ дума, че ще го убие срѣдъ града. Така и сторилъ. Когато Траянъ седѣлъ въ една кръчма, Ристо влиза вътрe, грѣмва три пжти, убива го, излиза спокойно и тръгва къмъ с. Апоскепъ по шосето. Още не изминалъ единъ километъръ отъ града, полицията се бѣ разтревожила, и единъ онбашия тръгва подире му, среща на пжтя единъ кюмурджия, разтоварва му кюмуря, възсѣда на коня, погва го, настига го, иго ранява въ крака съ първо грѣване. Ристо се защищава, ранява леко онбашията въ лицето (въ носа), но турчинътъ при втория гърмежъ удря Ристо въ челото и той пада. Ние разбрахме още сѫщия денъ за станалото. Поседѣхме си още нѣкой денъ въ Загоричани, и на нова година (1902) ни предаде единствениятъ шпионинъ въ селото, единъ калугеръ, гъркоманинъ. И владиката гъркоманинъ бѣше въ селото, и той бѣше ходилъ по гърком. кѫщи, но никой не бѣ му съобщилъ нищо. Калугерътъ, забелѣзанъ отъ нашитѣ момчета, които го видѣли прикритъ въ една кѫща, гдето

имало четници, избѣга въ Куманичево и явно подкани турцитѣ да ни преследватъ. Вечеръта на нова година се принудихме да излѣземъ въ планината, гдeto престояхме една вечеръ. Презъ нощта потерата въ селото напразно обискира, забра нѣколко момчета съ себе си и напустна селото. Потерата се състоеше отъ каймакамина, редовна войска и бashiбозукъ отъ околнитѣ села, — всичко до 300—400 души. Калугерътъ бѣше съобщилъ, че Загоричани е пълно съ комити. Потерата на втория денъ вечеръта излѣзе и сѫщевременно ние се върнахме въ селото. Калугерътъ не се върна вече.

Дѣлчевъ оставилъ нѣкои наставления на четата, назначи за въ бѫдеще ржководители. Дѣлчевъ бѣше авторитетенъ, защото го почитахме като опитенъ и старъ работникъ. Той минаваше като главенъ ревизоръ. Ние се простихме съ костурската чета. Останаха за ржководители въ Костурско: Кузо Стефовъ (отъ Костуръ), Чакаларовъ, Кляшевъ и Лазаръ Московъ, като нелегални, които ще отиватъ съ четата (около 20-тина души), а като легаленъ ржководителъ въ града Костуръ остана Михаилъ Николовъ (отъ Бобища) градски учителъ.

IV.

Агитационни събрания въ Леринско, Кайлярско, Воденско. Дѣлчевъ дава последни наставления. Арсовъ и Марко войвода. Арсовъ се връща въ Битолско; организационната му работа по селата; налагагъ се промѣни въ облѣклото, обичаитѣ и нѣравитѣ. Клетвата. Войводата Йорданъ Пиперката. Арнаутски разбойнически чети.

Ние минахме въ леринския районъ. Докато бѣхме въ Загоричани, дойдоха легалнитѣ отъ Битоля и Леринъ — Георги попъ Христовъ и Кожухаровъ Андрей — за да се съвещаваме относително оржието. Тогава се устрои каналъ презъ Гърция. Въ Леринско единъ денъ седѣхме въ с. Зелениче. Тукъ съ нѣкои селяни Дѣлчевъ

поговори, даде имъ обяснения и заминахме за с. Ракита (Кайларско). Тукъ седѣхме два дена, и тукъ събрахме селяните. Отъ тамъ — въ Екши су, една цѣла недѣля. Тукъ ставаха на редъ нѣколко събрания: селото е около 300—400 кѫщи, не ги побираше наведнажъ. Тукъ се устрои централно управление; подъ него се подчиниха 5—6 села. Поминахме много хубаво. Свѣрши се пакъ съ предателство: предалъ ни бѣше неизвестенъ човѣкъ въ Леринъ, отъ гдeto съобщили въ Битоля, та много войски, кавалерия и потера, дойдоха. Едвамъ излѣзохме и потерата обсади Екши су. Ние стигнахме въ с. Пателе. Тукъ диритѣ не ни уловиха. Постояхме единъ день. Узнахме, че потерата ще дойде и въ Пателе. Щомъ се стѣмни, тръгнахме по желѣзния путь та въ с. Остро-во (въ Воденско), гдeto правихме общи събрания. Тукъ освенъ екзархисти имаше и грѣкомани. Повикахме ги всичкитѣ, говорихме имъ освенъ за дѣлото и за времето, която произлиза отъ тѣхнитѣ раздори; поставихме се на почва не чисто националистична. Солучихме да ги привлѣчемъ и да ги примиримъ. Изказаха съжаление за заблуждението си до тогава, че забравили общия си врагъ и се предали на междуособни яжби. Отъ тамъ заминахме за с. Гугово (Воденско). Тукъ направихме последното общо съbrание заедно съ Дѣлчева. Следъ свѣршека на събранието Дѣлчевъ по отдалено говори както на Марко така и на мене; даде ни наставления за бѫдещитѣ ни действия, какъ да се прилага планътъ на агитирането, именно какъ да се постъпва въ смѣсенитѣ села, гдeto имаше и грѣкомани; да се говори, че целта на четитѣ не е да ставатъ българи или гърци, а да се свободятъ отъ турцитѣ та сете кой какъвто ще да става. Въ чисто-екзархийските села се обясняваха лошитѣ страни на живота, правѣше се бѣгълъ исторически погледъ на турското иго и пр. Обясня-

ваше се, какъ е било българското царство едно време силно, кои съ били причините да падне подъ турци, сир. несъгласието. Подлагаше се на разискване, какво тръбва да се прави. Главно бъше, да се обяснява всичко чрезъ примири отъ самия животъ на селяните. Най-сетне се препоручваше да се изброяватъ длъжностите, — организиране на дългото. Дълчевъ препоручваше и какъ да се отнася войводата спръмо четата, — момчетата. Следът тия наставления Дълчевъ замина за Воденъ, а азъ съ Марко заминахъ за с. Жервени (Вод.). Това ми бъше последно свидане съ Дълчева.

Съ Марко походихъ така още две недели по селата: Чеганъ (Лер.), Горничеvo, Баница, Ръсенъ, Борешница, Крушоради, Сетино, Попадия, Соичъ. Въ Соичъ се разделихъ съ Марко. Преди това се случи нещо съ него. Марко бъше обикалялъ тия села преди една година, защото бъше миналъ на западната страна, обикалялъ Вичътъ. И въ туй време бъше поотпадналъ духътъ на населението, бъха се явили непокорства спръмо легалните ръководители и злоупотребления; и шпиони се бъха явили. Писа ни се отъ Леринъ за това и ни се посочиха лицата, а ние се постражме та уловихме трима (двама отъ с. Борешница), между които единъ учитель по име Петъръ, единъ воденичаръ и единъ кая (кехая) на турски чифликъ (единия бъше шпионинъ, — кята; другиятъ злоупотребителъ и убиецъ на единъ добъръ работникъ). Заведохме ги въ Нидже планина къде Попадийските търла. Тамъ ги пресъдихме и се указа, че обвиняванията като шпионинъ е невиненъ, а другите се оказаха непокорни злоупотребители и убийци. Тъ си признаха, пресъдата имъ се прочете предъ 20-тина селяни отъ с. Попадия, и бидоха наказани на една мястност — Маркови кули. Третиятъ се освободи. Учителятъ бъше ръководителъ на 2—3 села (Неокози, Борешница и Арменово); той бъше

учитель въ с. Борешница. Нѣкой работникъ му пречилъ въ злоупотрѣблениета и той решилъ съ воденичаря да го премахне. Организацията съ подобни наказания доказаваше, че не щади и своите хора, когато имъ се докажатъ престъпленията. Всѣки путь ставаше изследване, провѣрка на доноситѣ, и следъ всичко туй се издаваха и изпълняваха пресѫди.

Раздѣлихъ се съ Марко въ с. Соичъ кѫде 1—3 февруари. Марко остана въ своя районъ, Леринския, а азъ заминахъ по настояването на окрежното управително тѣло, което бѣше въ Битоля и състоеше отъ Лозанчевъ, Доревъ и Георги П. Христовъ, въ Битолско съ две момчета. Бѣхъ назначенъ като войвода въ Битолския районъ. Тукъ обиколихъ селата: Бродъ, Логоради, Караманъ, Могила, Трѣнъ, Кукурѣчани, Кочища, Рамна, Лера, Цапари, Дѣвато и Смилево. На 9. мартъ бѣхъ въ Смилево. Въ тѣзи села бѣха обикаляли по-рано и други, — четата на Донски, който поради аферата въ Егритѣ бѣше напусналъ Битолско и съ около 20-тина души, преди да дойда, бѣше прехвърлилъ въ Ресенско. Организацията тукъ намѣрихъ малко наредена по стара система: въ всѣко село имаше десетари, по на 10—15 кѫщи, които се грижеха да събиратъ членски вносове, да свикватъ хората на събрание, когато дойде четата, и да препращатъ писмата, идещи презъ тѣхъ на назначението имъ чрезъ опредѣлени за тая цѣль куриери. Трѣбаше да се въведе въ тия села новиятъ редъ на организацията, който състоеше въ туй, че въ всѣко село имаше управително тѣло отъ 4—5 души; на 10—12 души по единъ десетникъ съ по-ширака дейност. Старитѣ десетари имали сѫ право да следятъ поведението на всѣки работникъ по отдѣлно и пр., както се каза. На новото „управително тѣло“ се даваше власть, да издирва, кой може да си купи на свои

сръдства оржжие (пушка, колани, патрони), да определя членските вносове; да разрешава по-дребни разпри помежду работниците въ качество на „малко съдилище“. Забраниха се излишните накити въ облъклото, особено на жените, като напр. голъмите женски вълнени пояси (до 15 оки тежина), сетне скъпите затилници, гердани съ алтъни, мониста, скъпите везове на ризите, — всичко съ цель да се намалят разноските въ всъко семейство. Възложи се на управител тъла да следятъ това. Целта бъше, да се намърятъ сръдства за пушки. Намали се и откупътъ, който момъкътъ дава на моминия баща (15—25 лири), да бъде най-много отъ 2 до 5 лири. Намали се и свадбата, отъ три дни да трае само единъ день. Забраниха се службитъ, които ставаха въ всъка къща по единъ или два пъти и траеха по три дена, намалиха се на единъ день. Забрани се пиянството, едно за да не се изказватъ тайни въ пияно състояние, а друго пъкъ да не се харчатъ излишни пари. Управителните тъла бъха задължени още да следятъ, да не ставатъ кражби, подпалвания, блудства и сбивания.

Съ това се отличаваше новата система на управлението на организацията. И на десетниците се възложи, да бдятъ за всичко казано въ своите участъци (махали) и да долагатъ за всичко на управителното тъло, което пъкъ отъ своя страна бъше длъжно да долага на четата, за по-важни и бързи работи писмено, а инакъ устно, когато се яви четата. Всъки работникъ отдълно, следъ като се закълне, бъше длъженъ да се покорява на управителното тъло чрезъ посръдството на десетника. Управителното тъло се избира на общо селско събрание, на което бъха задължени да присъствуватъ всички отъ 20—70 годишна възраст. Отъ накитите първомъ се махна среброто — гердани, гривни, пари, зашити по ветхите дрехи, и пр. Като имъ се напомняше,

че всъки тръбва да си купи пушка, обичаха да казватъ: „арно, ама нѣмамъ“. Тогава имъ се посочваше, че се харчи за излишенъ накитъ. И много отъ тоя накитъ се изпродаде.

11.XII.

АЗЪ заварихъ още, че първите пушки селяните въ повечето случаи ги държаха заровени, съ което се развалиха, а не знаеха да ги чистятъ. Забрани имъ се да ги заравятъ и даже имъ се наложи, да ги чистятъ. Когато дойдѣше въ селото четата, всички, които имаха пушки и каквото и да е оржжие, бѣха длъжни да се явятъ съ оржжието си предъ четата. И тукъ се правѣше единъ видъ смотъръ, посочваше се начинъ, какъ да се чисти и какъ да се запазва оржжието. Цельта на туй явно събиране съ оржжие бѣше, да се възбуди съревнование у тия, които нѣмаха оржжие, да си купятъ и да се окуражаватъ да носятъ оржжие. До тогава се стѣсняваха да държатъ оржжие, особено предъ домашните. Но щомъ се знаело, че четата тръбва да се яви съ оржжие, настѣшките отъ страна на домашните и на тия, които нѣмаха оржжие, престанаха. Това е първиятъ фазисъ на реформиране живота и облагите отъ страна на организацията. Въ Костурско тоя фазисъ бѣше прѣминалъ. Въ Смилево вече имаха около 60 пушки (система Гра и мартинки) и бѣха научили да ги употребяватъ, дори бѣха научили — и съ удоволствие го вършеха — да държатъ пушките предъ себе „за почесть“.

Въ Смилево до тогава общо събрание не бѣше ставало. Покръщаване на работници бѣше ставало по единично и се е пазѣло въ тайна, — единъ отъ другъ се криели, така че не се знаели всички помежду си. Азъ предложихъ на селяните да се събератъ, и тѣ следъ много колебание се съгласиха: не можаха да се опратъ на грубата сила, — на четата, че тръбва да престанатъ

да се криятъ едни отъ други, но че явно тръбва да се събератъ, че да става, каквото ще да става. Селските ржководители склониха и се свикаха до 150 души, които се събраха въ черквата. Дойдоха и всички, които имаха оръжие. Свещеницитъ, облечени въ одеждитъ, отвориха олтаря. Когато азъ влязохъ въ черквата, работниците бъха наредени въ шпалеръ и единъ изкомандува „мирно, за почестъ!“ и всички — 60 пушки — взеха ги предъ себе си. Това ми направи силно впечатление. И сега не зная, кой ги научилъ тогава да взиматъ „за почестъ“. Въ черквата държахъ речь, говорихъ повече отъ 4 часа. Първъ пътъ бъха се събрали въ черква. „До сега сме чувствуvalи всички, че ни тежи единъ товаръ, — болkitъ, но до сега не съмъхме да си ги изкажемъ явно“. Обяснихъ, че превратъ е необходимъ, за да се подобри положението. Запитваха ме, ще ли можемъ да извършимъ преврата сами. Отговорихъ, че може би сами не ще можемъ, ала и на готово да чакаме, няма да стане, а тръбва ние да предизвикаме чуда намъса, чуда помощъ. Тръбва да застрашимъ интересите на чуддитъ държави, за да обърнатъ внимание на насъ и пр., тръбва преди всичко да се уповаваме на себе си.

Следъ това имъ се предложи да се изкажатъ, съгласни ли съмъ, че тръбва да се направи нящо, за да се подобри положението. Отговориха, че съмъ съгласни. Да си живеятъ помежду си братски — съгласни и пр. Заклеха се всички, които не бъха се клели до тогава. Тези се отдълиха на страна. Момчетата се наредиха въ шпалеръ съ пушкитъ. Снематъ се фесовете. Клетвата: войводата излиза напредъ и стои, обърнатъ къмъ изтокъ, туря въ кръсть две пушки, или две саби; а другъ до него държи комката или евангелието; въ шпалера влизаха една част отъ тия, които ще даватъ клетва. Едно отъ момчетата командува „за почестъ“ и войводата

произнася клетвата, а тъѣ повтарятъ: „Заколнѫваме се въ името на Бѣга, вѣрата и нѣмузатъ (честъта, турска дума), оти от сѣга ке служиме, кѫку що мѫжеме, за свѣтобода на нѣшата татковина Македония и Одринско; ке слушаме повѣлята на нѣшите главатари; нѣма да кѣжваме на нѣкого от скрѣшните народни рѣботи. Ако не слушаме повѣлята на нѣшите главатари и кѣжваме на нѣкого со сѣканье или не сѣканье това, що глѣдаме, що слушаме и што ке работиме, да бидеме убѣгни отъ брѣката съсъ оружието, сѣга що целиваме“. Следъ клетвата имъ се честитяваше: „честито!“ Казваше имъ се сетне, следъ клетвата (мнозина въ време на клетвата треперяха и се уплашваха отъ церемонията и машинално повтаряха), че трѣбва да имъ се обясни по-подробно, какво значение има клетвата: разчленяваща се клетвата, всѣко изречение се обясняваща подробно; казваше имъ се, кои сѫ главатари; що значи „вѣрата, честъта и Бога“, защо даваме единъ такъвъ сенѣтъ — „кой колку мѫже“ и пр. Обясняваща се „татковина наша Македония и Одринско“ що означава, именно че говоримъ единъ езикъ, че сме една вѣра, че трѣбва заедно да работимъ, а не поотдѣлно ; що е пѣвеля и пр.

Следъ като се обясни клетвата, пристѫпя се къмъ избиране на управителното тѣло, като имъ се обясни нуждата отъ него. Препоръчва имъ се, сами да си избератъ членовете на управ. тѣло, като гледатъ да не избиратъ само богати или само сиромаси, а да гледатъ повече да сѫ честни и пр. и пъргави и да не сѫ по-стари отъ 45—50 год. възрастъ, да не сѫ срамежливи или страшливи. Изборътъ ставаше веднага въ събранието следъ малка агитация. Посочваше се понѣкога отъ войводата, било учителътъ било свещеникътъ да влѣзе и той. Управителното тѣло състоеше отъ 3 до 6, рѣдко 2-ма души. Всички членове сѫ равни помежду си.

Касиеръ си избираха изпомежду си и смѣткитѣ предаваха само на четата. Селянитѣ нѣмаха право да гледатъ смѣткитѣ, но предъ тѣхъ може да се гледа смѣтката отъ четата, за да имъ се вдъхне довѣрие. На управит. тѣло се даваше право да си избере десетници, които му бѣха подчинени.

Спрѣмо четата управ. тѣло имаше следнитѣ задължения: четата съобщава отъ друго село, каквото има да съобщи на управит. тѣло; иска куриери отъ управ. тѣло; иска отъ него стража за посрещане четата или когато чета само минава край селото имъ. На управ. тѣло се поръчва да опредѣли квартири и храна за четата; управ. тѣло се грижи за свикване общо събрание. Смѣткитѣ управ. тѣло си дава на четата и долага за всичко, станало въ селото. Въ това се състоеше моята агитация и работи по селата въ Битолско до края на мартъ и априлъ 1902 година.

Отъ тамъ ме натовариха да ида въ Демирхисарско съ цель да унищожимъ Пиперката. За мотивировка служеше: обвиняваха го въ пиянство, въ буйство, въ побои, нанесени на отдѣлни личности, и нѣщо като непокорство спрѣмо окръжното управ. тѣло. Йорданъ Пиперката, родомъ отъ с. Козница (Кичевско), бѣше войвода на Демирхисарската чета. Човѣкъ неграмотенъ, около 30-годишенъ, бивши хайдутинъ, влѣзълъ на служба въ организацията първомъ като терористъ съ малка чета, която сепакъ се бѣ преобърнала въ агационна чета.

Съ писмена заповедь отъ окр. управ. тѣло отъ Битоля бѣхъ натоваренъ съ казаната мисия. Тръгнахъ съ четата си, която броеше 12 души, между които бѣше и Георги Сугаревъ, сепакъ ржководителъ въ Битолския районъ. Стигнахъ въ с. Боишча (Демирхис.) и тамъ разпитахъ за поведението на четата на Пиперката, какъ

вървяятъ работитѣ, да ли си гледа работата. Отъ разследването се оказа, че обвиненията не сѫ толкозъ основни; подържаха се само отъ учителя Драганъ Петковъ, ресенчанецъ, учител въ сѫщото село Боишча и личенъ неприятель на Пиперката. Пиперката му ударилъ веднажъ плесница. Именно този учител донесълъ на окр. управит. тѣло противъ него. Дадохъ на селското упр. тѣло въ Боишча нѣкои упжтвания и заминахъ за Бабино (Демирхис.). Тамъ намѣрихъ Пиперката съ 5 души; тукъ разпитахъ селското управително тѣло и се оказа, че не сѫ основни всичкитѣ обвинения противъ Пиперката. И отъ другаритѣ му се потвърди сѫщото. Това се съобщи на окр. управ. тѣло съ мнение, да се изследва работата по-систематично, като се обиколи цѣлиятъ районъ. Позволи се това, и азъ тръгнахъ заедно съ Пиперката да обикалямъ (той имаше 5 души). Найнакрай се потвърди първото мнение, че има неосновни клевети, че не всичко е вѣрно.

За да не останатъ назадъ работитѣ въ Битолско въ туй време, Сугаревъ се отдѣли съ 6 души отъ четата ми и замина назадъ въ Битолско. Ала щомъ стигнахъ въ Смилево, случи се нещастието съ Пачева и четата му. За да се закрепи духътъ между населението въ Прилепско и да се докаже на турцитѣ, че не могатъ ни изтреби, макаръ че сѫ избили цѣла чета, окр. упр. тѣло предписа веднага да замине Сугаревъ за Прилепско, като му прибави нѣколко четници. Сугаревъ замина и Битолско остана пакъ безъ чета та азъ трѣбаше тамъ да се върна. Но наскоро се яви нужда да ида въ Кичевско, гдето имаше разправии между четниците и войводата Янаки (отъ с. Лавчани). Янаки не бѣше добре вникналъ въ сѫщността на дѣлото и въ неговия строй. Той не бѣше се срѣщаълъ съ чети, а бѣше простъ, отъ старитѣ хайдути.

Въ Кичевско заминахъ за с. Вранешчица. Преди мене презъ изтеклото лѣто имало въ Кичевско една чета на Никола Петровъ, която само по веднажъ бѣше обиколила тѣзи села. Затова населението малко бѣше посветено въ дѣлoto, само единични личности по селата знаеха. Трѣбваше основно да се подкачи агитацията, въ всѣко село трѣбваше да се свикватъ събрания и да се организирвать по новата система. И откъмъ оржжие бѣха съвсемъ слаби. Съ тая работа се минаха две недѣли; обиколихъ цѣлия Рабетинъ-колъ (селата Орланци, Световраче, Козичани, Дупени и др.). Азъ пъrvъ пѫть като войвода ги посещавахъ. Посрещаха ни добре, но се бояха, да не би да ги издаде нѣкой измежду тѣхъ. Обикаляхъ селата самичѣкъ съ 7 души (това ми бѣше четата), а въ Орланци се срещахъ съ Янаки (съ 9 души). Тамъ му обяснихъ, какъ трѣбва да води агитацията на татѣкъ, провѣрихъ, каквото е вършилъ въ мое отсѫствие. Потеглихме за Вранешчица на великата сѫбота. Имаше пълна месечина, забелѣзаха ни турски овчари — има тамъ помашки села (Челопеци, Лисичани, Сърбяни, Пласница) и откриха огънь. Прегазихме рѣката надъ Лисичани и си заминахме. Въ Вранешчица спрѣхме, колко да се изсушимъ, и още въ зори излѣзохме въ гората. Около пладне уловихме едно турче на 14 години, като мислѣхме, че е пратено отъ турцитѣ да ни следи. Вързахме го, за да не избѣга да ни издаде. Мина единъ другъ турчинъ отъ далечъ, видѣ ни, обадилъ на турцитѣ отъ с. Лисичани и веднага ни нападнаха. Бѣше ни уловила една дрѣмка та потерата се бѣше доближила на 40—50 чекора. Доближихме до една скала и открихме огънь. Единъ отъ четниците, съненъ, грабва пушката и попада между потерата, убива двама и си пробива пѫть презъ тѣхъ. Турцитѣ си дигнаха единъ убитъ и двама ранени и се оттеглиха. Следъ това дохождаме въ

Бълица. Турската потеря влѣзе въ с. Вранешница, обискира, би хора и пр. Свещеникътъ пъкъ Никола тогава избѣга при нась. Крихме го; сега е тукъ въ България.

Преди да се основатъ нашитѣ чети, имаше тамъ арнаутски разбойнишки чети (напр. Биляль отъ с. Баланза, Харамдукъ, Таиръ-Толо, Исламъ Онбashi, Тафо и др.). Тия чети имаха обичай всѣка година пролѣтно време да дохаждатъ въ своя районъ, напр. Тафо бѣше въ Поречье —Кичевско, Исламъ Онбashi по цѣлото Кичевско, Таиръ-Толо въ Стружко, Биляль държеше села въ Биглата и пр. Тѣ улавяха по нѣколко селяни за откупъ, откарваха ги дори въ Дебъръ и въ Малесията. Тѣ си имаха своите ятаци, които бѣха и християни и турци. Турцитѣ ятаци се казваха „дерудеджии“; тѣ биваха все роднини на разбойника. Такива дерудеджии турци имаше, които държаха Демирхисарътъ и Крушевското (тѣ бѣха на Биляль). Такива трима Пиперката ги преследваше, и веднажъ, когато идѣли отъ Крушево и минавали презъ с. Приболци (турско село, мюдюрлукъ), Пиперката ги издебва и тримата убива. Отъ тамъ тръгва за дома си въ с. Козица за велиденътъ. Случайно се срещнахме тогава при с. Бълица (Кичевско) и заедно отидохме въ неговото село Козица, гдето седѣхме единъ день. Тогава Пиперката вече бѣше узналъ за по-предишната ми мисия по неговата работа. Дадохъ му обяснение; той се задоволи. Съ него се раздѣлихъ тукъ. Заминахъ за Цѣрско (Демирхисарско) и и отъ тамъ за Битолско. Въ Демирхисарско селата бѣха организирани по-рано, но повече по старата система. И тукъ тръбваше да се реформира организацията. Но тукъ вече имаше достаточно пушки, хората бѣха свикнали съ четитѣ на Пиперката и Н. Петровъ, изобщо бѣха по-подгответи отколкото въ Битолско и Кичевско. Продължихъ пътя си въ Битолско и едвамъ що доближихъ Битоля, по-

лучихъ писмо да ида въ Крушевско, за да се срещна съ Велко, крушевски войвода, Петър Ацевъ и Сугаревъ, за да се споразумѣемъ по устройството и да изпратимъ по нѣколко момчета, които бѣха изявили желание отъ четитѣ, да заминатъ за България. Тѣ бѣха нередовни четници, присъединили се къмъ четитѣ, за да не лежатъ въ затвора. Срещнахме се на 10 май. На 11 и 12 прекарахме заедно и вечеръта ни начакаха турци на пътя, излизайки отъ селото Журче. Не пострада никой, защото на време забележихме. Вървѣхме всички заедно, съ около 25 души, по Крушевско (Сугаревъ бѣше въ Прилепско, не бѣше дошель). Прекарвахме все въ планината и влизахме въ селата само за хлѣбъ. Въ Крушевско имаше по нѣколко пушки, по 10-тина въ село; повечето села тукъ бѣха добре подгответи.

И мнозина власи отъ града бѣха посветени. Комитета въ града бѣше доста силенъ, имаше пари, имаше и работници власи.

V.

Размѣстване на войводитѣ. Ярсовъ раненъ. Влашка разбойническа чета. Наставления за четниците. Отравянето на турска разбойническа чета. Ярсовъ въ Ресенско. Положението въ селата. Разбойникът Неджибъ. Премахване на турцитѣ поляци. Турски комитети. Подкупениятъ мюдюринъ..

Тукъ се опредѣли, да се размѣстятъ войводитѣ: Петър Ацевъ (род. отъ с. Ореовецъ, Прилепско) отиде въ Прилепско, Сугаревъ въ Битолско, а азъ въ Ресенско; Велко остана въ Крушевско. Изпроводихме момчетата, които заминаваха за България, заедно съ Ацевъ къмъ Прилепско (отъ тамъ бѣше каналът). Азъ тръгнахъ съ Сугаревъ и Велко въ Битолско. Въ Ресенско имаше чета, която предвождаше Стоянъ Донски. Поради нѣкои недоразумѣния между градското управ. тѣло,

Стоянъ напуска четата и съ две момчета отива въ Кичевско, въ родно село на единого отъ другарите си, престоява тамъ нѣкое време, убива 2—3 турци и отъ тамъ, като се дигна афера, забѣгва въ Сърбия. Отъ четата на Стоянъ бѣха останали 7—8 д., и други се присъединили къмъ тѣхъ та азъ намѣрихъ 10 души. Като заминавахъ презъ с. Цапари, мене ме раниха въ лѣвата нога подъ колѣното. Отъ Цапари бѣхъ тръгналъ самъ, следъ като се бѣхъ раздѣлилъ отъ Сугарева, съ единъ куриеръ. Случайно имало засади по пътя, и между дветѣ махали на селото Лери изкочиха 7—8 турци, свикаха, грѣмнаха всички и ме раниха въ ногата. И азъ грѣмнахъ въ тѣхъ, и тѣ, уплашени, избѣгаха въ селото. Куриерътъ избѣга. После се сбрахме пакъ съ куриера, тръгнахме презъ планината. Имаше роса, мжично се вървѣше. Куриерътъ отиде въ Смилево да обади на четата, която ме чакаше. Вечеръта намѣрихъ едни кюмурджии, дадоха ми и конь и вечеръта дойдохъ въ Смилево, гдето престояхъ единъ цѣлъ месецъ, докато се излѣкува раната. Презъ туй време се занимавахъ съ агитация въ самото село. Получи се известие, че вече 2—3 разбойнически турски чети обикалятъ по Ресенско и че сѫ убили 3-ма и ограбили мнозина. Безъ да дочакамъ да оздравѣе раната, трѣбваше да отида въ Ресенско. Въ това време четниците ми обикаляли безъ мене по Ресенско. Една отъ 3-те разбойнически чети бѣше в лашка (4-ма души) подъ було на турци (подъ името на „Неджибъ деребей“). Четата ми (6 души) бѣше нападнала тая влашка чета и убила двамина, а единого ранила. Водителятъ на власиците се казваше Пано (отъ куцовласитѣ овчари отъ Корчанско). Четирма отъ четата на Стоянъ Донски (преди да дойда азъ и преди да ме ранятъ) отиватъ въ Преспанско, гдето наказали тамъ единъ калугеръ отъ Слимничкия манастиръ, злоупотрѣбителъ и предателъ, осъ-

день на смърть. Дойде четата ми въ Смилево и тръгнахме за Ресенско. Преди да тръгнемъ, разпитахъ четницитѣ за миналото имъ, да се запозная по-отблизу съ тѣхъ. Азъ ги освѣтихъ върху истинското предназначение на четата, понеже не всички разбираха това, избраихъ имъ правилата за четата: че трѣбва да иматъ обичъ помежду си; обноскитѣ имъ спрѣмо селянитѣ да бждатъ братски, да се предпазватъ отъ кражби, блудства, лъжи помежду си и отъ хвалби и укори предъ селянитѣ за свои другари; да не изискватъ храна въ домоветѣ, а да се задоволяватъ съ всичко, каквото имъ се принесе; за квартири, за облѣкло, за оржжие и други разноски за домашнитѣ имъ остава да се грижи водителятъ; за всички нужди и нередовности, забелѣзани отъ тѣхъ въ четата и по селата, длъжни сѫ да долагатъ на войводата; да изпълняватъ точно караулнатата длъжностъ, било на „бивакъ“ въ планината, или въ село, ако бждатъ поставени. Сетне имъ казахъ правила, какъ да вървятъ, въ какъвъ редъ, когато сѫ въ походъ. За всѣко отклонение има наказание: мърене (отдѣлно); мърене публично предъ цѣлата чета; обезоржжаване предъ цѣлата чета (следъ малко време оржжието пакъ му се връща назадъ); премѣстване въ друга чета и смъртно наказание.

Дойдохме въ с. Златари (две недѣли по Петровден). Още на заранята ми съобщиха, че дошла една разбойническа чета на дѣлъ селото Кривени и поискала хлѣбъ и др. работи (шекеръ, орисъ, масть и др. и 25 лири пари). Заминахъ веднага за Кривени да изучава всичко за разбойниците, где сѫ и що, за да ги прѣснемъ. Въ нѣколко дни се увѣрихъ, че не ще можемъ да се върнемъ дѣлго въ тая планина, понеже тукъ имаше и три кола потера (три отдѣления). Видѣхъ, че съ оржжие не ще можемъ нищо да направимъ; за туй смислихъ да

да ги изтровя. Съобщихъ на селяните, да ми обадятъ, щомъ поискатъ пакъ храна отъ селото. Разпоредихъ се, да ми пратятъ отрова отъ града. Когато отидохъ въ селото Круше, съобщиха ми отъ с. Кривени, че разбойниците дошли, отвлѣкли две деца (9 год. и 14 год.), за да накаратъ селяните да броятъ 25 лири, уловили и другого — пакъ за 25 лири, искали хлѣбъ, подкваса и пр. Азъ имъ дадохъ отъ отровата и имъ казахъ, да я турятъ въ киселото млѣко. Селяните не сѫ посмѣли да направятъ това, но една отъ кѫщните жени успѣла, безъ да я видятъ, да тури отровата. Дойдохъ надъ селото, а въ туй време въ Кривени дохожда потера отъ 100-тина души и узнава, че разбойниците взели две момчета, храна и пр. Потерата накарва селяните да вървятъ напредъ и да носятъ храната на разбойниците, а тя ще върви подире имъ. Селяните направиха това, ала разбойниците се скриха, а войската отиде въ планината и се върна. Тогава разбойниците излизатъ надъ селото и взиматъ храната. Отровата подействувала, отровиха се 11 души, остава само единъ отъ тѣхъ. Оставили котлето съ малко млѣко на едно пѫтче. Заробените деца, влѣчени отъ тѣхъ, били гладни. Едно сърбнало една-две лъжици (отровата бѣше мишеморъ, арсеникъ). Децата се спасяватъ. Водителътъ разбойникъ се казваше Асанъ Секиря, чиракъ на Исламъ Онбашия. Братъ му на Асана, който се спаси отъ отровата, пустналъ децата, като видѣлъ, че имъ е зле. И двама отъ аскера бѣха намѣрили котлето и се отровили. Разбойническата чета въ сѫщността бѣше образувана съ знанието на турското правителство да преследва въстаниците, да плаши населението, да не смѣе то свободно да ходи по гората. Всичките полязи турци тайно па дори и явно помагаха на разбойниците. Сѫщо и всички турци явно подържаха тия чети. Турцитѣ говорѣха на селяните да се пазятъ,

да не се поставяятъ въ лоши отношения съ тая турска чета, защото била опасна.

Като се изтрови четата, турцитѣ нѣкое време мислѣха, че тя се тай нейде скрита (труповетѣ сѫ ги скрили тия, които сѫ имъ обрали паритѣ), а други мислѣха, че е заминала за Албания. Късно следъ месецъ и половина се разбра, че четата е била изтровена. Населението бѣше предоволно отъ тоя резултатъ, че се освободи така лесно отъ разбойниците, та още по-добре ни посрещаше.

Когато пристигнахъ въ района, населението бѣше малко разколебано, защото Донски бѣше напустналъ четата, и тя дѣлго време стоя безъ началникъ. Заварихъ много малко оржкие, по нѣколко пушки въ село и то обикновено ръждясали. Редътъ въ организацията бѣше стариятъ, не всички селяни бѣха посветени въ дѣлото, а посветенитѣ действуваха по стария тертипъ. Хората бѣха много потиснати отъ разбойниците, поляците и други дѣребеевци въ града и околията. При това постоянни потери, постоянни гонения сѫ ги измѣчвали. Икономически тукъ селяните бѣха заробени отъ градските чорбаджии. Цѣлото население отива да се препитава по чужбина — най-много въ Цариградъ, — и то главно съ градинарство, отъ всѣко село съ стотини мѣже. По селата по това време имаше само старци, деца и случайно дошли отъ чужбина да прекаратъ. Въ всѣко село имаше по 20—30 до 100 души мѣже, повечето или съвсемъ млади, или стари, а цвѣтътъ на населението бѣше въ Цариградъ. Първите три месеца главно употребихъ да преследвамъ разбойници и лоши поляци. Бѣхъ новъ въ района. Презъ туй време си уреждахъ потрѣбните ржководителни тѣла въ всѣко село. Правѣхме събрания. Четата отначало се отнасяше меко и братски. Обикаляхъ Биглата (селата Златари, Кривени, Лѣва-рѣка

(Леорека) и Круше). Населението спомагаше на четата, когато гонеше разбойници. Прехвърлихме от тукъ въ Болно, и тамъ още първата вечеръ направихъ събране. Донесоха ми две записи, съ които разбойникътъ Неджибъ иска от това село и от с. Ехла по 14 турски лири. Таково даждие бѣ разхвърлилъ и по другите села. Разпитахъ за Неджибъ и узнахъ, че той билъ съ 9 души, че денъ по-рано или два 7 души отъ неговите хора го напустнали и че той е останалъ съ двамина. Очаквалъ обаче други другари, граждани отъ града Ресенъ. Тръгнахъ по диритъ му, —първомъ въ с. Петрино, сепаке въ с. Дупени. На другия денъ дохажда известие, че Неджибъ е вече въ Шуленската планина. Дойдохъ въ с. Покървеникъ. Дадохъ отрова на Шуленци, но тѣ не успѣли да го отровятъ. Следъ дълго търсене най-сетне четирма отъ моите хора начакаха Неджиба и го убиватъ; другарътъ му Хасанъ, раненъ, се биелъ съ 4-мата, убива единия, ранява другия. Стигнахме на помощъ, убихме го. Убитиятъ отъ Хасана нашъ другаръ се казваше Сотиръ Ц. Сековъ. Взехме имъ главитъ, а труповете имъ оставихме.

Турцитъ намъриха трупа на нашия другаръ и го бѣха занесли въ Ресенъ, где биде тържествено погребенъ. Този случай подействува върху населението, то се окуражи, освободи се отъ страха на разбойниците и видѣ въ четата свой защитникъ, който не щади и живота си за доброто на населението. Следъ това положението на четата се уякли въ Ресенско, доби авторитетъ и всели страхъ въ турцитъ. Агитацията повървѣ успѣшно по цѣлия районъ.

Тъкмо тогава (къмъ срѣдата на августъ 1902) се получи въ Ресенско прокламацията на полковникъ Янковъ отъ Костурско. Запитахъ районното управително тѣло въ Ресенъ, направо ли е получено възванието отъ

Янкова или чрезъ окръжното управително тѣло. Отговориха ми, че направо. Разбира се, тогава не можеше да важи възванието въ тоя случай за насъ и не се обърна внимание на него. Съветвахъ другаритѣ си, да не съобщаватъ, както се предлага въ възванието, на съседните райони, а да се изпрати самото възвание на окръжното управително тѣло. До тогава не знаехъ нищо повече за Янкова, освенъ че бѣхъ чувалъ, че е дохаждалъ въ Македония въ униформата си (на отпуска) нѣкой си полковникъ Янковъ. А пъкъ за борбите между върховистите, къмъ които се числилъ и Янковъ, и вътрешните нѣмахъ ни понятие. Не знаехъ сѫщо до тогава нищо, че Янковъ се намиралъ отъ Августъ месецъ въ Костурско. Азъ си продължихъ агитацията. Докато се уреждаше дѣлото, особено внимание се обърна върху оръжието: всички да си купятъ оръжие, които нѣматъ, и то да се държи въ изправност, да се чисти и пази добре. Купуваха се пушки Грѣ отъ турцитѣ. Обикновено пушката Грѣ струваше $2\frac{1}{2}$ лири, 10 патрона — 13 гроша, а предъ въстанието същне достигнаха до 22 гр. Преди мене се продавали 10 патрона по 3—4 гроша.

Като се махнаха разбойниците, трѣбаше да се махнатъ и поляците. Следъ убийството на разбойниците на 15 августъ бѣхъ въ Крушево; съобщиха ми, че въ Охридъ е Али-ага, председателъ на турския комитетъ въ Ресенъ (турските комитети се бѣха основали по-рано) и че е добре, да го премахнемъ. Опитахме се да го пресрещнемъ, но опитътъ излѣзе несполучливъ; следъ два дни опитахме се да пресрещнемъ и други. Отбихме се въ с. Кривени. Тукъ имаше поляци турци — баща и синъ: Смаилъ, 40 години на редъ полякъ въ това село, синъ му Зенилъ, помощникъ. Тѣ бѣха ятаци на турския комитетъ — на четата, която отровихме, и на подобни терористически групи. Селяните желаяха да ги премах-

немъ. Ние току-що бяхме пристигнали въ селото, изтощени от умора. Накарахъ селяни, да идатъ да ги хванатъ живи, за да ги накажемъ безъ шумъ. Селяните отидоха, но не посмѣха да ги уловятъ. Единъ предложи кѫщата си. Съ измама ги доведоха въ тая кѫща и презъ нощта ги вързахме, изведохме ги вънъ отъ селото на една ливада и ги наказахме. Следъ това дойде потера въ селото. Ужасно изтезаваха селяните, биха, но не можаха нищо положително да узнаятъ. Селяните се окуражиха, видѣха, че тѣ могатъ лошиятъ турци да ги премахнатъ въ селото си и че това остава тайна. Синът на поляка бѣше страшенъ кървопиецъ; той бѣше убилъ до 15 души българи, замѣсенъ е билъ въ всички убийства. Следъ тая случка всички турци-поляци по селата сами отъ страхъ напустнаха селата. Бѣха разбрали вече, че селяните троятъ или живи ги ловятъ. Само братучедътъ на Неджиба въ с. Лѣсковецъ остана, като по-смѣль, па и не бѣше гузенъ, мислѣше се невиненъ. Другитѣ повече само по име минаваха за поляци.

Турския комитетъ отъ града веднага, като узна за убийството на поляците, си отмѣсти. Той уби двама наши хора, а единого раниха. Селяните не бѣха привикнали да се оплакватъ отъ изтезания, на които го подлагаха турцитѣ. Когато въ Кривени ги изтезаваха, азъ два дни следъ това влѣзохъ въ селото, събрахъ селяните и ги некарахъ да идатъ до 150 души мжже, жени и деца да се оплакватъ на валията и на консулитетъ, че ги мжчатъ на правди бога. Такива изтезания станаха и въ Круше поради единъ несполучливъ опитъ да премахнемъ Демиръ-ага, деребей въ Буково. Демиръ събра една шайка, уби единъ крушевенецъ и улови четирима души, та ги завлѣче въ Дебъръ за 50 лири откупъ. Тѣзи избѣгаха отъ него. Най-сетне стана оплакване и отъ с. Круше и за изтезанията на аскера и башибозука и

за отвлѣченитѣ отъ Демира. Отидоха около 120—130 души да се оплакватъ. Четата изпращаше и кривенци и тѣхъ нощно време 3—4 часа прѣко планина, за да не ги забележатъ турцитѣ отъ Ресенъ. Колективното оплакване на селянитѣ, до тогава невидено, силно действува; дойдоха заповеди, турцитѣ да се предпазватъ отъ насилия надъ населението. Особено рускиятъ консулъ Ростковски се застѣпяше за населението. Едно подобно оплакване, само частично, се направи и за поляцитѣ. Така се очистиха поляцитѣ освенъ оня въ Лѣсковецъ. Единъ денъ премахнахме и него близу при с. Шуменци.

Слѣдъ това имаше единъ мюдюръ, който се подкупваше. Калия Татарчевъ съ нѣкоя сума го взе на наша страна та се назначиха поляци „рисяни.“ Той насили селянитѣ, ужъ дошелъ отъ царя мемуръ, да се назначаватъ рисяни поляци. Самитѣ турци почнаха да виждатъ, че турци се убиватъ, че турскитѣ чети се избиватъ, че българското население взе така по-надменно да се отнася, всичко туй тѣ си тѣлкуваха като опасна промѣна и помислиха си, че главна причина на туй сѫ зулумитѣ на спахийтѣ и поляцитѣ и на отдѣлни деребайовци. Затова самитѣ турци съветваха и заплашваха подирнитѣ, да се обуздаятъ и да се отнасятъ по-човешки спрѣмо християнитѣ, защото виждатъ, че работитѣ отиватъ на лошо за турцитѣ. Бѣха вече разбрали, че има комитски чети, че тѣ се хранятъ по селата и че тѣ диктуватъ на селянитѣ. Не можеха само да си обяснятъ, отъ где произлиза тая нова сила, която е видима и невидима. И войската се обузда малко, не отиваш вечен по селата. Прѣсна се слухъ, че тровятъ. Въ тия работи се измина есенъта. Въоржаването презъ туй време вървѣше до ста усилено, разви се и у самото население желание, да се обучава съ пушка. Обучението ставаше вечерно.

време въ къщи; целѣха се, безъ да гърмятъ; нѣмаше гърмене, — всичко бѣ на теория. Първомъ се обучаваха момчетата отъ четата, после взеха и другитѣ, които имаха оржжие. Щомъ дойдѣше четата въ селото, трѣбваше всичкото оржжие да е извадено вънъ, хоратѣ да бѣдатъ подъ оржжие, а стражата вънъ отъ селото трѣбваше да бѣде подъ оржжие. Селската стража, по 2—3-ма и повече стоеше всѣкой пѫть на по-височко място; „нощна стража“ стои всѣкогажъ по-близко до пѫтя; ней се забраняваха пушене тютюнъ, кашлене, говорене, спане; тя трѣбва всичко да съобщава: единъ ще отиде, следъ него вториятъ и пр. Имаше дневна стража. Първомъ бѣха само мѫже, но сепак се туряха на стража и жени.

Когато има чета въ селото, има редовна стража и ноще и дене, а когато нѣма чета, задѣлжени сѫ всички: говедари, овчари, дѣрвари да съобщаватъ моментално на селското управително тѣло за всичко важно, което сѫ забележили (движение на войски, потери и пр.). Сѫщо отъ едно село веднага се съобщава на съседнитѣ села, така че често пѫти, като трѣгваше напр. отъ Битоля войска, се съобщаваше веднага по всички села или по направлението, кѫдето трѣгва войската.

Стража се туря предъ селото и когато има извадено оржжие, за да се чисти или да се обучаватъ. Сепак обучението ставаше и денемъ; и въ планина излизахме, напр. по 150 души.

VI.

Ярсовъ въ Преспанско. Полковникъ Янковъ при войводата Коте. Ярсовъ се връща въ Ресенско. Засилване на революционната организация въ района. Намъса на четата противъ битови и економически отношения на народа, противъ традиционни обичаи и навици.

Въ началото на септември, тъкмо презъ грозо-беръ, заминахъ за Преспата, сир. мѣстността отъ селото Раица на югъ отъ дветѣ страни на езерото. Въ Преспата духътъ на населението бѣше много по-слабъ, отколкото духътъ, който заварихъ въ Ресенско. Бѣха виждали чети, повече откъслеци та не бѣха разбрали значението имъ, понеже дс тогава четитѣ по старата тактика не сж се откривали на всички селяни; схващали четитѣ повече като „ятаклъкъ“. Само защото се влияяха отъ околните райони съ постоянни чети та се бѣ възбудило любопитство у тѣхъ, щото и тѣ по-отблизу да се запознаятъ съ четитѣ. Отвори ми се работа тукъ. Първомъ минахъ само до с. Германъ, защото имаше тамъ шпиони, които трѣбваше да се премахнатъ.

Въ Ресенско, както и по другите мѣста, семето на началото на организацията се сѣеше отъ града Ресенъ, отъ по-свѣтни жители, пѫтували по чуди страни. Отдѣлни личности се посвещаваха на дѣлото. Първомъ, когато се явила една костурска четица подъ войводата Петровъ (6-7 души), тя минала нѣбръзо презъ селата въ Ресенско, срещнала се съ 5-6 души въ всѣко село, гдето минала. Сетне Стоянъ Донски съ четата си отъ Битоля успѣлъ да се срещне съ повечко хора въ всѣко село, но тайно едни отъ други. Тия чети сж минали и презъ Преспата, но по малцина вникнали въ дѣлото, и то защото и тѣ отиватъ на гурбетлъкъ и главно че сж бичкиджии та живѣятъ по планините, поради което сж останали прости. Напротивъ ресенци отиватъ по

VI.

Ярсовъ въ Преспанско. Полковникъ Янковъ при войводата Коте. Ярсовъ се връща въ Ресенско. Засилване на революционната организация въ района. Намъса на четата против битови и економически отношения на народа, противъ традиционни обичаи и навици.

Въ началото на септември, тъкмо презъ грозо-беръ, заминахъ за Преспата, сир. мѣстността отъ селото Раица на югъ отъ дветѣ страни на езерото. Въ Преспата духътъ на населението бѣше много по-слабъ, отколкото духътъ, който заварихъ въ Ресенско. Бѣха виждали чети, повече откъслеци та не бѣха разбрали значението имъ, понеже до тогава четитѣ по старата тактика не сѫ се откривали на всички селяни; схващали четитѣ повече като „ятаклъкъ“. Само защото се влияяха отъ околните райони съ постоянни чети та се бѣ възбудило любопитство у тѣхъ, щото и тѣ по-отблизу да се запознаятъ съ четитѣ. Отвори ми се работа тукъ. Първомъ минахъ само до с. Германъ, защото имаше тамъ шпиони, които трѣбваше да се премахнатъ.

Въ Ресенско, както и по другите мѣста, семето на началото на организацията се сѣеше отъ града Ресенъ, отъ по-свѣтни жители, пѫтували по чуди страни. Отдѣлни личности се посвещаваха на дѣлото. Първомъ, когато се явила една костурска четица подъ войводата Петровъ (6-7 души), тя минала нѣбръзо презъ селата въ Ресенско, срещнала се съ 5-6 души въ всѣко село, гдето минала. Сетне Стоянъ Донски съ четата си отъ Битоля успѣлъ да се срещне съ повечко хора въ всѣко село, но тайно едни отъ други. Тия чети сѫ минали и презъ Преспата, но по малцина вникнали въ дѣлото, и то защото и тѣ отиватъ на гуроетлькъ и главно че сѫ бичкиджии та живѣятъ по планините, поради което сѫ останали прости. Напротивъ ресенци отиватъ по

ваше си за него. Момчетата му бѣха повечето дезертьори отъ костурския районъ. — Азъ не се видѣхъ съ Янкова. Не знаехъ положението на самата работа и защо е дошелъ Янковъ; мислѣхъ си, че е добре да привлечемъ тоя човѣкъ за дѣлото, като смѣтахъ, че той като воененъ, полковникъ, щѣ може да ни бѫде полезенъ. Мислѣхъ си, че ако се укаже вредителенъ, лесно ще може да го отстранимъ. Водимъ отъ тия намѣрения, му писахъ, ако обича, да дойде въ Любойно, но не съ повече отъ 10 души, понеже по-голѣма чета не може да се укрие. Ако пѣкъ се бои (научихъ се, че се бои отъ нась), предлагахъ му да дойда самичъкъ при него и да го заведа въ Ресенско. Тогава Янковъ е билъ въ Бесвинье; не получихъ отговоръ. Азъ се връщахъ назадъ въ Ресенско, и въ с. Курбиново ме настигнаха 7 момчета, отцепени отъ неговата чета, съ манлихерови пушки (3-ма бѣха родомъ отъ Ресенско, 4-ма отъ Кичевско). Разпитахъ ги и узнахъ, че тѣ симпатизирали много на Янкова; оплакваха се, че учителитѣ въ Костурско пречили на Янкова да действува. Чудѣха се, защо е това. Понеже Янковъ се намиралъ въ безизходно положение и понеже имъ е говорилъ, че ще иде въ Гърция да устройва нѣкакви канали съ Коте, напустнали го, толкозъ повече, че желаели да си идатъ въ родните мѣста. Азъ прибрахъ тримата при себе си и тѣ останаха, а четиримата препратихъ въ Кичевско. Повторно му писахъ писмо съ куриеринъ, но отговоръ не получихъ и така не видѣхъ Янкова.

13. XII.

При завършването си отъ Преспата за Ресенско, видѣхъ вече, че тукъ има нужда да се организира революцията както въ други мѣста. Направихъ събрание въ Любойно, въ Бройчино, Щѣрбоо, Сливница, Курби-

ново, Преторъ и Раица, обяснихъ имъ дѣлото, наредихъ имъ управителни тѣла, опредѣлихъ имъ членски вносове; говори имъ се и за чистотата. Набледнахъ да си купуватъ оржжие, понеже тѣ сѫ останали назадъ отъ околнитѣ райони, което е въ тѣхна вреда, когато ще се вдигне въстание. Изглеждаше, че селянитѣ по всички села останаха доста доволни отъ посещението на четата, признаваха своята назадничевость въ дѣлото и се обещаваха всичко скоро да наваксатъ.

Следъ това вече къмъ края на септември бѣхъ въ Ресенско. Чухме за въстанието на Цончева, но само мимоходомъ, та не ни направи впечатление. Не разбрахме дори, че въ Джумайско е станало сѫщинско въстание, а го схванахме само като мѣстна бѣркотия, тѣй като сблѣсквания на чети ставаха и въ други райони. Окръжното управително тѣло въ Битоля е било въ течение на работата, но е смѣтало за ненуждно да ни уведомява.

Заехъ се съ провѣрка, допълнения и поправки на всичко, което бѣ до тогава наредено отъ мене по новия редъ на организацията. Увѣрихъ се, че изобщо населението добре бѣ схванало упѫтванията, които имъ се дадоха и че бѣха достатъчно си изнакупили оржжия, — въ всѣко село имаше по 5—10 пушки, купени отново, а и старитѣ пушки вече се дѣржаха въ изправностъ; дѣржаха ги въ мѣста, нарочно направени за тая цѣль, напр. въ зидъ, изкопанъ като сурме отгоре, измазанъ и пр. съ оставена една дупка. Изобщо нарочно бѣха си направили скривалища, всѣки както е намѣрилъ за добрѣ. Бѣха схванали доста добре и караулната служба; при посрещането на четата добре внимаваха; стражата не се махваше отъ стѣжването на четата въ селото до излизането ѝ; всичко, станало въ селото, намираха за умѣстно да го съобщатъ на четата. При всѣко събраніе въ селата ставаха по 10—15 сѫдопроизводства за

частни спорове: скарване, сбиване, ограбване, спорове между мжжъ и жена; обаждаха нѣкои, които пропустили по нѣкоя дума за организацията въ село или градъ; обаждаха тѣзи, които неизпълнили въ нѣкой случай точно по установения редъ нѣкоя възложена работа по дѣлото, напр. писмо не предалъ на място или го предалъ много явно и пр. Бѣха съзнали ползата отъ самата организация, която по-рано унищожи разбойнич. чети поляцитѣ, защото вече се чувствуваха по-свободни. Виждайки, че дѣлото се старае всячески да имъ помага, почнаха да се обръщатъ къмъ четата си съ молби, да имъ помогне и противъ нѣкои експлоататори граждани, напр. лихвари и др., за да се отърватъ отъ економическо поробване. Въ такъвъ случай четата имъ даваше упътвания, напр. да не даватъ по-вече отъ 20% (вземали сѫ 60%, па и дори 100%), а въ противенъ случай, ако се отнесатъ заимодавците до правителството, четата вземаше върху си да се разправи съ тѣхъ. И заимодавците омекнаха та взеха отъ страхъ да се отнасятъ учтиво спрѣмо длъжниците си. Сетне вече прекъснаха и да даватъ на заемъ. До божикъ всички взимания и давания на вересия въ Ресенско бѣха прекратени. Търговцитѣ, отчаяни, вече не даваха на заемъ. Всичките селяни работятъ въ Цариградъ; между тоя, що е въ Цариградъ, и напр. жена му посрѣдничи чорбаджията му, който е въ Ресенъ, и неговиятъ пълномощникъ въ Цариградъ. Пълномощникътъ взема напр. пари отъ селянина, работилъ въ Цариградъ, препраща ги до чорбаджията (брать, баща, роднини), а този ги предава на жена му, когато иска, и често като свои пари ги дава. Бедниятъ работникъ никога направо не се сношава съ своите. Жена му заемва въ нужда отъ чорбаджията и за всичко се турятъ произволно преголѣми лихви. Именно на такива лихвари и търговци ние заявихме и направо

и чрезъ управителното тѣло въ града, че ще отговарятъ предъ насъ, ако взематъ да преследватъ чрезъ сѫдилища своите клиенти. Освенъ тѣзи, указанi помощи на населението то само на много мѣста поиска да се премахнатъ нѣкои излишни и скжпи луксозности въ но-сията: кадифе, коприна и сърма, парични накити, цѣрвило, бѣлило. Женитѣ отъ Ресенско, бидейки обикновено сами безъ мжже (мжжетѣ сѣдатъ по 4—5 години и не се връщатъ отъ Цариградъ), обичаха да се натруфятъ, да се набѣлятъ и така промѣнени за нищожни поводи, често и безъ поводъ, на купове да идатъ въ Ресенъ, да се срещатъ съ познати, да си купуватъ едно друго, така че Ресенъ бѣ обѣрнатъ на женски пазаръ. Нравствеността у женитѣ страдаше, а суетата се развиваше. За това именно на много мѣста пожелаха да се тури край както на лукса въ дрехитѣ така и на бѣленето, на цѣрвилото и на честото ходене на млади жени въ града. Въ следствие на туй отъ градското управително тѣло се издаде писмена заповедь, подписана отъ мене, до всички управителни тѣла отъ страна на четата, съ която се забраняваше отиването безъ работа въ града кой и да е день презъ седмицата освенъ по много важна работа, и то съ предварително пъзволение отъ управителното тѣло на селото. Това се отнасяше до всички жени. Предупредиха се, че за тая цель има поставени въ града хора, които ще следятъ. Въ кжсо време навикнаха да искатъ пъзволение, а обикновено опълномощаваха по-стари жени, да идатъ да имъ пазаруватъ. Бѣлене, цѣрвило попрестанаха. Уловенитѣ се наказваха кое съ по единъ два шамара за пръвъ пътъ, кое съ 4—5 гроша глоба и др.

Въ Ресенско обикновено се мжжатъ презъ есенъта. Често се случва, щото свършена мома да я остави годеникътъ, и тя остава най-малко до следната есенъ не-

женена. Съ това се нанасяше ударъ на момата и на семейството. Единъ случай даде поводъ, щото организацията да се намѣси и въ тия работи, и то за онеправданата страна. Дойде една мома въ Дупени; бѣше я оставило момчето, и веднага съ друга се свършило. Момата вече не можеше да иде до хюкюмата, понеже нѣма да я пуснатъ селските първенци, а да иде при архиерейския намѣстникъ, трѣбва да харчи пари. И тя съобразила да се обѣрне къмъ четата: донесе дароветъ отъ момчето (пръстенъ, една меджидия пари и една кърпа) предъ мене и заяви, че тя е дошла да иска честъта си, като моли четата да се застѫпи за нея, понеже се увѣрила, „че нашиятъ хюкюматъ“ (четата) по-добре пресажда. Повикаха се момчето и баща му, разгледа се дѣлото въ присѫтствието на селското управителното тѣло и най-сетне се осѫди момчето да внесе 4 лири турски на момата за честъта ѝ и по половинъ лира въ дветѣ каси, — въ Дупени и въ Езерени (отъ това село бѣше момата). Момчето се казваше, ако помня, Коте или Коче.

Тая вѣсть се разнесе по цѣлия районъ и всички, така онеправдани, тържествуваха, и вече всички се обрѣщаха къмъ четата. Имаше и наказание съ бой, когато не иска да изпълни решението. Другъ подобенъ случай имаше: Ефимъ Поповски, отъ село Болно, бѣ сгоденъ съ една мома отъ с. Перово. И тукъ се свърши съ глоба. Въ черквитъ се раздаваха много излишни работи: ястия, въ случаи на умрѣло, на задушница, на служба, на празнични дни; коляты се цѣли овни та се раздаватъ ястия сготвени, вино, ракия и пр. Тамъ често се опиваха и съ побой се свършваха тия помани („раздания за душа“). Тоя обичай костувѣ не по-малко отъ 10—15 гроша на всѣка фамилия, свърхъ туй и пиянство и побой. Съ една заповедь се прекрати съвсемъ, като се установи да се раздаватъ само жито (въ една паница),

просфора за свещеника и зейтинъ съ свещи за църквата. Имаше протестъ отъ нѣкои бабички, но скоро млъкваха. Това стана около Митровденъ миналата година (1902). За носията и парите-накити бѣше станало сѫщото. И въ другите райони така се бѣ постѫпило: за раздаването имаше запрещение и въ Охридско. Нарушителите се глобяваха съ сто пари до 5 гроша. До идущото събрание често пѫти наложениетѣ глоби се проща-ваха, и хората биваха доволни.

Тѣкмо по Митровденъ се берѣше тютюнътъ.

Турцитѣ сѣятъ тютюнъ. Турчинътъ ще го обере, ше го осуши, ще го издроби, ще го направи по 1—2 оки, и като вземе по десетина пакета, отива въ селото и комуто ще оставя по 2—3 пакета въ кѫщи, 'безъ да го пита и безъ да иска пари или да се пазари цената. Следъ нѣкое време той ще се яви било въ селото или предъ селянина, когато този дойде въ града, и ще иска пари отъ него за тютюна, колкото намѣри за добре. Всички протести отъ селянина не помагатъ, той трѣбва да плати, инакъ ще пострада. И никога тютюнътъ не се е плащалъ по-малко отъ 8—10 гроша оката.

И на това зло се тури край, като се забрани да се приема отъ турцитѣ „качарма“ (контрабанда) тютюнъ. А и турцитѣ се стреснаха да го натрапватъ на сила. Женитѣ имъ го хвѣрляха назадъ, ще му го расѣятъ — „не ти го искали!“ и пр. И така се спрѣ. И почнаха всички да пушатъ тютюнъ по 10 пари пакетчето — отъ компанията. Компанията се чудѣше, отъ где е произлѣзло туй ново усилване на грамадно харчене на тютюнъ отъ селянията, която по-напредъ никакъ не харчеше тютюнъ отъ компанията. Ние нарочно пуснахме слухъ, че имало случаи на отравяние отъ тютюна-качърма. Това се отрази и върху градоветѣ, гдето сѫщо така престанаха да пушатъ контрабанда тютюнъ. Зле се отрази това

върху кесията на турцитѣ, производители на тютюнъ, по-неже компанията го плащаще 3—4 гроша оката. Всѣ се голѣма омраза поради туй между турци и българи. Остана имъ тютюнътъ непродаденъ, а компанията даваше долна цена.

По селата ходѣха турци-арнаути съ халва и боза. Трѣбаше да се махнатъ и тия, защото не се знае, нѣма ли да бѫде четата въ селото, та да се открие. За това се пусна съ съгласието на бащитѣ слухъ, че въ халвата има отрова, и децата ги пждѣха като имъ казваха, че имало „отровачка“ въ халвата. Липсаха скоро и тия халгаджии отъ селата, защото по цѣлъ день ще се върти низъ селото и не може да вземе ни едно яйце (съ яйца се купува). Оплакватъ се халгаджииятѣ въ града, че не имъ се харчи халвата, че нѣщо има въ селата, че децата казватъ за отрова и др.

Организацията взе мѣрки още по-миналата пролѣтъ да се премахнатъ ангариитѣ и работенето въ празнични дни. Отиваха на работа само жени и моми. Но тогава напълно това не се приложи на всѣкажде. Запре-ти се изобщо на нашитѣ да работятъ даже и съ пари на турцитѣ, главно: жетва, гумно, копане на пченкитѣ (царевицитѣ) и др. Последната пролѣтъ се осѫществи това напълно. Това бѣше нуждно за организацията, да не би да се издаде нѣщо съ това общуване съ турцитѣ. Турцитѣ силно го почувствуваха и го разбраха, че тукъ има нѣкаква „дяволска работа“, че комитетътъ тукъ нѣщо борави. Селянкитѣ взеха да отказватъ подъ разни предлози, и турцитѣ не можеха насила да ги каратъ. Съ туй се тури край и на разврата, който турцитѣ стѣха между женския свѣтъ.

Забрани се, да се купува нѣщо отъ турцитѣ, макаръ било то и по-евтино. Никой не смѣеше да влѣзе въ турски дюкянъ или на турска сергия. Въ Ресенско

има до 100-ина турски дюкяна, които се хранѣха отъ дребни продажби (сергии) на зеленчукъ, овощия, опинци; сетне бакалитѣ, бръснаритѣ, кафеджийтѣ. Взеха да гладуватъ тия турци; „кесатлъкъ“ отъ всѣка страна, а не могатъ да си обяснятъ, отъ какво произлиза това нѣщо. Въ Битоля бѣше се забранило по цѣлия районъ на селяните, да не купуватъ нищо отъ евреите въ града, и това се изпълни точно. За да следятъ изпълнението на тия заповеди, бѣха натоварени всички управителни тѣла. Единъ случай помня: единъ селянинъ купува ябълки отъ турчинъ, и вече му ги сипалъ въ торбата. Минаватъ други селяни и единъ го дръпва отзадъ за полата и му прошепва: „а бе не знаешъ, що ни е заповедано въ село!?!“ И селянинътъ се сѣща, че е забравилъ, изтѣрска ябълките на турчина и ги оставя, като казва, че не искалъ такива ябълки и пр. Турчинътъ кипва и му удря единъ шамаръ, селянинътъ го удря тъй сѫщо, става едно цѣло сбиване по тоя поводъ. Има много такива случаи.

Селяните почнаха да се упражняватъ съ оръжие, безъ да гърмятъ. Събираха се понѣкога отъ нѣколко села въоружени по 4—5 души въ едно село, за да се срещнатъ и да се увѣрятъ, че не само въ тѣхното село се престрашили хората да носятъ оръжие. Обучаваха се по 4—5 души наредени, почнаха по-обучените да обучаватъ други, — по цѣли нощи, и когато я нѣмаше четата въ селото. Говорѣше имъ се, че сѫ длъжни, когато четата се намѣри негде въ опасность, да се притекатъ на помощъ да избавятъ четата, или да спасятъ нѣкое село и пр., да докажатъ, че народътъ е съ герои, и че четата не е разбойническа, та да се сепнатъ турцитѣ.

VII.

Първата мобилизация на селската въоружена милиция въ района.

Скоро се удаде случай, да се приложи на дълго всичко туй и да се тури на първъ опитъ готовността съ воинската подготовка на селяните. То беше преди божикъ, нѣщо на 10—12 декември. Получи се известие, че Пиперковъ, демирхисарскиятъ войвода, е обсаденъ отъ турцитъ въ село Брѣзово (Демирхис.), въ една кѫща. Той се намиралъ тамъ по работа. Пиперковъ е билъ съ 12 души, разпределени на три квартири. Писмото се получи въ с. Дѣрменци, гдето бѣхъ съ четата по работа (Ресенско). Отъ Брѣзово то е далечъ нѣщо около 15 часа. Веднага се порѣча на момчетата да се стегнатъ, че ще идемъ на помощъ. Искаха да тръгнатъ и момчета отъ Дѣрменци, но не ги взехъ, понеже Ресенското управителство бѣше ми известило, че порѣчало за помощъ въ крайбигленските села и че ще мога да ги намѣря въ селото Златари. И наистина тукъ намѣрихъ 80—90 души съ оржие, кой както е могълъ да се въоржи, облѣче и приготви за путь. Облѣклото и въоръженето имъ бѣха оригинални: имаше едни въ пълна четнишка униформа,—въ походъ нѣма фесъ, защото имъ кѫсатъ фесовете, ами носятъ капи, или просто превѣрзани главите си съ шамия, а мнозина гологлави (моите момчета презъ време на въстанието бѣха повече гологлави и съ пораснали коси); други безъ коланъ, безъ патрони (патроните въ торби или въ джебъ или въ кърпа вързани), безъ раници, кой безъ поясъ, я взелъ гуна, я не взелъ, кой босъ. Азъ ги пребрахъ, приготвихъ ги, взехъ съ себе си около 50 души и тръгнахме презъ Бигла. Газейки снѣгъ до поясъ, съ голѣми мжки, съ усиленъ маршъ, дори тѣрчейки стигнахме въ Смилево. Всички бѣха бодри и доброволно

онасияха всички мъжнотии на пътя. Въ Смилево намѣрихме Сугарева съ около 50 души, събрани отъ с. Цапари и Дявато (Гявато), все тъй оригинално облѣчени. Смилевци — до 150 души, въоржени повечето съ Гра, както и другитѣ, и по-добре облѣчени, бѣха се събрали тъй сѫщо, като биела камбаната. Цѣлата нощь ламби свѣтѣха по всички кѫщи. Възбуждение и възторгъ. Първъ пътъ се събираха отъ тия мѣстности, Битолско, Ресенско и Долни Демирхисаръ, така да освобождаватъ обсадена чета. Когато стигнахъ въ Смилево, нѣкои отъ моитѣ четници извиха желание да влѣзатъ въ селото съ „ура!“ (чули, че въ България, като се биятъ войници, викатъ ура). Азъ имъ позволихъ, и на нашето „ура!“ събранитѣ въ Смилево отговориха тъй сѫщо съ ура! На зараньта тъкмо бѣхме тръгнали, около 80 души на брой, първата чета, и женитѣ ни изпратиха кръстейки се съ благопожелания,— пристигна известие, че Пиперката успѣлъ да се избави. Пиперката билъ обсаденъ съ 3-ма души четници, отъ които двама болни. Успѣлъ да се измѣкне презъ нощта, като хвърлилъ най-сетне и печката, пълна съ огньъ, хвърлялъ кюнци, перници и пр.; турцитѣ, мислейки че е човѣкъ, все гърмѣли, та като хвърлилъ печката тѣ изпразнили пушкитѣ си и, въ нея. Пиперката въ туй време съ здравия си другаръ си пробилъ пътъ презъ тѣхъ и дошелъ самичъкъ въ Велмѣфци, отъ гдето се получи известие. Като узнахме за туй, върнахме се въ село Смилево; постояхме презъ деня и на вечеръта пратихъ своитѣ селяни назадъ, като задържахъ само своята чета. И Сугаревъ стори сѫщото. Имахме още на разположение Смилевци и всички села по Демирхисарско, презъ които ще минемъ, ако стане нужда. Пакъ се получи известие, че Пиперката отъ потерата повторно е обсаденъ въ Велмѣфци. Скоро тръгнахме пакъ на помощъ съ Суга-

рева и съселяни от Смилево и нашите две чети. Дойдохме до с. Бойнча. Тамъ селяните намерихме готови, чакаха ни. Взимаме ги и отидохме до Вирово; тамъ селяните, около 25—26 души, бяха заминали на помощ. Като стигнахме въ Вирово; наредихме се по квартири (бяхме всичко 70 души: от Смилево до 30 д.; отъ Бойнча 15 д., азъ имахъ свои четници 12, Сугаревъ 20), обдени се вече. Чакахме нови известия, и презъ дена се узна, че Пиперката и тукъ се е освободилъ, сир. се измъкналъ незабележано отъ селото, което било обсадено отъ потерата. Между туй потерата напуснала селото, и Пиперката пакъ си влязълъ въ селото. Въ туй време пристигнали на помощ и откъмъ Охридско: Попъ Христо, отъ Велгошча, войвода на Езерската чета (Охридско), и Тасе, войвода на Горнята Дебърца, с. Караormanъ — караорманска чета, и Деянъ, войвода отъ Дебърца (тамошните чети още се командуваха отъ града). Деянъ останалъ въ Брежани, а Попъ Христо и Тасе съ 100 души дошли въ с. Голъмо Илино и се спрѣли тукъ. Ние разпуснахме четниците; азъ задържахъ отъ своите 6 души, а Сугар. 8 души та съ 15-тина души отидохме въ Велмечи, където намерихме събрани всички момчета отъ Пиперковата чета и Пиперката, Попъ Христо и Тасе.

По-рано бяше се въвело и говорило на четниците, че въ случай, когато една част отъ четата се намери въ опасност, то другата част е длъжна да съ рискува живота си да помогне на обсадените. А когато цяла чета е обсадена, четите отъ съседните райони съдълъжни да се притекатъ на помощ. Въ случая съ Пиперката не бяше се изпълнило първото условие. Пиперката бяше недоволенъ отъ другарите си, и това го каза предъ насъ войводите и че иска да се накажатъ по-видните, старшите, които съ отговорни

за сния, които съм съм за него на квартира. Едната група е била на квартира подъ старшинството на дъщеря Андрея отъ Църско, а другата — на Тодоръ отъ Бълица (Кичевско). Ние повикахме всичките четници на Пиперката единъ по единъ, разпитахме, защо не съм се притекли на помощ на Пиперката, и най-сетне се оказа, че има достатъчно истина въ оплакването на подирния. Най-виновенъ излъзе речениятъ Тодоръ, който и по-рано бъде прегръщавалъ противъ дисциплината на четата. Ние го осъдихме на смъртъ, проводихме на одобрение пресъдата, мотивирана, на окръжното управление въ Битоля; тя се потвърди и наказанието се приложи. Презъ туй време вървяхме презъ Демирхисарско (въ с. Голъмо Илино, Малко Илино, Базернико, Върбово, Бойишча и Смилево). Потвърждението на пресъдата пристигна къде 28 декември. На 26 дек. азъ бъхъ заминалъ за Ресенско. Пресъдата изпълни четата. Извадили го предъ четата. Пиперката му прочита пресъдата и момчетата то застреляватъ. — Недостатъците във въоружението и облъклото на селяните, забележани при похода на помощъ на Пиперката, дадоха поводъ на организацията да проповядва, че не е достатъчно на единъ човекъ, който мисли да се бори за свободата си, да има само пушка, но тръбва да има и всички други принадлежности: патрони, коланъ, раница, опинци, поясъ, бечви — панталони отъ шаякъ (арнаутска форма) — гуна и др. Тази агитация повлия, и скоро се забележи, че селяните се снабдяватъ съ тия неща. Бъде забележило, че и съоръжието не знаятъ достатъчно да владеятъ. Изискваше се, когато четата е във селото, да идватъ въоружени селяни и да се обучаватъ въ присъствието на четата. И това се вършеше съ голъма ревност. Говореше се преди туй още, че нѣкакъвъ новъ уставъ за четите въ Солунъ щѣль да се изработи.

VIII.

**Решението на конгреса въ Солунъ за въстание. Капитанъ.
Давидовъ въ Ресенско. Първото сражение съ турска
войска.**

Между туй къмъ края на декември бѣше се събрали конгресъ въ Солунъ, на който Лозанчевъ е представлявалъ Битолския вилаетъ. Насъ въ Ресенско и лично мене нито съ дума не бѣха сондирали, нито бѣха споменали изобщо, какво мислимъ за въстание и пр. Не знаехме даже, че е имало конгресъ въ Солунъ; мислѣхме, че има нѣкакво обикновено събрание. Главниятъ учителъ отъ Ресенъ, Грубчевъ Лука (род. отъ Охридъ), бѣше ходилъ въ Русия и на връщане се срещна съ мене въ с. Ехла. Разказа ми, че Лозанчевъ е въ Солунъ и че следъ като се завърне щѣлъ да ни съобщи нови инструкции за бѫдещите действия и четническия уставъ. Това само узнахъ. Наскоро следъ божикъ започнаха да дохождатъ въ Битоля селяни отъ Цариградъ на купове, — по 50, по 100 души наведнажъ отъ разни села, а отъ тамъ се прѣскатаха за Леринско, Костурско и Ресенско. Идваха въ Ресенско по 10—15 души наедно, а всичко до началото на въстанието се завърнаха въ Ресенско до 1000—1100 души. Като разпитвахме тия хора, разбрахме, че комитетътъ въ Цариградъ е раздавалъ отъ събраните пари (пакъ отъ тѣхъ), да ги олеснява съ по 150—200 гроша, за да си дойдатъ. На мнозина имъ е било казано: идете си, тамъ ще намѣрите готово оръжие. Това имъ казвали въ Цариградъ по заповедь отъ Ц. К. отъ Солунъ въ Цариградъ се формирали две чети, нарочно изпроводени една въ Битолско и една въ Ресенско, за да ги въоржимъ и облѣчимъ. Тѣ си имаха вече и войводи: на ресенската чета бѣше войвода Алексо Шуменовъ,

род. отъ с. Дупени (Ресенско), а на битолската чета войводата бѣше отъ Дявато, снабденъ съ 60 лири, които вржчи на районния войвода Георгиевъ. Ресенската чета дойде безъ пари, безъ нищо и туй и войводата безъ всѣка опитностъ. Азъ бѣ покръстилъ преди половинъ година, а той отиде въ Цариградъ и се върна войвода съ препоръчителни писма до мене отъ Цариградъ, отъ Центр. Комитетъ и отъ окръжното управление. Намѣрихъ се въ неловко положение, мнозина отъ моите стари четници и населението не виждаха въ него опитенъ войвода та му се и присмиваха. Азъ самъ не знаехъ, като каква чета ще бѫде неговата покрай моята, а и тия, които го проваждаха, не знаеха, защото го препоръчваха само като добъръ, който може да води чета; казали му, че ще получи оръжие у насъ, а на мене нищо подобно не пишатъ. Съобщихъ му, че районната каса не е въ състояние да въоръжи 30 души, понеже за туй трѣбвашъ по 10 лири за всѣкиго, че районътъ не е кадъренъ да храни чета отъ 50 души (той водѣше 30 души и азъ бѣхъ съ 20 д.); освенъ туй му казахъ, че нѣмамъ понятие за целъта на неговото дохождане. Съветвахъ му, да се разотидатъ момичетата му, които бѣха ресанчани, по селата си, да се попригответъ тамъ по-дълго, да станатъ по-опитни, да се снабдятъ съ всичко и да чакатъ момента. Така и стана. Това бѣше около месецъ мартъ. Преди да стигне тая чета, бѣхъ получилъ известие отъ Битоля напрото, че било решено тая пролѣтъ и лѣто да дигнемъ въстание.

По туй време дойде и капитанъ Давидовъ — кѫде 10 февруари (около единъ месецъ предъ сирнитѣ заповедни). Давидовъ бѣше обиколилъ преди това Битолско, Леринско, Преспата, и дойде въ Ресенско. Срещнахме се въ Болно, за първъ пътъ. Бѣше скроменъ, жротъкъ, тихъ. Той не даде нѣкакви инструкции за на-

шитъ чети. Бѣше се расчуло, че ще дойде единъ офицеринъ — той вървѣше въ пълна офицерска униформа, съ шашката, медалитъ, капата съ шинелъ, мушама и съ епелети и пр. Туй правѣше впечатление на хората, доста насърдчаваше. Говорѣше, че е решено да се дига въстание. Той дойде заедно съ секретаря си Христо Настевъ (отъ Щипъ) и съ цѣла чета момчета, въоржжени съ манлихерови пушки, а нѣкои и съ револвери Гандъ, Лебелъ и др. Той съ Настева и момчетата му говорѣха и за Цончевитъ хора, противъ тѣхъ, но намъ бѣха тия работи далечни и не правѣше добро впечатление туй, че едни офицери говорятъ противъ други, и затова Сугаревъ бѣ му казалъ, че е по-добре да се въздържатъ отъ тия критики, които възбуждатъ само подозрения у населението. Не ги разбрахме тия яжби и не ни интересуваха. Ние не бѣхме изобщо въ течението на тоя въпросъ.

15. XII.

Два дена преди да се срещнемъ съ Давидова той бѣше получилъ известие, че Пиперката билъ обсаденъ въ нѣкое Демирхисарско село. Давидовъ побѣрзалъ съ селяни отъ с. Болно и Леобрека на помощь, но преди да стигне въ Демирхисаръ узналъ, че Пиперката е свободенъ, и той се заврналъ обратно въ Болно. Тукъ тѣкмо по това време бѣха пристигнали четници отъ разбитата Езерска чета (Охридско). Бѣха я разбили при с. Койнско; тогава бѣха убили и войводата ѝ Попъ Христо (отъ Велгощи) заедно съ три момчета (пакъ предадени). Събрахме се току речи три чети, и не можеше всички — около 54 души — да вървимъ на купъ; половината оти доха въ Избишча на чело съ другаря ми Пенчо, а пѣкъ азъ, Давидовъ, Кокаревъ (единъ отъ членовете на градското управ. тѣло въ Ресенъ), Стрезовъ (сѫщо членъ на град. управ. тѣло) — отидохме въ с. Янковецъ. Презъ

дена случайно отиватъ въ Избишча нѣколко заптии, забелѣзватъ четата и се захваща сражение (имало е 10-тина души заптии); бѣрзо се стекли турци на помощъ, а до Ресенъ е единъ частъ. Ние забележихме, че единъ заптия гологлавъ викаше, колко му гласъ държеше и ти-чаше къмъ Ресенъ. Чуха се и гърмежитѣ, — явно стана, че има сражение.

Това бѣше първото сражение съ войска. Бѣше пладне, 18 януари (единъ месецъ преди сирнитѣ по-клади). Презъ деня наблюдавахме, какво става, — приближаването на войска, която дойде на помощъ, башбозукъ. Четата бѣше излѣзла (20 д.) вънъ отъ селото, а само 5-тима бѣха останали въ една кѫща; и единитѣ и другитѣ се биеха. Ние не се решихме презъ деня да излѣземъ отъ с. Янковецъ, което е 200 кѫщи (най-голѣмото бѣлгарско село въ Ресенско), за да не упропастимъ селото, докато Избишча е отъ 30 кѫщи, та загубата щѣше да бѫде по-малка, ако не пострада Янковецъ. Избищчани, докато се завело сражението, всички съ жени, деца, избѣгали въ планината. Получихме вече около 2—3 часа следъ пладне известие отъолнитѣ села на района (Царедворъ, Дѣрвени, Дупени, Ехла). Селянитѣ били въ Ресенъ на пазаръ, та скоро всичко се разбрало и съобщило; искаха разрешение, да отидатъ на помощъ на обсаденитѣ. Отговори имъ се, да си седятъ мирно, че не е тѣхна работа, че има кой да отиде на помощъ. Сѫщевременно се даде разпореждане: въ Сопотско, Леѣрека, Златари, Кривени и Круше — да бѫдатъ потбрани по 10 души момчета, готови съ оржжие. А на Бойнци поржчахме, денемъ още да отидатъ на помощъ съ 15 души. Докато да се получатъ тия разпореждания, отъ Болно, Леѣрека и Круше отишли на помощъ, щомъ чули гърмежитѣ, безъ да дочакатъ отговоръ отъ насъ. Болничани указали по-

мощъ, приближили се отъ горе, споразумѣли се съ нападнатитѣ и захванали солидарно да действуватъ. Леоречани, като вървѣли по реката на долу, видѣли 7—8 души съ черни дрехи, които отивали къмъ Избишча, и като ги помислили селяни отъ Кривени, тръгнали като тѣхъ на помощъ, приближили се на 200—300 крачки, и аскерътъ открива огънь, убиватъ първия (Стефанъ), а втория подиръ него раняватъ въ ржката. Тогава селяните залѣгватъ, откриватъ огънь и се защищаватъ. Мѣстото имъ било твърде несгодно, — на равно. Крушани, които идѣли на помощъ тъй сѫщо и били наблизу, познали ги по гласа на пушките и видѣли, каква е работата, притекли се на помощъ, откриватъ огънь и турцитѣ отстѫпватъ. Следъ това леоречани и крушани, следъ като дали още нѣколко залпа, се върнали въ селата. Убития го оставили на мѣстото, защото се бояли отъ турцитѣ. И турцитѣ така сторили та трупа на убития дори на другия денъ турци го дигнали.

Около Избишча се набраха до 300 души войска и бashiбозукъ около 3 часа следъ пладне; запалиха една плевня близу до кѫщата на обсаденитѣ, а около 6 часа запалватъ съ гасъ и кѫщата, съ помощта на бабичкитѣ, останали въ селото. Две отъ момчетата, като изгърмѣли патронитѣ си, излѣзли вънъ, за да не изгорятъ живи, едното убиватъ на 5—6 крачки отъ кѫщата, а второто на прага, а другитѣ трима отъ охридските момчета, останали вжтре, замаяни отъ пушека, улавятъ ги. Бѣха паднали около кѫщата 7—8 души турци. Турцитѣ и следъ това продължавали да гърмятъ върху кѫщите, мислейки, че има още комити, и около 6 ч., на мръкване, пропждиха, по неизвестни съображения, всичкия бashiбозукъ да си иде. Тогава настѫпи време за нась. Около $6\frac{1}{2}$ ч. вечеръта ние, 29 души, тръгнахме и минахме край Кривени, гдето си оставихме гунитѣ, заржчахме на кри-

венци да ги прибератъ и да ги занесатъ надъ селото. Ние мислехме по гърмежитѣ, че още има сражение. Ония 20 момчета вънъ отъ селото бѣха се оттеглили, тъкмо когато ние наближихме до Избишча презъ планината въ Болнско. Ние дойдохме до селото, и турската стража отвори огънъ та се спрѣхме надъ запалената кѫща и тъй също открихме огънъ. Следъ нѣколко залпа и „ура!“ колкото ни гласъ държи, турцитѣ отговориха съ викове. Въ това време пристигатъ около 75 души смилевци (60 души смилевци и 15 д. кривенци които тѣ подбрали): тѣ чули гърмежитѣ и се дигнали на помощъ, та ненадейно откриватъ огънъ отъ срещната страна. Турцитѣ, които видѣха това, цѣла линия отсреща, въ паника избѣгватъ вътре въ кѫщите, гръмнаха нѣколко пъти и не се чува. Бабички ни разправяха сетне, че по 40—50 души се наврѣли въ по една кѫща и се стискали отъ страхъ, като чакали гяуритѣ да ги нападнатъ. Ние гърмехме, провиквахме се, не се обади никой. Мислехме, че турцитѣ се държатъ, всѣки на позиция, въ селото. Следъ $2\frac{1}{2}$ часа прекратихме огъня, също сториха и смилевци и кривенци, и безъ да се видимъ, тѣ си заминаватъ назадъ. Ние следъ това отстѫпихме и отидохме въ Кривени и тамъ разбрахме за смилевци и кривенци. Сетне ние взехме планината. Тамъ си накладохме огънъ—имаше кюмуръ—и престояхме. Още презъ нощта дохажда отъ Охридъ цѣлъ полкъ пехота, отъ Битоля пехота и кавалерия. Следствията отъ това бѣха, че цѣлото село Избишча биде ограбено; кѫдето съзвезли турци, всичко заграбили, а двама селяни падатъ убити въ сражението. На утреньта улавятъ двама отъ избишчаните, набиватъ ги и ги затварятъ; намиратъ и убития леоречанецъ, закарватъ го въ Леорека. Ала селяните отказали, че той е билъ въоръженъ, а казали че е най-вѣроятно, че турцитѣ съ го убили. Ула-

вята кмета, азитѣ и нѣкои отъ първенцитѣ и ги набиватъ до полууда, — страшно ги изтезавали. Понеже видѣли малко кръвъ на едно друго място, тамъ, где е билъ раненъ 2-риятъ, осетили се турцитѣ, че има още единъ раненъ, и го искали отъ селянитѣ. Ала тѣзи, при всички изтезания, не казали. Въ туй време всички стопани на пушки въ Леорека, 17—18 души все въоржени, отидаха въ гората, въ тѣхната гора, и тамъ престояха нѣщо около три недели, докато аферата утихна. И крушани пострадаха, бити бѣха мнозина, но нѣмаше затворени, понеже нѣмаше факти противъ тѣхъ. Въ Болно по-серизни последствия: побой на кмета, на азитѣ; изловени бѣха 12—13 души работници. Съ по половина лира рушветъ мнозина нито бѣха бити нито затворени. При изтезанията нѣкои отъ селянитѣ се указаха слаби та бѣха посочили пушкитѣ на мнозина отъ селянитѣ, а единъ само далъ пушката си. Другитѣ кое се откупили, кое ядоха бой, ала пушкитѣ си не дадоха: „нѣмаме пушки.“ Като поседохме два дена въ Кривенската планина съ Давидовъ и сетне още единъ денъ въ Смилево, поговорихме съ него за бѫдещитѣ работи и се раздѣлихме съ него. Давидовъ още не бѣше добре познатъ съ работитѣ и изглеждаше, че като воененъ всичко оставяше на началството, — окръжното управително тѣло въ Битоля. Той минаваше като ревизоръ, подчиненъ на управителното тѣло.

Азъ следъ това отидохъ въ Янковецъ. Веднага заминахъ въ Болно, прибрахъ всички въоржени отъ Болно, — около 30 пушки — та заедно съ хората излѣзохме въ планината. Въ сѫщата нощъ уловихъ и вързахъ онотова, що си бѣше далъ пушката, но по молбата на селянитѣ го освободихъ, докато се разбере по-обстойно, какъ е станало това. Пакъ изпратихме въ Битоля колективно жени, деца, мжже отъ Леорека и сетне отъ

Болно, да се оплакватъ поради изтезанията, арестите и преследванията предъ валията и консулите. Също направихме и съ избишчаните заради грабежите. Рекохме да казватъ, че четата ненадейно имъ дошла въ селото. Съ това се прекратиха изтезанията, пуснаха всички, освенъ 9 души отъ Болно, които, понеже имаше вече на лице една пушка, вързани ги закараха въ Битоля. Наскоро излезе амнистията та и тѣ се освободиха.

IX.

Засилване източниците за материална поддръжка на четите. Жени предателки. Нови наставления на саляните за случай, когато се иска въоружена помощ. Въ Преспанско. Военни обучения въ горите. Сражение въ с. Любойно. Арсовъ по западните гъркомански села. Борисъ Сарафовъ въ Ресенско.

Членските вноски, които се събираха, не бѣха достатъчни, за да се поддържа организацията та се потърсиха и други източници. Почнаха да се прибиратъ пари и съ разписки, напечатани (имаше и хектографирани). Съ тия разписки се бѣ захванало събиране пари още отъ началото на организацията. Сумите се опредѣляха отъ окръжните управителни тѣла и подире се предлагаха разписките на хората да изплащатъ. Въ началото се срещаха спѣнки, както е случаятъ съ попъ Ставре. Сетне свикнаха да даватъ, и по този начинъ се събраха доста пари. Ресенчани бѣха малко по-скържави. Бѣха издадени разписки по 20 лири на по-видните търговци. Тѣ по-вечето гледаха да протакатъ, а и отказваха даже. Градските управителни тѣла намѣриха подкрепа у четите по събирането на парите. И така съществуващите събираха парите и хората по-охотно даваха парите на четите, внасяха си. До около митровдень миналата година (1902) разписките бѣха на малки суми, по 1, по 2

лири до 5 лири, и за това хората леко ги изплащаха. Но понеже нуждите на организацията се увеличиха, именно поддръжката на четите изискваше по-големи сръдства, оказващие се помощь на арестуваните, даваше се поддръжка на семействата на четниците и на пострадалите по дългото, — така че тръбваше да се наложи по-големъ налогъ до по 20 лири на най-богатите. Мъжно даваха, но щомъ четата потвърди, че тия пари ще се употребятъ за нуждите на организацията, внесоха ги веднага. Изобщо главната сила на организацията постепенно почва да преминава отъ градските управителни тела въ четите, които въ същност бъха подвижни управителни тела.

И по селата, — самите села се обложиха отъ четата съ данъкъ споредъ състоянието имъ: облагаше се цълото село, а пъкъ селяните плащаха споредъ състоянието си, разделяха се на 5 класа, и първите три плащаха, а последните два се освобождаваха. Селските управителни тела разпределяха за всички селянинъ, кой колко ще плати, а за цълото село — четата въ съгласие съ окръжното управително тяло. Следъ определените срокове всички бъше длъженъ да си внесе частъта. Които не си изплащаха на време и безъ уважителни причини, се облагаха двойно, и ако съвсемъ откажеха, наказваха се съ смъртно наказание. Но нѣмаше такъвъ случай. Съ селяните изобщо по паричните вноски много отсѫччиво се постъпваше. Четите се храниха на селска смѣтка, освенъ въ нѣкои случаи въ края на годината, когато нѣма жито та се купуваше хлѣбъ. Селските каси внасяха отъ членските вносове, глобите и пр. $\frac{1}{3}$ въ районската каса. За облѣкло на четата и въоръжаване се плащаше отъ районската каса. Парите отъ разписките четата ги задържаше у себе си, — четите поеха и касата. Четата не държеше всички пари

присебе си, но ги влагаше при управителнитѣ тѣла по селата. Нашата чета едно време имаше до 400 лири и повече. Съ тия пари четата се поддръжаше и можа да се въоржи.

Градското управително тѣло по бажикъ напусна града и се присъедини къмъ четата въ следствие на едно шифровано и друго нешифровано писмо, които попаднаха въ турски ръце. Понеже въ нешифрованото имаше имена, избѣгаха: Лука Грубчевъ, охридянецъ, занаячия на комитетска съмѣтка, Стрезовъ Перушъ, (ресенчанецъ), търговецъ, и Кокаревъ Никола (отъ Царедворъ, Ресенско). Тогава вече въ четата бѣше и управителното тѣло.

Въ това състояние ни завари и Давидовъ. Преди да се срещнемъ съ Давидова, единъ денъ стана убийство на четири жени въ с. Лѣсковецъ. Женитѣ бѣха леки, продажни, а при туй и предателки; имаха приятели турци — единъ полякъ, единъ онбашия и пр. Узнаваха отъ свои роднини и познати, каквото можеха за четитѣ и за организацията, и предаваха на турцитѣ. Нѣколко пѫти се предупреждаваха, че ще бѫдатъ наказани, но пакъ си продължаваха по тоя пѫтъ. Четата не бѣше ходила въ тѣхното село до тогава само заради тѣхъ, защото знаехме, че ще обадятъ. Реши се най-сетне да ги накажемъ. Една вечеръ отиваме тамъ, сбрахме всичките селяни въ една отъ кѫщите на тия жени, а пъкъ женитѣ ги вързахме, изпитахме ги. Тѣ бѣха една стара, две невести и една мома. И мѫжетѣ на невеститѣ присѫствуваха. Следъ туй ги предадохме на момчетата и тѣ ги екзекутираха. Тоя случай всѣ страхъ и трепетъ у всички и у турци.

Съ въоржениетѣ отъ с. Болно (вж. по-горе) седѣхъ около два дена. Поокуражиха се малко и обещаха, че никой отъ тѣхъ нѣма да предаде пушката си, а ако стане-

това нѣщо, че и сами ще застрелятъ такъвъ свой другаръ. Тѣ останаха въ планината още две недели. Азъ заминахъ за с. Елха. Грѣшката, направена отъ леоречани при отиването имъ на помощъ, даде поводъ да се дадатъ следнитѣ наставления на селяните:

1) Ако отъ едно село се изисква помощъ, да излиза $\frac{1}{3}$ отъ въоруженитѣ селяни, а другитѣ да бѫдатъ готови. Съгласно съ това при сражението презъ нощта, въ Избишка въ зори, когато бѣхме се вече оттеглили въ Кривенската планина, пристигнаха отъ Цапари и Дявато на помощъ 43 селяни подъ водителството на Симеонъ, цапарски учителъ. И тѣ се върнаха тогава назадъ, следъ като ги похвалихме и имъ благодарихме.

2) Безъ известие да не тръгватъ на помощъ, освенъ ако сражението е съвсемъ близко до тѣхното село и сж въ течение на самото сражение и виждатъ, че ще бѫдатъ полезни.

3) Ако е по-далече и получатъ известие, тогава тръгватъ и се присъединяватъ къмъ четата или, ако тя е далече, управителното тѣло имъ опредѣля едного за водителъ. Да вървятъ по пътя по сѫщия начинъ, както върви четата — въ цепъ.

4) Когато наближатъ сражението, трѣбва да си пустнатъ караулъ отпреде и по единъ отъ странитѣ.

5) Отстѣживането да става по редъ.

6). Да гледатъ да се завърнатъ назадъ въ селото си по възможность безъ да бѫдатъ забелѣзани, и до съмване да се намѣрятъ въ селото си.

7). Щомъ стигнатъ въ селото, да се прѣснатъ по домовете си, всѣки да изчисти оржието си и да го скрие.

8). Ако сж забелѣзани, временно да останатъ съ оржието си въ планината, докато поутихне преследването.

Съ тия упътвания, като препоръчвахме и по-силно да се обучаватъ въ стрелба, стигнахъ до Преспата, като правихме редомъ по селата събрания.

За въстание, че е решено, знаехме само водителите, но дори и не го вървяхме, като мислехме, че съ тая подготовка и съ тоя народъ още не може сериозно да се мисли за въстание.

Въ Преспата ги намърихме посъживени, имаше вече и пушки, само че почти съвсемъ безъ патрони (по 4—5—6—10 на пушка). Тукъ се приповториха обикновените упътвания, разгледаха се нѣкои сѫдебни дѣла и продължихме пътя си. Взехме мѣрки да се премахне нечистотията въ кѫщитѣ па и самитѣ хора да се носятъ почисто, да се требятъ. Слушаха, искатъ не искатъ. За мѫжетѣ бѣше това износно, защото тѣ бѣха робъе на женитѣ си, повечето отъ които си имаха любовници турци, при всичко че тукъ женитѣ сѫ суhi, жълти, погърбавени, съ слаборазвити гржди, грозотии. И облѣклото имъ е съгласно съ тѣхъ, — нехубаво; а пълни сѫ съ въшки дори и въ подбрадниците, които имъ служатъ за накитъ. Такива сѫ въ селата отъ Сливница на югъ: Харвати, Щърбово, Брайчина, Любойно, Ръбъе, Германъ, Нивици (тукъ най-много въшки). Хранятъ се само съ лукъ, прасъ, пиперки, леща, грахъ и суhi риби.

Тукъ, като дойдохме въ Брайчино, като видѣхме, че нѣмаме възможност да се връщаме по-начесто въ тия села, решихме да изваждаме селяните въ гората, да се обучаватъ, понеже горитѣ сѫ свободни. Около 25 души съ насъ два дена на редъ по гората обучавахме селяни отъ Брайчино въ стрелба съ патрони (съ по 1—2 патрона). На другия денъ отидохме въ Любойно и въ зори извадихме и отъ тѣхъ въ планината. Единъ денъ се обучавахме, другия денъ влѣзохме въ село. Нѣкой ни бѣше забележилъ и предалъ въ Няку-

лецъ (мюдюрлъкъ). Мюдюринътъ веднага повиква отъ Крани (арнаутско село) бashiбозукъ на помощъ, повиква аскера отъ Пъпле (100-тина души), повиква и отъ околните турски села турци, — всичко около 300—400 души, и презъ нощта обсаждатъ селото, а ние спимъ. Тъхната бория всичкитъ ни събуди. Като се събудихъ, дигнахъ пердето и видяхъ презъ прозореца отсреща настъдали на купчинки около селото турци по 10-тина души, по 5—6 души, наклали си огньове. Тъ свирятъ, за да се дигнатъ всички, че вече се зазорява. Юзбашията съ 100-тина души влиза вътре, и около ханищата повиква свещеника, кмета, азитъ и ги запитва, истина ли е, че комититъ сж въ селото. Тъ отричатъ, но той ги повиква право въ една къща, где имаше четници (тъ бъха раздѣлени на 5 къщи). Обсажда къщата, но селяните отричатъ. Сѫщиятъ юзбашия бъше и въ Избишча и тамъ спечели едно аферимъ, та съ нетърпение чакаше живи да ги излови. Той отговаря на селяните, че щомъ намъри тукъ комити, ще избие и тъхъ. Приближава се юзбашията, строшава вратата, иска да влезе въ двора, а две пушки веднага го повалятъ. Свещеникътъ въ тая гюрултия избъгва въ една къща, поръчва да му донесатъ и пушката, свиква и други 10—12 души селяни съ пушки и въ една къща чакатъ нататъкъ. Щомъ пада юзбашията, сражението се почва около оная къща и всички турци се юрнаха къмъ къщата, оставиха и стражитъ си.

Презъ туй време ние се опитахме да излѣземъ отъ селото, но домакинътъ ни съвѣтваше да останемъ вътре. Останахме. Не знаехме, да ли сме положително предадени, или само повръхностно ще правятъ обискъ, както въ други случаи. Когато загърмѣха пушките, всѣки си залови по едно място въ къщата. Презъ туй време дойде ни чрезъ една невеста писъмце отъ све-

щеника, който казва, какъ е, и иска наставления. Отговори му се, че ще чакаме мирно, до когато другарите успѣшно се сражаватъ. Поржчахме му, да съобщи на околните села, да се притекатъ на помощъ селяните отъ Щърбово, Брайчино, Германъ и Дупени и да се прати известие въ Някулецъ, когато се стѣмни, да се запали било кѫща, било плѣвня, та да се предизвика пожаръ. Опредѣли му се паролата: Солунъ, отговоръ: Прилепъ. Нашиятъ домакинъ отиде въ една кѫща, отгдето се виждаше кѫщата на обсадените. Една невеста ни донасяше сведения. До пладне турцитѣ не можеха нищо да сторятъ, защото кѫщите сѫ съ дебели каменни стѣни, до горе издигнати съ камъни. Бѣше падналь вече и единъ чаушъ и още 3—4 души войници около кѫщата. Момчетата отвѣтре рѣдко гърмѣха. Не бѣха успѣли да запалятъ кѫщата. По туй време турцитѣ помислятъ да влѣзатъ въ една съседна кѫща, че отъ тамъ да гърмятъ, ала и тамъ имаше момчета. Понеже отвѣтре не имъ отваряли, взели да трошатъ вратата, а задъ нея момчетата съ пушки. Щомъ се отваря малко, единъ турчинъ си подалъ глаавта вътре, грѣмватъ съ пушки и го убиватъ. И на тая кѫща се нахвѣриха — и сражението и тукъ се засили; обсадиха и дветѣ кѫщи. Не смѣяха вече да влизатъ въ кѫщата. Обсадиха цѣлата махала и сражението трая до вечеръта. Въ една 3-та обсадена кѫща имаше момчета, ала не се откриха. Още не бѣше мрѣкнало и запалиха една плевня близу до първата кѫща, а отъ нея се запалватъ черчевинята на прозорцитѣ. Другарите взели да гасятъ съ расолница и съ вино, изгасили ги. При гасенето едно момче пада, друго биде ударено съ единъ куршумъ, миналъ презъ покрива тая го удариъ въ стѣпалото (още лежи раненъ, гангреняса раната). Убитиятъ е Христо отъ с. Харвати, старъчетникъ, който уби юзбашията, а ранениятъ е Гero, бивши.

кривенски коджабашия. Другитѣ момчета оставатъ здрави. До вечеръта около 6 ч. на мръкване се споразумѣхме съ свещеника, прибрахме се въ една кѫща, дойде и една друга частъ отъ другаритѣ та станахме около 9 души — имаше и селяни около 12 души. Бѣхме порожчали на попа, да постави стража на нѣколко мѣста около селото, да следятъ, коя страна на селото ще е по-свободна отъ другитѣ. Женитѣ изпълниха точно всичко и геройски, — провирали се низъ бashiбозука и аскера. Тѣ пренесоха на събранитѣ при свещеника 12 души и пушкитѣ имъ отъ кѫщитѣ имъ. И така въ тая кѫща бѣха събрали около 40-стина старци, деца. Излѣзохме отъ кѫщата въ шеренга единъ по единъ. Минахме благополучно реката и се приближаваме къмъ гърба на турцитѣ. Ала тѣ ни забелѣзаха, откриха огънъ, а ние не имъ отговорихме, — дръпнахме се още по на лѣво задъ тѣхъ, преминахме реката и излѣзохме вънъ отъ селото. Тамъ има ливади, обиколени съ високи сухозидища. Прескочихме два-три зида и се установихме на последния зидъ задъ турцитѣ, а тѣ бѣха засели нѣколко зида. Тъкмо се разположихме, чу се гласъ срещу нась, гърмятъ и викатъ ура! колкото на единъ часъ растояние, слизайки отъ планината, около 20-тина души. Откриха огънъ и щърбовци (10—20 д.) задъ нась, пакъ слизайки отъ планината, сѫщо и на лѣво се откри огънъ отъ брайченци, и тѣ около 25—26 души. Това ни даде доста голѣмъ куражъ и ние открихме огънъ отъ казаната позиция. Турцитѣ се слисаха. Обсаденитѣ забелѣзватъ, че стига помощъ. Тогава и незабелѣзаниятъ З-ти отдѣлъ отъ обсаденитѣ открива огънъ, следъ като се премѣстилъ въ една по-добра кѫща. Ние тръгнахме нападателно и гърмимъ, а турцитѣ избѣгаха; дойдохме до реката, а презъ туй време турцитѣ напускатъ всичкитѣ позиции и навлизатъ въ кѫщитѣ по 40—50 д. на купъ. Обсаденитѣ мсм-

чета прекопаватъ дупки и излизатъ отъ тѣхъ незабелѣзано, а турци вече не е имало. Момчетата пжтемъ тръгватъ и сепне взиматъ къмъ гората, измъкнали се. Всички момчета се избавятъ. Настигнали Брайченци. Въ селото се чуватъ гърмежи. Отидохме въ Брайчино. Узнахме, че всички сѫ спасени. Отидохме въ гората и ги намѣрихме, — 20 души отъ 22-ма, 1 убитъ, а ранениятъ, като излѣзълъ отъ кѫщи, вижда го турски войникъ и го питат, кой е. Този отговаря на турски, че е аскеръ отъ комититѣ; аскерътъ го повиква при себе си, а нашиятъ Геро, щомъ доближилъ до войника, убива го съ пушката си и хваща гората. На другия денъ селяни го качватъ на единъ конь та въ Щърбово и отъ тамъ по каналъ та дори въ Ресенско, кдето и сега се цѣри, като се мѣсти отъ село на село.

Това се случи на 20 февруари, на сирни заговезни т. г. (1903 г.).

Единъ бимбашия, началникъ на жандармерията, изпратенъ отъ Битоля на помощъ на турцитѣ, нарочно се е бавилъ по селата и не е стигналъ на време, та го обвиниха въ рушветлькъ и може и сега да е още въ затвора въ Битоля. Това го узнахъ отъ единъ неговъ братовчедъ турчинъ въ Елха.

Отъ тукъ отидохме въ с. Германъ. Loши последствия нѣмаше за Любойно; турцитѣ отъ яростъ убиха едно момче (23 год.), като го срещнали на пжтя. Старци тѣ и по-възраститѣ бѣха повикини въ Някулецъ; бѣха ги съветвали, да не приематъ вече комити въ селото си и че за втори пжть ще си пострадатъ. Въ Германъ тогава пръвъ пжть влѣзохъ. То бѣше организирано по плана на Котето; тукъ имаше 30—40 пушки, но това бѣше малко; редъ нѣмаше, па нѣмаше и голѣма привързаностъ къмъ дѣлото. И тукъ направихме едно общо събрание. Говори се надълго и широко по дѣлото, и два

дена подъ редъ излизаха селяните на упражнение. И то-
стана следъ случката въ Любойно, което е на 3 часа ра-
стояние отъ него.

Въ Германъ се даде заповедъ на жените, да се
държатъ чисто, и че въ противенъ случай ще бждатъ
строго наказани.

Взехме по-сериозно да се грижимъ за въоруже-
нието на селяните. Азъ заминахъ за Нивици, а Кокаревъ
отиде за оржжие въ Костурско, отъ гдето донесе 15—16
оки барутъ и 500—600 патрона та ги раздавахме по 15
—20 на човѣкъ. Въ Нивици сѫщо обучавахъ, уреждахъ.
Преминахъ презъ езерото на западната страна и пакъ
по селата обучавахъ и организирахъ. Тукъ сѫ хората,
както и въ Германъ, въ Нивици и др., гъркомани. Въ
Германъ ме бѣха питали, дали да отидатъ подъ екзар-
хията или да останатъ пакъ подъ патриката. Отговорихме
имъ, че нась това не ни интересува и че могатъ да си оста-
натъ, каквito сѫ били, стига да сѫ добри за работата.
Така и по другитѣ гъркомански села никакъ не засъ-
гахме тоя въпросъ. Нареди се всичко, що бѣ възмож-
но. Членски вноски и изобщо парични вноски не въве-
дохме, защото Коте съеше клюки противъ нась тукъ, че
сме събириали пари, па и да не мисялтъ, че дохаждаме
само за да взимаме отъ тѣхъ пари. За оржжие тѣ сами
си го набавяха. Даже нивичани, шуленци, горичани и
др. ни посрѣдничиха за доставка на оржжие: тѣ ку-
пуваха и врепродаваха.

Тая работа се протакаше до въстанието, па и въ
самото възстание.

Обиколката ми презъ западните гъркомански села
— тѣ сѫ до Стенье — а сетне нататъкъ на северъ до
Болно, гдето пакъ наново се срещахме съ Кокарева,
трай до предъ великденъ. Следъ това захванахме мал-
ко по-сериозно да се готовимъ. Като не знаехме, кога

ще избухне въстанието, и за да не би да ни изненада, говорѣхме на селянитѣ, всѣка кѫща да си има храна поне за $1\frac{1}{2}$ месецъ, въоржениетѣ да си купуватъ всичко нужно облѣкло: патронташи, раници и пр. Упражненията зачестиха въ планината и по-редовно. За тая цѣль четата се раздѣляше на 5—6 секции, една отиваше къмъ Преспата за оржжие, друга обучаваше селянитѣ.

Така продължаваше до конгреса. На великденъ бѣха се събрали въ Болно отъ 4—5 села (Царедворъ, Дървени, Янковецъ, Елха, Дупени) до 120 въоржени селяни, за да се упражняватъ въ планината: въ нападения и отстѣплени; прицелвания — стоешкомъ, на колѣне, лежешкомъ. Привечеръ обсадихме Болно, — упражнявахме се — и влѣзохме въ селото съ викове. Турцитѣ като кьорави или нищо не виждаха, или нищо не искаха да видятъ. Рисковано забѣрзахме въ приготовленията.

По великденъ бѣше дошелъ Борисъ Сарафовъ въ село Златари. Пенчо го посрещналъ; и презъ кѫдете миналъ, правилъ е голѣми събрзния. Свиквалъ ги е въ Златари (Ресенско), а сетне е миналъ низъ Кривени въ Леорека, и въ Леорешката планина повикалъ смилевци, златарци, кривенци, леоречанци, крушенци — до 200 души и повече, и тамъ маневриралъ съ тѣхъ, обучавалъ ги, образувалъ два лагера — турци и бѣлгари, та превземали една чука; цѣль денъ тръчали и то по дѣжделиво време. Отъ тамъ Сарафовъ отишель въ Смилево. Азъ бѣхъ туй време долу, въ долната Преспа (западна) по оржжие. Съ Сарафова се видѣхъ прѣвъ пѣтъ въ конгреса. За конгреса получихме известие 3—4 дена преди гюргьовденъ, когато се отвори. Отидохме само районните ржководители и войводитѣ. За да стане тоя конгресъ, даде заповѣдъ окржж. управ. тѣло. Имаше нѣкои районни управ. тѣла въ на-

тегнати отношения съ окржж. управ. тѣло, нѣкои бѣха прекъснали и преписка съ него. И азъ бѣхъ въ това число. Повечето районни бѣха именно така, бѣхме прекъснали, понеже окржж. управ. тѣло диктуваше много неумѣстни работи, безъ да е запознато добре съ четитѣ. Поради това се чувствуваше нужда, особено предъ видъ на въстанието, да стане единъ конгресъ, на който освенъ планътъ на въстанието да се възстановятъ и по-добри отношения между окржж. управ. тѣло и районните. Нѣмаха тия, що представляваха окржж. управ. тѣло, достатъченъ авторитетъ, понеже всичко бѣше въ четитѣ, а на гражданите почнахме да гледаме съ по-друго око.

X.

Конгресътъ въ Смилево. Участниците. Дамянъ Груевъ председателъ. Решението да се дигне въстание. Избиране главенъ щабъ и районни началици. Ресенско се раздѣля на два района. Сражението съ турска войска въ Цапари.

Клане въ Битоля.

16/XII.

Конгресътъ въ Смилево се захвана на 20. априлъ и трая 7—8 дена. Делегати отъ окржжното управ. тѣло бѣха Лозанчевъ, Попъ Христовъ, Пѣшковъ. Дамянъ Груевъ бѣше представителъ на Централ. комитетъ. Сарафовъ фигурираше като инспекторъ на четитѣ (така да се каже).

Отъ Костурско дойдоха Чакаларовъ и Кляшевъ.

Отъ Ресенско азъ, като районенъ ржководителъ, Кокаревъ р. ржк., Александъръ Панайотовъ (подпоручикъ, отъ бълг. действ. армия, родомъ отъ Велико Търново, убитъ сетне презъ въстанието въ с. Перово, въ Ресенско), Велянъ Илиевъ (псевдонимъ Пенчо).

Отъ Леринско: Папанчевъ, районенъ ржководителъ, (отъ Сливенъ, убитъ при Баница — Леринско), и Михаилъ

Чековъ (отъ Екши су, Леринско); бъше „центровъ ржководител“ (3—4—5 села, които се подчиняватъ на едно управит. тѣло въ единъ центъръ, тѣхнитѣ ржководители се наричаха центрови).

Отъ Битоля: Георги Сугаревъ (ржков. на една ч. отъ района); Цвѣтковъ (род. отъ гр. Плевенъ, сев. Бълг.), и Никола Петровъ (отъ Джумайско).

Отъ Демирхисаръ: Пиперковъ (Пиперката) и Димитъръ Матлиевъ (р. отъ Охридъ).

Отъ Крушевско: Никола Каревъ и още единъ, Иванчо.

Отъ Охридско: Грубчевъ, Христо Узуновъ (охридчанци).

Отъ Кичевско: Арсо, Янаки, Ванчо Мицковъ (род. отъ Вранешчица, Кичевско).

Отъ Прилепско: Петъръ Ацевъ, Иванъ Трайковъ и Павелъ Христовъ.

Съ Сарафова бъше Дечевъ Никола (портопейюнкеръ, родомъ отъ Княжеството) и Стойковъ (поручикъ, уловенъ въ Битоля, сега въ Цариградъ). Имаше още двама центрови войводи отъ Охридско: Деянъ и Тасе, — всичко 32 души.

Въ Смилево презъ време на конгреса имаше до 100-тина души четници отъ селото и освенъ това въоръжени смилевци, пазѣха навредъ около селото на разстояние до $1-1\frac{1}{2}$ часъ въ планината Бигла. Отъ Битоля до Смилово всички села имаха известие да бдятъ и веднага да съобщатъ, въ случай че забележатъ нѣкакво движение.

Въ Ресенско по граничнитѣ съ Смилево села (Съпотско, Златари, Кривени, Леорека, Крушье) имаше оставени по 3—4 четници съ по нѣколко въоръжени селяни, които денонощно пазѣха вънъ отъ селото по всички

пътеки, кото отиваха за Смилово. Също и по Демирхисара бъше разпоредено.

Председател на конгреса бъше Д. Груевъ. Секретари: Попъ Христовъ и Цвѣтковъ.

Първиятъ въпросъ на дневенъ редъ бъше: да се изложи отъ страна на районните ржководители положението на всѣки районъ въ всѣко отношение подробно: оръжие, духъ, храни, боева подготовка и пр.

Азъ докладвахъ за своя районъ, че има доста пушки: имаше въ цѣлия районъ заедно съ Преспата 960 пушки. Нѣмаше доста патрони, — имаше само по 30—35 патрона на пушки. $\frac{4}{5}$ отъ пушките бѣха Гра, — другите разни руски (кримки малко, съ по 5—10 патрона). Имаше и турски пушки „таклитъ“, недѣржавна фабрикация, система Мартини. Докладвахъ, че населението не е до тамъ обучено, както би трѣбвало. Други припаси — барутъ, запасъ патрони, куршумъ — нѣмаше. Духътъ на населението доста съживенъ, но се съмнявахъ, че ще може да се задържи за по-дълго време. Относително храни, липсваше дори и на сѫщиятъ хлѣбъ у много фамилии по селата.

Въ този смисълъ дадоха сведения всичките районни началници. Сравнително най-добре подгответи откъмъ оръжие и всичко друго се указаха: Ресенско, сетне Констурско, Демирхисарътъ, нѣколко села отъ Битолския районъ (Смилово, Дявато, Цапари) и Охридско (1400 пушки). Слаби бѣха: Кичевско, а най-слaby Прилепскиятъ районъ, — тамъ дори пушки нѣмаше и за четниците, а колкото имаше, били много калпави. Останалата часть на Битолско слаба; Крушевско — съ изключение на нѣколко села (Пустарека, Дивяците и самото Крушево) — слабо. Всичко съмѣтахме да дигнемъ до 8000 пушки. Въпросътъ относително дена на въстанието остана нерешенъ.

Костурчаните бъха най-много за въстание. Тъси имаха наклоност за въстание, а пъкъ Сарафовъ, като бъше миналъ отъ тамъ, още повече бъше имъ повлиялъ. Причината бъха главно многото чузденци (сир. дошлиятъ отъ Цариградъ и пр.) сетне честитъ сблъсквания на четитъ и увличане на самото население, честитъ афери, станали и по-рано въ Костурско. И Янковъ, като миналъ презъ Костурско, съ своята агитация тъй също възбудилъ духоветъ за въстание. Така че костурчани бъха войнствени, при всичко че откъмъ храна тъзи бъха най-капнали. Чакаларовъ настояваше много, — искаше още на май да се обяви въстанието. Едно заминаване назадъ и тръбвало въстанието да се обяви. „Населението не търпи, населението ще въстане и пр.“ — казваше. Истина е, че населението изобщо съмѣташе, че леко ще се добие свободата, щомъ въстане, и че вече нѣкакви чузди войски ще дойдатъ на помощъ. Населението бъше увлѣчено.

Взетото въ Солунъ решение за въстание се осуждаше, но понеже се представи, че другитъ вилаети били готови и че въ Солунъ се наложило въстанието и на нашия вилаетъ, нѣмаше какво да се прави и тръбваше да се покоримъ. Груевъ бъше новъ — тъкмо бъше излѣзъль отъ затвора та не знаеше работитъ. Прилепчаните и крушовчаните не бъха съгласни на въстание. Мориовското (долната часть на Битолския вилаетъ) — тъй също противъ. За да склонятъ и тъзи на едно въстание, обѣщаха имъ се оржжие, главно на крушовчани — патрони, понеже нѣмаша туй; на прилепчани се обѣщаха пушки и гилзи съ барутъ, за да си ги пригответъ. Купувахме гилзи отъ Гръцки, събирані въ гръцко-турската война, на окъ. Гилзитъ сѫ бакърени та ги събирали заради бакъра. Продавали се гилзи и отъ турски пушки. При все това большинството отъ делегатитъ недовѣрчиво гле-даше на въстанието; не можеха да си представятъ, като

какво ще излезе отъ него и затова се колебаеха да взематъ решение. Имаше голѣмъ натискъ отъ Охридско за въстание, защото следъ убиването на Давидова бѣше се дигнала силна потера та предъ потеритѣ бѣха забѣгали въ горитѣ всички, особено отъ Дебърца. Мнозина бѣха затворени.

Най-сетне се дойде до убеждение, че не може да се отложи въстанието за идещата година. Лозанчевъ говори, че трѣбва въстание. Само се реши, да не се дига въстанието по-рано отъ края на юни месецъ, за да се подгответъ добре и да имаме главно храни, а освенъ това презъ туй време щабътъ да може да се разбере и съ другитѣ вилаети и да настои предъ тѣхъ, и тѣ да въстанатъ. Въ конгреса се избра щабъ, като ржководно тѣло на цѣлия вилаетъ. Щабътъ се състоеше отъ три лица равноправни, чиито решения бѣха безапелационни. На конгреса се изработи единъ въстанически дисциплинаренъ уставъ по проектъ, представенъ отъ Дечевъ, Сарафовъ и др., изработенъ по военните устави съ нѣкои измѣнения. Въ щаба се избраха: Дамянъ Груевъ, Лозанчевъ и Сарафовъ. Взе се решение, безъ да се спомене въ протокола, че ако дойдатъ било Пере Тошевъ, било Гьорчо Петровъ или Матовъ, и тѣ да се числятъ въ щаба (по право).

Опредѣлихме срещу З-мата още други З-ма замѣстници: Ацевъ Петъръ (вм. Сарафовъ), Лазаръ Трайковъ (срѣщу Лозанчевъ) и Георги Попъ Христовъ (срѣчу Дамянъ Груевъ).

На дѣлго и широко се говори за самата тактика на въстанието, — масово ли да бѫде или партизанско. Взе се решение, да бѫде партизанско, като по-износно за населението и за да може да трае по-дѣлго.

Но за жалостъ последното не се приложи. Реши се, четитѣ да не бѫдатъ по-малки отъ 30 и по-голѣми

отъ 50 души. Взе се решение, какво поведение да държимъ спрѣмо турцитѣ. Условихме се, да не вършимъ надъ тѣхъ жестокости, особено да щадимъ жени и деца. Забрани се, отначало да горимъ турски села, а само ако ни прѣдизвикатъ, сир. ако турцитѣ почнатъ да палятъ наши села, и ние да палимъ турските. Реши се, ржководнитѣ управ. тѣла да бѫдатъ всички подвижни — въ четитѣ. А въ градоветѣ да има помощни (спомагателни) управ. тѣла, които да работятъ подъ диктовката на подвижнитѣ ржководит. тѣла, наричани „районно началство“. Реши се, да има центрвви войводи, подчинени на районното началство, и селски войводи — подчинени на центровите войводи. Въ щаба и тритѣ сѫ равноправни. Нѣмаше никакъ въ председателъ. Сарафовъ, ако не влезѣше въ щаба, трѣбваше да му се даде районъ; районните ржководители бѣха самостойни, а затова не му довѣрявахме, докато въ щаба имаше надъ него контролъ отъ другаритѣ му, и все мислѣхме, че като воененъ ще може да принесе нѣкаква полза.

Избраха се въ конгреса районните началства, а на тѣхъ се предостави да си избератъ въ районните си нуждните централни войводи и пр. по свое усмотрение.

Ресенско се раздѣли на два района: Ресенски и Преспански. Азъ останахъ въ Ресенско съ Панайотова, а въ Преспанско — Кокаревъ, Пенчо и още единъ селянинъ Наумъ, отъ селското управление. тѣло (отъ с. Германъ). По туй време, именно на Гюргьовденъ стана сражение въ Цапари между селяните и войската, гдето паднаха около 10—11 души цапарци. Въ сѫщия денъ около пладне турцитѣ предизвикаха клане въ Битоля. Избиха само съ тояги, ножове и камъне около 40—50 души. Турци нѣмаше убити. Нашитѣ, които бѣха въ града, искаха да ударятъ, но не имъ се позволи, и турцитѣ изтепаха повече власи и гърци, които сварили по-

улицитѣ. Отъ нашитѣ имаше убити само 7—8 души. При Цапари паднаха 3—4 души заптии. Турцитѣ бѣха открили нѣщо, а селянитѣ нѣмаха възможность да извадятъ пушкитѣ си.

Когато излѣзли турцитѣ въ Битоля да убиватъ, били облѣчени въ нѣкаква турско-вѣстническа униформа, отъ което се вижда, че работата отъ по-рано е била приготвена.

Гюрултията въ Цапари ни накара да отидатъ на помощъ нѣкои отъ войводитѣ, които бѣха на конгреса. Сугаревъ отиде на помощъ, но късно, сражението бѣше спрѣло.

XI.

Следъ Смилевския конгресъ. Усилена подготовка за голѣмото вѣстание : военни обучение, събиране хранителни запаси. Данъците не се плащатъ. Мѣрки противъ глада.

Разотиването отъ Смилево стана тихо, всѣки прибра момчетата си, колкото ги имаше, и замина всѣки на мѣстото си.

Като се завѣрнахъ въ Ресенско, прибрахъ четниците си наедно и разпредѣлихъ ги по работа: нѣколко отидоха да обучаватъ селянитѣ, други отидоха по канала да взематъ оржжие, къмъ Корча и къмъ долна, западна Преспа. Азъ отидохъ въ Болно, да обучавамъ. Селянитѣ бѣха любопитни да чуятъ решенията на конгреса. И ние имъ казахме, че вѣстанието е вече решено, че ще го дигнемъ, но че трѣбва усилено съ последни срѣдства да го подгответимъ. Сега почна да се приготвява храната. Опредѣли се, че на всѣка пушка трѣбва да се изнесе въ планината по 45 оки жито ($\frac{1}{2}$ кило). Това жито ще бѫде смелено брашно, стѣкмено въ чувили и скрито или въ нѣкоя суха пещера, или въ ями, изкопани на сухи мѣста. Съ брашното наедно се запо-

въда да се изнася и соль. Отъ полските села (Царевецъ, Дърмени, Езерани, Перово, Янковецъ) извадихме брашното въ планините на съседните имъ села. Не знаехме, да ли ще имаме сигуренъ достжпъ презъ въстанието до селата, та затова се погрижихме за хлебъ. Препоръчаха се на всичка къща, да си приготви за $1\frac{1}{4}$ месецъ храна запасъ. Водениците мелеха, житото се продаваше, — то последниятъ пазаръ беше чудо. Турцитъ къорави. Препоръчаха се, всичкой въоръженъ да си приготви нуждните за единъ четникъ дрехи (мнозина ядоха и бой за това). Разделихме въоръжените хора въ всичко село на малки групи, по 7—8 души, и съ по единъ старши (десетникъ) надъ тяхъ. А надъ тези въ цялото село на 25 до 50 души се поставяше единъ „селски войвода“. Обеща се на селата и даже имъ се назначи по единъ четникъ отъ старите четници за време на въстанието. Поръчаха се, всички членъ отъ групата да съобщава, когато отива на работа, на десетниците, а тези на селския войвода, за да ги знаятъ, где съ за всички случаи.

Препоръчаха имъ се, нощно време да отиватъ по 10—15 души отъ едно село на друго, за да свикватъ на нощно пътуване, да правятъ обучение при пътуването. Полските села, понеже беха някои смъсени съ турци, не можеха точно да изпълнятъ тая разпоредба.

Обеща се на селяните, че ще узнаятъ за въстанието тогава, когато четниците дойдатъ въ селата; тъщето имъ съобщатъ дена на въстанието и плана на действията.

Обученията вече почнаха по-открито да се правятъ. Селяните, като знаеха, че въстанието наближава и че отъ него ги дължатъ 2—3 недели или месецъ, не се боеха вече и идваха на обучение по 100-тина и по-вече, колкото поисквахъ. Турцитъ пакъ къорави и слѣпи, не-

виждатъ. За това спомагаше и туй, че бѣха прекратени всички сношения съ турцитѣ, — прекалено дори. Омразата бѣше се усилила. Бѣхме вече спрѣли да даваме и данъкъ на турцитѣ.

Всѣка година въ мартъ месецъ се избиратъ новъ коджабашия и ази за всѣко село. Тая година ние още преди марта запретихме на селяните да ставатъ коджабашии, а предъ турцитѣ да казватъ, че не желаятъ да ставатъ коджабашии, за да не страдатъ отъ турцитѣ,— да не бѫдатъ бити, изтезавани отъ тѣхъ. Това се изпълни, та дори и по конгреса нѣмаше коджабашии, дори мюдюритѣ имъ бѣхме ги събрали. Съ това ние постигнахме, че нѣмайки коджабашии, нѣмайки и ази данъкътъ не бѣше разпределенъ, а щомъ не бѣше разпределенъ, никой не можеше да го събира, и така селяните единъ други се крепѣха. Следъ конгреса трѣбаше за лице да се турятъ коджабашии, ала пакъ данъкътъ се отричаше по наставление отъ управ. тѣло, именно селяните да се отказватъ съ нѣмане, кесатлькъ, преследвания, и да отлагатъ, че ужъ следъ жетвата ще платятъ, а въ сѫщностъ да не платятъ. И джелепа (беглика) на овцетѣ така сѫщо съ протакане не плащаха. И никой не плащаше. Турскитѣ бирници съ огорчение сѫ казвали: „дайте баремъ единъ грошъ, да се разсипе клетвата; виждаме, че имате клетва да не давате“. И въ сѫщностъ тѣ виждаха, че християните сѫ решили да предприематъ нѣщо сериозно, но не знаеха, кога. И до въстанието съ малки изключения, гдето бѣше даденъ на половината, бегликътъ не се плати. Отъ другата давнина сѫщо тѣй малко бѣше дадено. Правителството, за да сплаши населението, че не плаща беглика, на нѣкои събра овцетѣ, изкара ги на пазара, ала купци не се явиха, и пакъ се принуди да ги повърне на стопанитѣ. Но презъ туй време вече глацътъ почна да за-

страшава съ 10-тки семейства въ всъко село. Имаше надошелъ много свѣтъ отъ Цариградъ, а търговцитѣ вече не даваха и не помагаха отъ Цариградъ. Всичко туй усили глада. Селянитѣ, като нѣмаше кому да се оплакватъ, обръщаха се съ молба къмъ четата, да вземе нѣкакви мѣрки противъ глада. И ние, що да правимъ, следъ като успѣхме да съберемъ до 180 лири, повикахме отъ всичките села по единъ или дваама отъ ржководителитѣ и дадохме по списъкъ на най-беднитѣ семейства — около 195 стѣм. — по половинъ лира. Това до-ста помогна,

Панайотовъ (подпоручикъ) бѣ дошелъ до Битолско съ Сарафова и съ четата му и тамъ се отдѣлилъ съ поручикъ Стойкова и нѣколко момчета та дошелъ въ Смилево, а отъ тамъ за Крушевско (назначенъ отъ Битоля). Тукъ не остана поради нѣкакви недоразумѣния съ Пиперката и съ четниците да остане въ Крушово. Панайотовъ изобщо не искаше да ржководи, да отговаря, искаше по военному да изпълнява заповѣди. Срещнахме се въ Смилево, и той пожела да дойде и дойде въ Ресенско (още предъ великденъ мисля). Той · после все съ мене вървѣше и въ въстанието дори заедно взехме участие. Ако и да се узна само два дена преди въстанието датата, всички знаеха, че наближава. Предварително се казваше на населението, че ще се дадатъ много жертви, че краятъ не е известенъ, че може да изгорятъ и села. Говорѣше му се, че отъ никого не сме получили обещание за помощъ. Ако нѣкоя отъ християнските държави пожелае да помогне, да помогне. А за България казвахме, че макаръ и да нѣма обещание, все вѣрваме, че поне тя ще помогне.

На тия увѣрения селянитѣ хладнокрѣвно стояха; увѣряваха, че тѣ не могатъ се върна назадъ, — ако сполучатъ, добре, ако не — по добре да ги избиятъ

всички. Населението все повече се възбуждаше и ставаше нетърпеливо.

Получи се писменно известие чрезъ щаба, че въстанието е опредѣлено на 20 юли вечеръта. Осемъ дена по-рано мина щабътъ низъ Ресенско и съобщи, че сѫ размѣнили мисли съ оттатъшните райони, — на изтокъ, (Солунско) за 20 юли. НА населението се съобщи два дена по-рано. Бѣхме имъ казали, щото презъ последния пазаръ да си накупятъ всички, каквото имъ трѣбва, главно соль и опинци. Сѣщаха се вече селяните, че въстанието ще бѫде татъкъ въ недѣля, на 20, но сигурно не знаеха.

XII.

Трескави приготовления въ надвечерието на въстанието.

Какъ се е набавяло оржжие. Духътъ на населението.

Последни разпоредби.

19/XII.

Когато четата се мѣсти отъ едно село на друго, и когато прави събрания въ нѣкое село, за да излѣзе всичко тайно, да не се осѣти движението, ходене въ селото, съобщава на селяните, предварително да връзватъ и да затварятъ кучетата, за да не лаятъ. Сѫщо и когато четата излиза вънъ отъ селото, пакъ кучетата се затварятъ.

Когато с. Избишча пострада, притекоха се на пострадалите всичките околни села и всичко имъ набавиха — покъщнина, покривки, и имъ помагаха съ рала, съ кола за пренасяне каквото и да е, изобщо се показваха много човѣчни и то като се считаха морално задължени. Тѣ бѣха за туй подканени отъ организацията, понеже туй насърдчително-действуваше. Нека забележа още, че на четниците въ четитѣ освенъ че имъ се даваха помощи отъ касата, селяните бѣха задължени

да имъ извършватъ всичките домашни и полски работи, даже и въ изплащането на даждията имъ помагаха. Имаше случаи, селяни сами да пожелаятъ, щото четата да хване нѣкои турци въ селото имъ и да ги накаже, защото безчинствували, че макаръ сетне и да пострадатъ. Така напр. въ село Елшани съ двама турци така стана.

Петъ-шестъ дена предъ въстанието щабътъ бѣше въ Боишката планина (въ Демирхисарско, близу до Смилево). Отидохъ да се срещна и да се уговоримъ за еднообразие въ действията. Имаше вече хектографирани окръжни, съ които се оповестяваше въстанието и се указаваше тактиката въ главни черти. Говорихме за Ресенско, какво може да се направи първата вечеръ. Азъ се опасявахъ, че цѣлото население нѣма да се дигне. Щабътъ напротивъ вѣрваше, като сѫдѣше по всичко, що сѫ видѣли въ другите райони. Говори се, да се държатъ селяните, които сѫ безъ оржжие, вѫтре въ селата, едно за да се запазятъ по добре, а друго, за да не съставляватъ излишенъ товаръ на четите. Следъ като хубаво се обяснихме относително плана, прибрахъ писмата, опредѣлени за Ресенско. Между тѣхъ имаше и писма на турски езикъ, опредѣлени за турците, въ които имъ се оповестяваше, че ние сме само противъ лошите турци и пр., а не противъ всички тѣхъ.

Преди да дигнемъ въстанието имахме готовъ, около 400 оки куршумъ, лѣянъ за патрони. Селяните сами въ планината по калъпи съ 2—3 дупки ги лѣеха. Калъпите ги правѣше въ Битоля единъ чехъ, добъръ маисторъ, но пияница; той приготвяваше и калъпи, за да се оправятъ разширени гилзи, за да могатъ повторно да се напълнятъ и да послужатъ. Имаше дупка за вкарване на гилзата, имаше приборъ за изваждане на стария капсулъ, туряне новъ и пр. Всичко туй селяните

изучиха. Имахме въ района 3 машинки за пълнене и 4 машинки за лъяне, така че се падаше на 4—5 села по една машинка. Пълненето ставаше по центроветъ, а лъянето — на едно място въ планината — Църни Върхъ (Леоречка планина). Имаше селяни, нарочно определени за тая работа. Куршумътъ се топъше въ единъ вършникъ и съ джезве се наливаше въ калъпите. Оставихме въ края на въстанието толкова патрони, съ колкото заминахме. Имахме барутъ до 25 оки, и сетне отъ турските солдати купувахме 100-тици оки краденъ барутъ, та не останахме безъ барутъ. И сега остана много барутъ въ Битоля, неизнесенъ вънъ.

Патрони имахме около 2200 патрони Гръ и турски — за мартинки пушки, и около 600 патрони маузеръ, купувани отъ турски войски по 10—15; солдатите продаватъ по 20 пари — грошъ патронъ. Следъ сражението въ Избишка въ чаршията въ Ресенъ се продаваха сума патрони, а следъ сражението въ Любойно даже цели сандъци патрони се продаваха. Следъ всъко сражение солдатите продаваха, понеже не имъ броятъ, колко патрони съ изгърмели, а даже и офицери продаваха по цели сандъци.

Селяните купуваха пушки отъ гдето имъ падне. Главно турцитъ имъ доставяха съ по 2 лири 2 и $\frac{1}{2}$ едната. Особено когато събираха запаса (редифите) на обучение въ Битоля (това беше около божикъ), турцитъ, за да оставятъ нѣкоя пара на съмейството си, продаваха пушките си. Тѣ бѣха всички частно въоръжени съ гръцки пушки Гръ или съ мартинки. Тѣ съ ги купували по 2 меджидии едната, а ги продаваха по 2 до $3\frac{1}{2}$ лири. Отначало селяните купуваха пушки безъ разборъ, не ги разпознаваха, ала сетне почнаха да избиратъ и не купуваха каква да е пушка. Турцитъ явно ги продаваха. Основаха се турски комитети които поч-

наха да обясняватъ на турското простолюдие, че голѣмъ грѣхъ правятъ, като продаватъ на християни оржжие, и угрожаваха всѣкого да убиятъ, който стори това. За това, когато турчинъ продаваше пушка и нашия селянинъ му кажеше да пази въ тайна, турчинътъ ще му каже, че той самъ се бои, него да го не издадатъ. Затова турцитъ пазѣха по-голѣма тайна сетне. Много обслужваха съ пушки арнаутитъ Тоски, отъ които $\frac{4}{5}$ сѫ отъ сектата „бекташлии“; тѣ пиятъ вино, ракия, не сѫ толкозъ фанатици и иматъ повече човѣщина, не си криятъ женитѣ отъ християните, рамазанъ не държатъ.

Имаше единъ отъ Кайларско (въ Леринската каза), който съ една компания отъ 10—15 души носѣше нови грѣцки пушки отъ Гърция направо съ товари, нощно време, тайно. Предаваха ги по роднини по свой каналъ; купуваха ги по $\frac{1}{2}$ наполеонъ въ Гърция, и намъ ги продаваха по 2 и $2\frac{1}{2}$ наполеона. Носѣха ги до селото Прешово или до с. Рибарци (Битолско), отъ тамъ организацията, която пращаше група граждани отъ Битоля, ги дигаше, като ги плащаше на турцитъ и то съ условие, че четитѣ сетне не ще ги пресрѣщатъ да имъ ограбятъ паритѣ. Сетне вече тѣ имаха довѣрие у нашите и работѣха, като че ли и тѣ сѫ посветени въ организацията. Тѣ знаеха, че всички тия, съ които тѣ се срѣщаха, служатъ на нѣкоя компания, поддържана отъ „Московеца“. Единъ пжтъ цѣла група отъ тѣхъ, издадена отъ тѣхни хора, биде уловена отъ турските власти. Сѫдени, тѣ нищо не изказаха, а следъ амнистията и тѣ, като политически престъпници се освободиха, а сетне още повече работиха съ насъ.

Друга една група, — тя пѣкъ отъ Гегитъ, носѣше оржжие въ Демирхисарско, и Пиперката направо отъ тѣхъ си ги купуваше. Тѣ отъ Гърция пренасяха патрони и безъ куршумъ: ще изповадятъ отъ патронитѣ куршума,

за да могатъ повече да пренесатъ, а пъкъ сега организацията си ги пълнише. Празните гилзи, събираны отъ гръцко-турската война, отначало ги продаваха турцитъ на тия, що правятъ звънци, а сега направо намъ.

И речената група отъ Гегитъ биде уловена; уловиха имъ и пушките. Тъ бъха 15—16 души, осъдиха ги на въчни окови, ала следъ амнистията бидоха освободени.

Освенъ оржжие Организацията купуваше и опинци, фланели, калцуни, гуни, джамадани, пояси, за да има въ запасъ за въстанието.

Като се отдѣлихъ отъ щаба, дойдохъ въ Леорека въ вторникъ преди въстанието, разпратихъ известия въ Кривени и Крушъе, да дойдатъ вечеръта всички въоружени хора въ пълно въоружение, и освенъ това всички мжже отъ 18 до 60 години. Изпълни се туй. Въ събрание имъ се говори въ общи черти за въстанието, но денътъ още точно не имъ означихъ, а само казахъ, че тоя денъ е вече наблизилъ.

Наново направихме раздѣление на селските чети, по-отличилитъ се момчета ги поставихъ да ржководятъ групи заедно съ момчета отъ четата.

Отъ всѣко село се отдѣлиха „нестроеви“, именно по-здравички хора, които съ брадви ще извършватъ една работа, която ще имъ съобщи войводата. Всички въоружени и невъоружени ще се стараятъ да служватъ на четата въ всичко. Каза имъ се още, всѣки да съобщи на домашнитъ си, да чакатъ съ куражъ въстанието, мжествено да изпълнятъ всичко, което ще ги сполети, и най-сетне всѣки да си набави всичко, каквото му трбва, главно — облѣкло.

Освенъ туй имъ се каза, да прибератъ часъ по-скоро неприбраното още жито или брашно, опредѣлено за запасъ на селската чета (отъ опредѣлените кжши — по кило жито на пушка) и да го с криятъ вънъ отъ се-

лото въ опредѣлени за туй дупки. Препоржча имъ се, всичко да пазятъ въ тайна. Благопожела се успехъ на въстанието.

Съобщи имъ се, че за време на въстанието Панайотовъ Александъръ (подпоручикъ) остава да ржковиди четитѣ отъ селата Съпотско, Златари, Купвени, Леорски, Круше и Избишча. Отдѣлно съ четниците, опредѣлени за войводи въ селата, се говори за самия планъ. Планът бѣше, тия б села да развалятъ телеграфната линия отъ Дяватския Дервентъ до Буковския (на повече отъ 30 километра); да развалятъ всичките мостове по шосето отъ Дявато до Буково и тукъ таме да развалятъ и самото шосе. Препоржча се, когато нестроевите изпълняватъ тая работа, въоръженитѣ да ги пазятъ отъ нападение. Каза имъ се, всички телеграфни стълбове да се пресекатъ на 2—3 парчета, а телеграфната жица да се отстрани, да не могатъ да я намѣрятъ. За Крушъе се прибави, да прѣмахнатъ 16-тѣ войници, които квартируваха на хана и въ кулата при селото, на джадето („Крушечки ханища“), — евентуално и съ отрова. Всичко се изпълни. Следъ всичко туй да се оттеглятъ всички въ селата си или надъ селата, и ако бждатъ нападнати, да се защищаватъ, а съседнитѣ чети да имъ се притекатъ на помощъ. Препоржча имъ се, сраженията да не ги продължаватъ много, за да не си изхарчатъ патронитѣ, а гилзитѣ да си събиратъ за ново препълване. Каза се на войводите, да гледатъ да не се оставятъ да ги обсадятъ, а да гледатъ щото все да иматъ гърбъ, — „чистъ да е гърбътъ“ — като най-важно нѣщо, особено като бѣха неопитни, да не се захласватъ въ биенето и да забравятъ гърба си. Атурцитѣ въ туй отношение — да заграждатъ сѫ много тактични.

Следъ тия наставления се раздѣлихме. Селянитѣ бѣха

във възторгъ, като се увърхва във това, което не имъ се върваше, именно че нѣкога ще дойде време, да се би-
ята съ турците. Напомни имъ се още, неуспѣхитѣ да не
ги очайватъ, да не чакатъ помощи отъ Европа и кого
да е, защото ние всичко правимъ на своя смѣтка. Каза
имъ се, че може и селата имъ да бѫдатъ изгорени, както
бѣ станало въ Смърдешъ, Избишча и Могила.

Панайотовъ замина за Златари, за да повика Зла-
тарци и Съпотчани, за да имъ се съобщи сѫщото и да се
логрижи, като ржководителъ на тия чети, да се попъл-
нятъ всички недостатъци въ четата. Войводите и четни-
цитѣ вече знаеха, че въстанието ще бѫде на 20 юли.

Азъ отидохъ въ Болно. Тукъ повикахъ градското
спомагателно ржководително тѣло: Коста Срезовъ, АН-
дрея Наумовъ и Никола Ляпчевъ (брать на Андрея Ляп-
чевъ) — все чорбаджии, и двама учители: Славейко Сре-
зовъ и Алекси Попъ Ефтимовъ. Съ тѣхъ се посъвет-
вахме, какъ може да се употребятъ пушките, които
имаха въ града (около 200 пушки) и какъ да се изва-
дятъ вънъ отъ града. По тѣхно мнение, съ оръжието
трѣбаше въоржженитѣ хора отъ Ресенъ още презъ
първата вечеръ на въстанието да излѣзатъ отъ града,
да се присъединятъ къмъ четата и се служатъ,
когато споредъ плана щѣше да се нападне самиятъ
градъ, а може би да се подпалятъ нѣкои турски махали
и хукюматътъ. Тѣ се изказаха несъгласни, да се нападне
градътъ, та все искаха да размислятъ и предлагаха, не
били било възможно да се отстѫпи отъ тоя планъ и пр.
Говори имъ се, да държатъ четите въ течение за чи-
слото и движението на турските войски по възможность
по-точно. Поиска имъ се да доставятъ, преди да избухне
въстанието, нѣкои аптекарски и превързочни материали,
а въ случай на парична нужда, да укажатъ съдействие
и да бѫдатъ по-дарежливи.

На 18 юли, въ петъка, пакъ въ Болно, следъ като си отидоха чорбаджийтѣ отъ Ресенъ, повикахъ по двама отъ селата Подмочани, Царедворъ, Дърмени, Езерани, Перово, Покръвеникъ, Елха и Дупени — съобщихъ имъ, че въстинието е наблизило, че останатъ още два дена и че трѣбва всичко да пригответъ, да съобщатъ въ селото си, че на другия денъ (бѣше пазаръ) да си накупятъ въ града всичко необходимо, особено опинци, соль и брашно. Тайна да държатъ. Тѣ бѣха всичко съобщили и Ресенъ се напълнилъ съ толкова селяни, че пазарътъ е билъ, какъвто Ресенъ не помни: соль и опинци не останали въ града. Продавания ставали между селянитѣ. Турцитѣ само се чудили, ама не се осетили. Тоя пазаръ не е бивалъ — съ такъвъ алъшверишъ и съ такива зарадвани селяни.

Азъ не можехъ отъ Болно да се мръдна, останахъ тукъ и въ неделята. Въ сѫбота отидоха ржководителитѣ по селата си: Кочо Кочовски (убиха го въ въстинието, само той биде убитъ) въ селото си Подмочани, а Перушъ Срезовъ — за Покръвеникъ той е (родомъ отъ Ресенъ). За Перово замина Стефанъ отъ Кривени; Йошѣ, род. отъ Подмочани, отиде да ржководи долната западна Преспа, цѣлата, — мястните чети отъ с. Отешево до края на района, — до Корчанско.

Замина сѫщата вечеръ и Стефанъ Мешковъ (род. отъ Охридъ) да ржководи Елханская чета („елската“) и Никола бивши учитель (род. отъ Дупени), да ржководи дупенската чета. Болиската чета ржководѣше Ставре Тасевъ (род. отъ Болно, опитенъ селянинъ. Спиро Олчевъ (род. отъ Дърмени) ржководѣше дърменската чета. Тале (род. отъ Златари) ржководѣше царедворската чета; Пере (род. отъ Янковецъ) ржководѣше четата отъ с. Янковецъ.

Избишката чета ржководѣше Трифунъ (род. отъ Янковецъ) Ioанче (съ прекоръ Гуле, род. отъ Крушье) водѣше крушечка чета; Спиро отъ Леорека — леречката чета; Трайче (род. отъ Смилево) ржководѣше кривенската чета; Георги Павлевъ (отъ с. Златари) ржководѣше златарската чета; Панде (род. отъ Съпотско), ржководѣше съпотската чета. На долу по Преспанско имаше 8 чети отъ по 20-тина души въ селата: Лесковецъ (12 души), Стенье (21), Горацитѣ (Горни и Долни — 20 души), Туменецъ (20 д.), Глобочани (20 д.), Щулинъ (16 д.), Пустецъ (23 д.), и Лескоо (5 д.). Четата на Йоше (20 д.) ржководѣше всичкитѣ тия чети отъ Долната Преспа.

XIII.

На Илинденъ, 20 юли, въстанието се прогласява. Нападение на Ресенъ. Първите сблъсквания съ турцитѣ. Първите изгорени села. Въстанически действия по отдѣлни пунктове. Турцитѣ отначало много смяяни, почватъ систематично да горятъ селата. Населението не се отчайва.

Въ недѣлята на 20 юли, Илинденъ, повикахме въ Болно селяните отъ Царедворци, Дѣрменци, Янковецъ и самото Болно — всички въоржени, та станахме тукъ заедно съ моята чета около 150 души; Панайотовъ остана съ около 170 души (пушки). Въ Царедворъ и Дѣрмени останаха още по 30 въоржени четника, защото не искахме всички наведнажъ да извадимъ; тѣзи села сѫ смѣсени съ турци, та да не забележатъ.

До пладне се обучавахме въ прицелка. Следъ обѣдъ се събрахме всички на купъ и имъ се каза, че още сѫщата вечеръ ще се вдигне въстанието. Каза имъ се, че то ще бѫде общо за всички и какво поведение ще дѣржимъ, че то не трѣбва да бѫде масово, а само партизанско, какъ ще трѣбва да се сра-

жаваме и какъ да се пазимъ. Писменитѣ съобщения между четитѣ да могатъ да се спазватъ и да се известява всичко, що вършатъ четитѣ, за да може да се донася на щаба. Районното управително тѣло се обяви за подвижно — ще обикаля всичкитѣ чети (т. е. азъ съ Панайотовъ). Азъ управлявахъ всички села, освенъ ония, що се дадоха на Панайотова. Ние съ Панайотова следъ 20 юлий се срещнахме на 25. юни и пакъ се раздѣлихме. Тъкмо като наблизаваше вечеръта, дойде едно селянче отъ Болно и се оплака, че полякътъ отъ село Илино му заловилъ говедата и му поискъ три бѣли меджидии, за да ги пусне. Момчето дойде намъ да се оплаче. Веднага се отдѣлятъ 5—6 момчета и следъ единъ часъ ето водятъ вече вързанъ единъ арнаутинъ съ бричена глава, а единъ илинчанинъ му прибрали пушката и опасаль колана. Селянитѣ светнали, турчинътъ примерѣ, особено като видѣ стотини селяни въоръжени. Поставихме го между настъ, разпитвахме го, отъ где е, кога е дошелъ. Преди него бѣха убили предшественика му, за да му взематъ пушката (с. Илино, чифликъ). Най-сетне му се каза пресѫдата и се предаде на момчето, що се бѣше оплакало, и на илинчанина да го сурдятъ.

Планътъ още не бѣше изказанъ на селянитѣ, а просто имъ се казваше, че още тая нощъ ще се обявимъ противъ турцитѣ. Раздѣлихме четитѣ на групи, повѣрихме пушкитѣ да ги носятъ само по-годнитѣ, като се взимаха хора отъ негоднитѣ (старци, чорбаджии, неспособни да ходятъ и др.), безъ да се гледа вече, че сѫ стопани на пушкитѣ. На негоднитѣ се възлагаше домакинската частъ. Всички бѣха весело настроени, както никогажъ, хвърчаха вече, съ голѣми надежди: щомъ всички въставатъ, не си помисляха даже, че може да се свърши тъй печално...

Отъ планината се спуснахме, наредени въ строй

подъ команда, въ селото Болно. Тукъ на срѣдъ село ни донесоха вечера, вечераха всички чети по отдеъло. Всѣки си взе хлѣбъ и сирене въ раницата за два дена (различни раници имаше: разни торбета, надѣнати на гърбъ; нѣкои имаха и кожени раници). Азъ отидохъ да оставя паритѣ отъ касата. Вече всичкитѣ селяни сѫ на кракъ, — мѫже, жени, деца, — прѣсна се низъ селото вече, че ще ходимъ. Отъ всѣка кѫща вече имаше човѣкъ съ настъ. Поизлѣзоха всички на вѣнъ, на мегданя средъ селото, чакатъ да чуятъ, какво ще правимъ и кѫде ще идемъ. Най-сетне събрахъ ги на купъ, казахъ имъ, че планътъ ни е да нападнемъ на Ресенъ, и ако се удааде, може да го изгоримъ, ако не се удааде, ще изгърмимъ нѣколко патрона и ще се върнѣмъ. За тая цель, казахъ, е нуждно да се прибере газия (петролей). Разтѣрчаха се селяни, кой носи 2—3 ока газия, кой по-малко, кой цѣли ризи скжсаны на парцали, да се потопятъ въ газъ. Всички се радватъ, че ще изгоримъ всички турци па и чорбаджиитѣ въ Ресенъ (понеже економически бѣха заробени отъ тѣхъ).

Всѣка чета (бѣха 5 чети по 30-тина души) взе по 2—3 тенекета газъ и парцали, и трѣгнахме право по главния путь за Ресенъ. Месечината бѣше на залѣзване, изчекахме я дѣ залѣзе. Отъ Болно до Ресенъ има единъ часъ (5—6 километра). Когато наближихме на 1 килом. до Ресенъ, спрѣхме се, но всѣка чета по плана отиде на мѣстото си: безъ сражение ще хвѣрлимъ по 2 патрона, ще опитаме да го запалимъ и ще се дрѣпнемъ, за да разбератъ турцитѣ, че вѣставаме. Всѣка чета трѣгна по мѣстата си, а двама опредѣлихме да запалятъ на три мѣста.

Дѣрменската чета близу до града се среща съ „деврието“ (= колътъ, нощенъ патрулъ), открива се огнь отъ страна на турцитѣ, четата залѣга и открива

огънъ. Въ същото време двамата запалиха една плевня и се чуха пушки отъ турцитѣ, които бѣха ги осетили. И така се произведе шумъ. И царедворската чета откри огънъ. „Деврието“ избѣга. — Преждевременно изгърмѣха и другите чети, селяните почнаха да викатъ, да пусватъ, да викатъ ура! Дигна се шумъ въ града, почнаха да се биятъ барабанчета и се чуха гърмежи отъ града, — рѣдки, рѣдки: гърмѣли отъ кѫщите на вѣтъра; чуваха се тукъ-таме около града и маузерки. Чуха се писъци отъ жени. Паника у турцитѣ голѣма. Ние стоимъ на петь крачки надъ града, на една могилка, и виждаме. Туй продължаваше $\frac{3}{4}$ часа. Ние изгърмѣхме кой 2 кой 3 патрона. Най-сетне се оттеглихме назадъ. Отидохме въ Болно, янковчани въ Избишката кория, царедворци и дѣрменци въ Елската и Дупенската кория. Заседнаха тамъ. Така мина вечеръта.

Планът и на Панайотовите чети се извърши напълно. Презъ нощта е имало престрелки на избишката, кривенската и златарската чета съ турските патрули по джадето. Крупенската чета давала сражение съ турски войници. Преди това бѣха турили отрова (арсеникумъ) въ храната на турските войници на хана. Храната бѣ приготвена въ селото Крушъе и поднесена като даръ — точено, баница, сетне въ кисело млѣко. Отровени сѫ подиръ обѣдъ и измрѣли преди мръкване, само ханджията турчинъ, дебранецъ, не ял и избѣгалъ въ Ресенъ и съобщилъ за станалото. Веднага се изпращатъ около 50 души войници, дохаждатъ на хана и намиратъ отровените, които отъ мѣки се бѣха нахвърлили въ водата въ яза. Следъ това турцитѣ искали да нападнатъ селото, но четата е била близу отваря се престрелка и турцитѣ отъ страхъ всички се затварятъ въ хана та отъ вѣтре се сражавали. Четните сѫ на три пъти му туряли огънъ, но не успѣли, — тои билъ повече отъ камъкъ. И така до заранъта.

Три дни преди въстанието получихъ отъ щаба само 2 кила динамитъ въ пакети, съ живачни капсули, но не ги употребихме та ги донесохъ съ себе си тукъ, въ България. Сетне дохажда подкрепление отъ турцитѣ, но четата се бие, отблъсква ги, — падатъ единъ милязимъ и четири души войници. Дохаждатъ още силни подкрепления, — до 300 души, войници, а бashiбозукъ, и четата се принудила да се оттегли, а войската влиза въ селото. Споредъ дадената заповедь, селяните продължаватъ да седятъ въ къщи, при всичко че бъше подпалено отъ много страни. Войската съ бой изважда селяните изъ къщите и вънъ отъ селото, а цѣлото село бива изгорено и ограбено. — Това е било на 21. Първото изгорено и ограбено село въ Ресенъ бъше именно това село Крушье.

Четата се оттегля въ гората, и следъ като турцитѣ се оттеглили четата слиза съ селяните да гасятъ. Между туй леоречката чета тичала по единъ трапъ на помощь на крушенци, а отъ друга страна аскерътъ по другъ трапъ навлѣзълъ въ Леорека, запалилъ селото и го ограбилъ. Селяните тукъ вече не сѫ седѣли въчте въ селото, ами отъ опита на крушенци стреснати, всички избѣгали. И така и Леорека съ изключение на 7—8 къщи биде изгорена. Въ Крушье черквата биде само ограбена, а не запалена, а въ Леорека и изгорена. Турцитѣ съ голѣма бѣрзина първомъ ограбваха и запалваха всѣка къща почти отдѣлно и сетне, . повече съ машина (тулумба), съ газия я напърскатъ и я запалятъ. И следъ единъ часъ два вече напускатъ селото и сѫ на пѣтъ за града.

Селата Кривени, Златари, Съпотско и Избишча не пострадаха на първия день.

20.XII. 1903.

И двете чети на селата Елха и Дупени, съединени до 50 души подъ ржководството на Сефанъ Мешковъ, на 20 вечеръта нападнаха една кула на друма Ресенъ—Охридъ при с. Петрино, гдето имаше 120-тина души аскеръ. Като доближили полека до тъхъ, гърмѣли сѫ въ чадъритѣ имъ. Аскерътъ, види се, преди това чулъ гърмежитѣ въ Ресенско, та, види се, се предпазилъ и излѣзъль вънъ отъ палаткитѣ и се скрилъ въ скалитѣ въ планината, — въ Петринския върхъ. Но пакъ имало нѣкои и въ чадъритѣ, - защото се намѣриха 4-ма убити вътре, а чадъритѣ станали на решета. Отъ турцитѣ ни една пушка не грѣмна. Момчетата, като видѣли, че никой не се обажда, завърнали се въ селото си още сѫщата нощъ

Въ Царедворъ излизатъ нѣколко души; единъ отъ тъхъ, по име Георги, когато излизалъ (то е сѣено село, 120 кѫщи христ. и 80 к. турски) отъ селото, забележили го турцитѣ въоржженъ, пресрещатъ го 10-тина души и му викатъ „дуръ!“ (стой!), а той залегналъ, грѣмналъ и ранилъ едного. И тѣ залѣгватъ и се открива престрелка. Става единъ турчинъ, иска да го улови живъ, но преди да доближи, момчето го поваля; престрелката се продължила, и въ разстояние на 12 вистрела то ранява още единъ турчинъ, бележития полякъ Шафче, строшилъ му крака; турцитѣ, като видѣли, че трима отъ него падатъ, отстѫпили. Сѫщата вечеръ въ Подмочани, гдето имаше 3 турски кѫщи отъ които двама деребеевци, беше поръчано на ржководителя, живи да ги улови, ако може. Когато се стемнило, излѣзли да ги хванатъ въ една механа, но тамъ имало и други турци отъ с. Грѣнчари, та били 5—6 души; имало е двама и отъ с. Крани. Опитали се нашитѣ, всички живи да ги изловятъ, но турцитѣ се сетили и откриватъ огънь. На-

шиятъ убиватъ отъ тѣхъ едного и раняватъ двама. До-
хожда на помощъ на турцитъ турска войска до 50 души
отъ с. Белѣцърква и друга отъ Ресенъ, но ресенската
се върнала, като се чули гърмежи и по други мѣста.
Войската удря на селото, но четницитъ сѫ я отблъснали
и тя се оттеглила. Турцитъ дали единъ раненъ.

Въ селата Перово и Покървеникъ, Волкодери, Шур-
ленци, Прелюбье всички, въоржени до 80 души, из-
лѣзли. Изпратили отъ тѣхъ 20 души на четата на Іоше,
която се намирала въ западна Преспа. Тѣзи петъ села
обсаджатъ Шурленския ханъ на шосето Битоля—Корча,
гдето имало 16 души войници, шурленския полякъ (Шур-
ленъ е чифликъ) и една „ѣнка“ (ханъмка) съ мъжа си
и едно дете. По-рано е било казано на ханджията (бѣл-
гаринъ), и той прибира нѣкои свои нѣща отъ хана, а
следъ туй, когато турцитъ заспали, отваряятъ хана, вли-
затъ нѣколко души четници, попрѣскватъ съ гасъ цѣ-
лия ханъ и му даватъ огъня. Всички се наредили въ по-
зиции да чакатъ. Пламналъ ханътъ. Мнозина войници—
8 души — и полякътъ се спасили, избѣгали презъ нужд-
ника и отъ тамъ въ езерото, въ трѣстъта, а другите
изгорѣли. На утрото кѣде пладне онѣзи единъ по единъ
се извлѣкли и заминали за Ресенъ. Полякътъ тѣй сѫщо,
по гащи, както и войниците, които били съблѣчени, ко-
гато спали, отишель си въ Ресенъ. Четитъ веднага се
оттеглятъ и хващатъ едно мѣсто, наречено Пирготъ, до
езерото, и поставятъ едно отдѣление отъ 20 души да
лази шосето, което минава между езерото и една ви-
сока скала (спина).

Въ Дѣрмени и Езерани нищо не стана. Езеранци
действуваха заедно съ подмочани. Сѫщата вечеръ съ
Іоше обсадиха Стенския ханъ съ помощта отъ Перово
и отъ Лѣсковецъ — съ око 70 души. Въ хана имаше
тукъ около 50 души, конни и пеши, войници и стражи-

ри. На това шосе по на югъ, на Долно-горичкия синоръ, „на Завиротъ“, Коте по-рано бъше пресрещналъ пощата, но не сполучилъ да вземе нѣщо, та отъ тогава турцитѣ бѣха поставили постоянна стража, когато пощата минаваше. Захваща се престрелка и нашитѣ биватъ отблъснати безъ жертви, а турцитѣ успѣли да се скриятъ вътре, следъ като дали две жертви. Войниците останали въ хана обсадени, и нашитѣ на утрешния денъ, 21 юли, поставятъ позиции по-далечъ отъ хана, като мислили, че пощата отъ тамъ ще мине та отъ тамъ да я ударятъ. Тъкмо тогава една турска група на чело съ нѣкакъвъ голѣмецъ съ 20-тина бashiбозука минава по джадето, доближава позицията, а въ туй време едно момче непредпазливо грѣмва и тѣзи избѣгватъ къмъ Корча срѣща ги четата отъ с. Тушенецъ, улавя ги и ги избива.

На втория денъ, 22 юли, случайно минаватъ три кервана, до 120 коня търговска стока отъ Битоля за Корча — Янина съ газия, памукъ, катранъ, вълна, шаякъ, царевица, манифактура, свѣщи спармацети и др. Четите на Перушъ и Стефанъ ги залавятъ, закарватъ ги въ планината и ги разтоварятъ. Кираджийите били власи; казали имъ, че въстанието е обявено и че стоката се конфискува. Конетѣ имъ ги пускатъ на другия денъ. Конетѣ минали покрай обсадения ханъ, и войниците излѣзли и уловили конетѣ, натоварили си нѣщата, задигнали всичко, що сѫ могли, и измѣшани съ конетѣ тръгватъ за къмъ Корча. Четите по туй време сѫ обѣдавали, та турцитѣ се промъкнали. Ханътъсетне биде изгоренъ.

До тогава пъкъ Горичкия ханъ го изгорили четите отъ Горица. По-нататъкъ къмъ Корча има една кула — „Шулинска кула“, — тамъ пъкъ шулинската чета изгорила хана, а заптийтѣ избѣгали въ Корча. Въ цѣлата източна Преспа действуваха Кокаревъ и Пенчо, а имаха

души четници заминава за Слимница, прибира четите отъ Слимница, Курбиново, Преторъ, Раица — всичко около 70—80 пушки — и напада турското село Асъмати, напуснато отъ турцитѣ на 21, и го изгаря, като си е послужилъ и съ селяни отъ самото Асъмати, гдето освенъ 20 турски кѫщи има и 4 кѫщи български. Турцитѣ, избѣгали отъ Асъмати, се пренесоха въ съседното имъ село Грънчари и отъ частъ въ Ресенъ.

Отъ всичко станало турцитѣ разбраха, че наистина въстанието, отъ което толкова се боеха отъ по-рано, е обявено, и то съ голѣма сила, на което не се надѣвали та се намѣриха безсилни веднага да го потушатъ. Попискаха голѣма помощъ отъ Битоля, но не я получиха, затова денемъ турчинъ не се виждаше по полето, освенъ въ по-голѣми групи, войници и башибозукъ, които нападаха на два на три дни по едно село. Всѣкога турцитѣ презъ първите дни на въстанието нападаха около обѣдъ, и нѣкога до обѣдъ се свършваше, — ще изгорятъ селото. Два-три часа ще се биятъ, но безъ друго ще влѣзатъ въ селото, ще го изгорятъ, ще го ограбятъ и ще се върнатъ. За да се разбератъ Ресенъ съ Битоля и пр., ще вървятъ до 300 души войници, за да занесатъ едно писмо. Съобщенията бѣха съвсемъ прекъснати. И съ града Ресенъ съобщенията се прекъснаха.

Отъ Болно азъ заминахъ на 22. вечеръта за Елха да видя, какъ вървятъ работитѣ. Тамъ имаше една турска кѫща, останала отъ многото турски кѫщи, на нѣкой си Шефки бей, добъръ турчинъ. Бѣше казано на първата вечеръ да избиятъ всички турци по селата, между които трѣбаше да бѫде и Шефки бей. Но той на 20. билъ въ Ресенъ, на 21. се върналъ въ селото си и самъ се приближилъ при селяните, казалъ, че той е знаялъ всичко, но криелъ отъ турцитѣ, а сега си изказалъ симпатии. При все това биде обезоръженъ и предаденъ

на Спиро Олчевъ. Дойдохъ и азъ тамъ, за да се реши, какво да се прави съ него. Понеже селяните се застъпваха за него, азъ казахъ, че щомъ е билъ добъръ и ние не сме противъ добрите, та го освободихъ, върнахъ му пушката назадъ и той вече бъше свободенъ да се движки между нашите.

На другия денъ, 23, отдѣлихъ 40 души и ги оставихъ на позиция при с. Петрино на джадето, за да уловятъ всѣкого, който мине, или да го убиятъ, за да се запусти джадето. Още предпладне бѣ заминалъ единъ керванъ съ военни припаси отъ Охридъ за Ресенъ; момчетата откриватъ огънь, убиватъ читирма и двама раняватъ, като се сражаватъ два часа, и най-сетне нашите се принудили да се оттеглятъ, а турците въ безпорядъкъ се отправятъ къмъ Болно. Тъкмо тогава турска войска била излѣзла отъ Ресенъ по посока къмъ Болно и стреляла по всички хора, мжже жени, разтурени понивята да жънатъ и вързватъ снопье. Въ туй време селяните не забравяха да си гледатъ и полските работи; ние нарочно ги задължавахме да бързатъ да прибератъ житото, да го поставятъ въ дупки, изкопани нарочно, и да мелятъ брашно. Двама бидоха убити въ полето, както си жънаха на нивите, именно Наумъ Манчевъ и Тасе Маджаръ, отъ с. Болно. Войската приближи къмъ селото, и четата открива огънь предъ селото. Престрелката траеше около 20 минути, и тъкмо въ туй време налитатъ избѣгалите въ безпорядъкъ войници отъ Петрино и ударятъ въ Болно. Тогава случайностъ попадатъ на десното крило на четата, и тази отстъпва. Турците навлизатъ въ селото, а по тѣхъ пъкъ идѣли ония 40 души наши момчета отъ с. Петрино и съединени съ четите отъ Болно, успѣватъ да ги изгонятъ изъ селото. Ала въ туй време имаше съ газъ по-пръскани кѫщи и подпалени (цигани, нарочно доведе-

ни, съ турумба подпалваха), и така пламна цѣлото село. Изгорѣха 77 кѫщи, спасиха се 13 кѫщи. Всичко изгорѣ, а селяните въ туй време бѣха се оттеглили въ планината, още когато войската идѣла и гърмѣла върху мирните хора по нивята. Отъ нашите имаше две жени убити и живи изгорѣли: Менка Митрова била схваната въ кръста, болна, и не е можала да излѣзе вънъ; Ванча Тасева била луда та жива изгорѣла. Тука жени не сѫ уловили нито сѫ безчестили. Това, що сѫ могли да ограбятъ отъ селото, ограбили сѫ. Ние се затекохме на помощъ, ала докато да достигнемъ, бѣше свършено, а ние мислѣхме, че ще ударятъ на Елха, и затова тамъ се окопахме, ала турцитъ си отидаха въ Ресенъ.

Отъ Елха азъ заминахъ на другия день за Покръвеникъ. Народътъ, напр. отъ с. Болно, никакъ не протестираше: „Нека сме живи, ще си направимъ по-хубави кѫщи“, казваха; когато догаряше селото, по лицата на селяните се забелѣзваше весело настроение: „Илюминация имаше въ селото“, казваха тѣ; „безъ горене“ може ли да се добие нѣщо?“ Само една жена плачеше за кошеритъ си съ медъ, а не за кѫшата.

XIV.

Борбата продължава. Народътъ не престава да прибира храните. Опити, да се спаси скритата покъщнина, като се пренася въ други скривалища. Турцитъ по селата се отнасятъ примирително. Турската войска продължава да гори селата. Въстановалото население почва да отпада духомъ.

21. XII.

Когато отидахъ въ Покръвеникъ, хората бѣха взели мѣрки да спасятъ, каквото се може още отъ покъщнината, която не бѣха закопали преди въстанието. Именно преди въстанието още въ голѣми дупки, поставена въ сандъци се скриваше покъщнината. Изкопанитѣ дупки

бъха въ самитѣ кѫщи, въ двороветѣ, въ плевнитѣ, въ бахчитѣ и по нивитѣ. Особено въ Кривени дрехите бъха закопани по нивитѣ. Въ всички села хората си заровиха, преди да се обяви въстанието; както се каза, въ сандъци всичко по-ценно отъ покъщнината и носията, така че женитѣ бъха оставили на себе си по-лошите дрехи и колкото да се преобличатъ ризи и др. За тая мърка даде поводъ случката въ Избишча, когато турцитѣ всичко ограбиха на селянитѣ отъ долната махала, гдето бъха обсадени момчетата. Та когато въ време на въстанието изгориха първите села, турцитѣ не намъриха много нѣшо, но почнаха да издирватъ съ шишове, да изравятъ, и намъриха много. По нивитѣ и градинитѣ се познаваше по пръснатата земя, че сѫ изровени, така че на 100-тѣ 10 до 15 само останаха дрехи и покъщнина укрити. Така много намъриха въ Подмочани и Болно. Въ Крушье и Леорека селянитѣ не бъха заровили много дрехи, и затова имъ ограбиха всичко. Понеже турската войска въ началото не отиваше въ горитѣ, народътъ помисли, че тамъ е по-сигурно и взеха тамъ да пренасятъ всичко и даже заровенитѣ си нѣща. Именно като видѣха, че турцитѣ ги намиратъ, взеха да ги изравятъ и да ги пренасятъ въ планинитѣ. Въ Болно, 2-3 дена откакъ изгорѣ селото, минава турска войска отъ 400 души; тя презъ Илинската планина идѣше отъ Охридъ за Ресенъ, презъ селото Болно. Тукъ заварва много дрехи и други нѣща, които преди изгарянето на селото били заровени, а следъ изгарянето селянитѣ отъ страхъ, да не ги намърятъ турцитѣ, и защото въ планината имаха нужда отъ дрехи, бъха дошли да си ги прибератъ. Отъ турската войска селянитѣ избѣгаха и нищо не можаха да взематъ, турцитѣ взеха, като видѣха и самитѣ дупки— скривалища. Тогава тѣ запалиха още 5 кѫщи отъ останалите 12-13. Така турцитѣ още отъ началото се нау-

чиха, где и какъ сж крили селянитѣ дрехитѣ си. Като отидохъ въ Покръвеникъ, намѣрихъ, че селянитѣ извадили всичкитѣ си скрити дрехи и др. отъ дупкитѣ и ги пренасяха въ планината. Тѣ почнаха да изнасятъ и всичко друго, което не бѣха скрили. Освенъ по разнитѣ трапчинки по селото, па и надъ селото бѣха разсѣяни съ стотини ковчези, качета сирене, масло, пиперки, дори и дъски, врати отъ кѫщитѣ, черчевета отъ прозорците. Всичко туй се мъкнѣше съ голѣма трескавостъ въ планината. Това бѣше следъ като бѣха изгорѣли 4-тѣ села: Болно, Леорека, Подмочани и Крушье.

Като видѣхъ така сплашено населението, окуражавахме го, като казвахме, че турцитѣ, само за да ни сплашатъ така постѫпиха съ нѣкои села, но като видятъ, че ние не се плашимъ; не ще смеятъ да горятъ всички села, защото ще отговарятъ сетне за туй, че свѣтътъ не ни е забравилъ, че ще имаме помощъ, само че ще трѣбва малко да пѣчакаме, че ще си отмѣстимъ и ние на турцитѣ и пр.

Тогава духътъ на турцитѣ бѣше отпадналъ, което се виждаше и отъ туй, че взеха да се изселватъ отъ селата въ града, или да се групиратъ въ едно-две села, или да се събиратъ въ нѣколко кѫщи, като оставяха кѫщитѣ си пусти на произвола, чекайки да бѫдатъ изгорени. Всичкитѣ по-умни и по-заможни турци напр. въ Царедворъ, Дѣрмени, Лахци се стараеха да убедятъ съ-селянитѣ си християни, да се върнатъ назадъ въ селото си, че нищо нѣма да имъ направятъ, че ще ги покровителствуватъ, че ще се застѣпятъ предъ турското правителство, че тая работа не е добра нито за християнитѣ, нито за турцитѣ, че подобни вълнения никога не водятъ къмъ добъръ край и пр. Даже предлагаха чрезъ посрѣдство на селянитѣ услугитѣ си на водителитѣ на четитѣ, да ги подкрепятъ съ храни, да станатъ посрѣд-

ници и пр., и молѣха много, да не се посѣга на селата имъ, като обещаваха, че нѣма да взематъ участие въ горенето и ограбването на християнскитѣ села.

Една случка направи да се срещнемъ турци и християни, безъ да си напакостимъ едни на други. То-варихме 5—6 коня съ жито отъ Покрѣвеникъ, за да се смеле на елханскитѣ воденици; пѫтътъ минаваше покрай селото Лахци (турс.-бълг. село), и турцитѣ залавятъ житото, а на женитѣ казали, да се върнатъ назадъ. Една отъ женитѣ се обрѣща назадъ за помощъ и се провиква къмъ 5—6 четници, които следваха подиръ тѣхъ, за да видятъ, какъ ще преминатъ покрай турското село. Скоро се разбра въ селото за това нѣщо; събрахме всички момчета отъ Покрѣвеникъ и околнитѣ села, 70 души, упѫтихме се за селото Лахци, за да сплашимъ турцитѣ, и ако се възпротивятъ, да изгоримъ селото имъ. Ала турцитѣ, които бѣха спрѣли житото, щомъ осетиха, че има помощъ, връщатъ на женитѣ житото и тѣ си тръгватъ къмъ водениците. Ние наблизихме до селото и пратихме едно момче съ едно малко патронче отъ револверъ въ ржка, знакъ, че то е отъ четата, да имъ извести, че трѣбва или мирно да седятъ, когато минаватъ наши покрай селото, или пѣкъ и ние ще правимъ, каквото знаемъ. Турцитѣ се сплашиха, и всички обещаха да мируватъ. Излѣзоха срещу насъ на разстояние 700—800 крачки 10—15 въоружени турци и ни гледаха като мечки, чудѣха се. Поискахме, да дойде единъ при насъ, да се разговоримъ. Дойде единъ. Въ името на съседството и приятелство искаха, да не се трогваме. Оставихме го свободенъ да си се върне съ пушката си, както бѣ дошелъ.

АЗЪ сетне се упѫтихъ къмъ Лѣсковецъ. Преди туй се даде заповедь на всички ржководители, населението да се старае щото всѣки да ожъне и да овѣршее житото

да взематъ спахилъка връзъ селото. Селяните се допитаха до Организацията, и тя имъ отговори, да не се вплитатъ въ такива примки, ами да оставятъ на турците да го продаватъ, комуто щатъ, защото тъ и така нѣма да го платятъ. И така десетъкътъ остана непродаденъ. И на търговцитѣ християни, които сѫщо сондираха Организацията, дали тая година да взематъ това предприятие или не, имъ се отговори отрицателно. Това забележиха и турските търговци-спахии, та и тъ не се решаваха да го купятъ, — бояха се отъ четитѣ. Презъ време на въстанието спахилъкъ нѣмаше. Само отъ неизгорените села се прибра, напр. отъ Царедворъ, отъ Дърмени, Езерани, Янковецъ. И за това тамъ ги спрѣха да вършеятъ, турците съселяни не имъ даваха, отиваха и войници и заптии та ги спираха. Смѣсените села се извиняваха, че комитетъ насилили нѣкои тѣхни хора да въстанатъ. По изгорѣлите села сетне, когато се потуши въстанието къмъ края на септември, почнаха да обикалятъ по селата мемури, които събираха сведения за изгореното и ограбеното жито. Събираха самъ сведения. (Потеритѣ бѣха събрали вече населението и по изгорѣлите вече села, гдето живѣеха на отворено подъ развалините и набутани по сламата.)

Отъ Покръвеникъ отидохъ въ Лѣсковецъ. Тукъ намѣрихъ селяните още свободни, вършеха си всички работи и се радваха, че „слободата е вече дойдена“. Посрещаха ме доста любезно. Ходѣхъ придружень отъ 30 души (отъ всичките чети по 2—3). Тукъ повикахъ четниците и юше, ржководителя, повикахъ; той дойде съ четата си и отидохме за Стене. Преди да стигнемъ въ Стене, стенчани доведоха единъ човѣкъ отъ Корча съ писма отъ Битоля. Стенчани вардѣха по шосето. Прибрахме писмата му, турски писма, които не можахме да ги четемъ. Бѣха търговски писма. Узнахме отъ тоя

да взематъ спахилъка връзъ селото. Селяните се допитаха до Организацията, и тя имъ отговори, да не се вплитатъ въ такива примки, ами да оставятъ на турците да го продаватъ, комуто щатъ, защото тъ и така нѣма да го платятъ. И така десетъкътъ остана непродаденъ. И на търговците християни, които сѫщо сондираха Организацията, дали тая година да взематъ това предприятие или не, имъ се отговори отрицателно. Това забележиха и турските търговци-спахии, та и тъ не се решаваха да го купятъ, — бояха се отъ четите. Презъ време на въстанието спахилъкъ нѣмаше. Само отъ неизгорените села се прибра, напр. отъ Царедворъ, отъ Дърмени, Езерани, Янковецъ. И за това тамъ ги спрѣха да вършеятъ, турците съселяни не имъ даваха, отиваха и войници и заптии та ги спираха. Смѣсените села се извиняваха, че комитетъ насилили нѣкои тѣхни хора да въстанатъ. По изгорѣлите села сетне, когато се потуши въстанието къмъ края на септември, почнаха да обикалятъ по селата мемури, които събираха сведения за изгореното и ограбеното жито. Събираха самъ сведения. (Потеритъ бѣха събрали вече населението и по изгорѣлите вече села, гдето живѣеха на отворено подъ развалините и набутани по сламата.)

Отъ Покръвеникъ отидохъ въ Лѣсковецъ. Тукъ намѣрихъ селяните още свободни, вършеха си всички работи и се радваха, че „слободата е вече дойдена“. Посрещаха ме доста любезно. Ходѣхъ придруженъ отъ 30 души (отъ всичките чети по 2—3). Тукъ повикахъ четниците и Іоше, ржководителя, повикахъ; той дойде съ четата си и отидохме за Стене. Преди да стигнемъ въ Стене, стенчани доведоха единъ човѣкъ отъ Корча съ писма отъ Битоля. Стенчани вардѣха по шосето. Прибрахме писмата му, турски писма, които не можахме да ги четемъ. Бѣха търговски писма. Узнахме отъ тоя

човѣкъ, че Битоля е обсадена съ много войска, че въ града има много войски, че голѣмо неспокойствие владѣє между турцитѣ и християнитѣ, че рускиятъ консулъ е убитъ, че убийците сѫ заловени и обѣсени. Заминахме за Горица и тукъ събрахме всичкитѣ околни чети, до 100-тина души момчета. Говори имъ се за първите успѣхи на въстанието, ползата, която се очаква, макаръ че е възможно турски войски да дойдатъ да ни смащатъ, но че следъ това ще дойде свободата. Каза имъ се да пазятъ шосето, да не върви никой, и да го развлятъ тукъ таме, за да не може да служи на обозъ и артилерия. Селянитѣ ни казаха, че въ Корча разбрали, какъ въ самата Корча турцитѣ били много изплашени, какъ чакали да ги нападнемъ, какъ нощно време само себе си пазѣли, да не бждатъ нападнати, и какъ и не помисляли даже тѣ на съда да нападнатъ. Въ Корча войска нѣмало, а това бѣше най-важното за на съда. Съветвахме ги, да си поуクリятъ отъ дрехите и покъщнината, понеже още не бѣха въ тия села взели никакви мѣрки по туй. Сѫщо ги съветвахме да прибератъ житото си и да го скриятъ на добри мѣста и да не гледатъ вече мое — твоето, частната собственостъ да не се гледа сега.

Когато бѣхъ въ Лѣсковецъ, с. Дупени е било нападнато и следъ нѣколко часово сражение изгорѣло всичкото, ограбена черквата, убити 6 души старци, двамина ранени и 4 жени ранени. Когато бѣгали въ планината, четата надъ селото, около 40 души, се е сражавала, защищавала е селото: селската чета и четата на Олчева, която се притекла на помощъ. Турцитѣ ограбили всичко, и заровенитѣ вещи, забрали всички овци, и говеда. Това стана на 5 августъ. Селото Дупени е 75 кжщи. Четата заедно съ населението се оттеглила въ планината.

Върнахъ се въ Покръвеникъ. Дойде известие отъ Елха, отъ Олчева именно, че преди два дена било изгорено селото Петрино (то бѣше 13 кѫщи) и всичко било ограбено, живата стока закарана, отъ която още пѫтешъ изклали до 120 брави (на 7. августъ). Убитъ билъ единъ нѣмъ човѣкъ въ селото, Гошо Кипровъ. Потерата обградила жителитѣ въ селото, обезчестили женитѣ. Изгорили имъ и всички снопъе по нивитѣ. Следъ това освободили селянитѣ, освенъ двама по-първи, Ристе и Василъ. Юзбашията праща Василь въ Елха, или за единъ денъ да си предадатъ оржжието, или селото ще бѫде изгорено. Азъ самичъкъ отидохъ да видя, какъ е работата, взехъ момчета и отидохъ въ Елха. Разпоредихме се да дочакаме турцитѣ, изкопахме позиции, поставихме стражата по-далечъ отъ селото, чакъ на втория денъ къмъ обедъ достигатъ около 130 души турци войници, улавятъ единъ влахъ отъ колибите, който имъ посочва една потайна пѫтека и дохаждатъ предъ самата стража. Отваря се огънь, притекохме имъ се на помощъ и отблъснахме турцитѣ; потерата, бѣгайки, срѣща и убива една жена съ едно 3-месечно дете и единъ старецъ. После на турцитѣ пристигна помощъ, едно следъ друго дойдоха три потери и съ голѣма сила почнаха да настѫпватъ. Ние си стоехме по мѣстата си. Като наблизиха турцитѣ, почна се сражение, кое то трая 4 часа, и като видѣхме, че ще си изхарчимъ патроните, отстѫпихме. Между туй селянитѣ бѣха всичко изнесли изъ селото и се бѣха дръпнали въ планината. Бѣхме четници до 230 души. Турцитѣ влѣзоха въ селото, запалиха много кѫщи и съното запалиха та цѣлото село изгорѣ (60 до 64 кѫщи). Остана само една кѫща цѣла и една на половина. Изгорѣ и кѫщата на турчина Шефки. Като заминаха турцитѣ, ние се завърнахме въ селото. Въ сражението отъ четниците никой не падна, а тур-

ци паднаха около 36 души. При отстъпването мнозина момчета си оставиха гунитѣ, отъ горещината.

Ние се върнахме въ изгореното село. Съ насъ бѣше и турчинътъ Шефки, който увѣряваше, че имало право да изгори кѫщата му, понеже я направилъ отъ нѣкакви грѣшни пари. И той псуваше турцитѣ. Селянитѣ не се беспокоеха много, че имъ изгорѣли кѫщите. Следъ това селянитѣ останаха на лагеръ въ планината заедно съ дупенци.

Животътъ имъ въ лагера бѣше на общи начала, нѣмамое, нѣма твое: всичкитѣ селяни тукъ бѣха подъ команда на селския войвода. Четата вече служеше и за защитата на населението. Тя стоеше стражка около лагера, придружаваше женитѣ, когато нощно време отиваха да жънатъ; мѫжетѣ, когато отиваха да вързватъ и да пренасятъ снопъето. Това вършеха „нестроевитѣ“. Селскиятъ войвода бѣше главенъ разпоредителъ на всичко; стражата се намираше подъ неговата команда. Той опредѣляше, кои ще жънатъ, кои ще вършеятъ, кои ще копаятъ дупки за прибиране на житото, кои ще придружаватъ и пр. Той си опредѣляше за свои помощници нѣкои отъ нестроевитѣ. Житото бѣше общо, общо бѣше и брашното. Имаше списъкъ на всички селяни, та по списъкъ имъ се раздаваше брашно и соль. Имахме и воденици, — направихме изгорени воденици и тѣ работиха. Колъха се овни и се раздаваше месо, сварено или неварено.

Сѫщиятъ тертипъ бѣше по всички, сбрани на купъ селяни отъ изгоренитѣ села. Всички се покоряваха на селския войвода, който имаше право да бие, да мъмри, а за по-голѣмо непокорство имаше право да се отнася до районното началство, въ тоя случай до мене или до Панайотова. Имаше случаи, когато трѣбваше да наказваме. Въ Дупени се случи, че едно момче рани помощ-

ника на селския войвода (случайно го ранява като се отпустнала пушката). Наказа се момчето само съ бой въ присъствие на 5 чети и на селяните.

Така се продължаваше животът до сръдата на септември. Тукъ-таме се случваше, че турцитъ нападнеха, та тоя редъ временно се нарушаваше, а следът пакъ се въстановяваше. Така напр. когато потера се яви, лагерът се дига, разпръсва се по планината, а следът единъ день-два хората наново се връщаха на старото място. Забелѣзаха се вече кражби между селяните, между които имаше нѣкои съвсемъ голи останали. Даде се заповедъ, да се предпазвавът отъ това и се каза, че ще има наказания. Случи се, че наказахме единъ старецъ съ публично мъррене, който бѣше останъ като готовачъ въ Елха, та бѣше прибрали опинци, вълна, престилка на нѣкоя жена и др. работи и искалъ да ги носи дома. Заловенъ, бѣ и публично мъррене, предъ 200 души четници.

Съ даване разпореждания, както се каза, насърдчаване населението, като му се съобщаваха и нѣкои новини, получени отъ щаба, съ който имахме свръзка чрезъ куриери, духът на населението все още бѣше бодъръ и пъленъ съ надежди, че нѣма „Силитъ“ да го оставята и пр. Дойде редъ на Покръвеникъ, нападнаха го на 11 августъ, когато азъ бѣхъ въ Подмочани, около 1300 души турци. Селскитъ чети покровска и перовска – до 50–60 души, защищавали се малко; били сѫ пръснати и затова следъ 2–3 часа сражение войската влиза въ селото и го намира съвсемъ пусто, запалва го и си излиза (селото е отъ 30 кѣщи). Не загиналъ никой.

Сѫщата войска напада и на чифлика (християнски чифликъ) Волкодери (8 кѣщи), намира и него пустъ и го запалва; запалва по полето и всички стобове съно. Снопъ не горѣха, освенъ въ с. Петрино и Крушъе, за-

щото турцитѣ хлѣба щадятъ, като грѣшно го иматъ да го унищожаватъ. Сѫщия денъ (11 августъ) сѫщата турска войска продължи пътя си къмъ Перово, но всичко бѣше изпразнено, изпокрито въ трѣстиката. На единъ редъ трѣсть, дѣрва, пакъ спонье отъ трѣсть, пакъ напрѣко трѣсть и отъ горе дѣски и вързъ това скрито си турятъ жито, дрехи и пр. Останаха отъ 70 кѫщи само 5 кѫщи неизгорени. Ограбиха добитъка. Привечеръ турцитѣ се върнали въ Ресенъ, следъ като презъ деня изгориха казанитѣ три села. Всичката жива стока вече я прибраха. Плячката въ дрехи и покажанини отъ часть се складираше въ една джамия въ Ресенъ, а другото се е продавало по чаршията — по 20 пари една шаечна дреха (женска), наричана „шегунъ“ (сукманъ отъ бѣль шаякъ). Най-много купуваха цигани и дебрани, които нарочно дохаждаха отъ Дебръ да купуватъ плячка и добитъкъ. И съ цѣли сурии добитъкъ и пр. се връщаха заедно съ войска, когато отиваше такава за Охридъ.

И отъ село Малоишча (влашко село) излѣзоха въоржени около 20 души. Рѣководителъ бѣше влахътъ Стефанъ Барджикъ (цинциринъ). Той бѣше най-деятеленъ и най-искренъ работникъ, много искренъ, само че се понапиваше. Когато дойдохъ въ селото отъ Подмочани, посрещна ме. Срещнахме се въ една черква и ми разказа, че преди нѣкой денъ дошелъ отъ Дявато, гдето насырдчавалъ и упѫтвалъ селянитѣ. Пожелахъ и азъ да имъ говоря, повикахме въ кръчмата всичките селяни власи, между тѣхъ и гъркоманите власи. Барджикъ и още единъ другъ говориха слово на влашки и посочваха на насъ съ жестове, и власите извикаха нѣщо като одобрение и благодарностъ. Сугаревъ имъ бѣше наложилъ една помощь отъ 100 лири, и бѣха вече внесли 80 лири. Дѣлъ имъ обяснихъ целта на въстанието, защо по-напредъ сме странили отъ тѣхъ, и че сега нѣма

защо да криемъ вече нашата обща цель ; подканихъ ги да ни съдействуватъ, като казахъ, че не желаемъ да ставатъ българи, че съ това не се занимаваме и пр. Рекохъ имъ още, да не бѣгатъ отъ селото, както бѣха направили нѣкои тѣхни първенци. Наредихъ управително тѣло, въ което влѣзе и Барджикъ, съ цель да събира помощи въ дрехи, да служва на четитѣ съ сведения, да доставяятъ потрѣбни нѣща, особено соль, гънове, опинци ; да ни мелятъ брашно, тѣй като имаха до 12-13 воденици, а нашите воденици бѣха изгорени ; да помогнатъ, съ що могатъ на 200 души отъ селото Дявато, което бѣше изгорено и отъ което една частъ бѣше се пренесла въ Малоишча, друга частъ въ Смилево. Тѣ обещаха всичко. Това бѣше на 12 августъ.

На 13 августъ се завърнахъ въ Елха. Отъ тукъ заминахъ за Болно на 14 августъ. Тогава заранъта се чуха топовни гърмежи, — турцитѣ бѣха обсадили селото Смилево. Народътъ отъ Болно бѣше настаненъ въ планината. Слизаха въ селото и по нивъето само за вършидба, — вършееха си въ село на гумното.

Въ Болно, като излѣзохъ вънъ отъ селото, забѣлѣзахъ по шосето единъ керванъ. Пустнехме едно отдѣление отъ 10-тина момчета да го заловятъ и да го докаратъ ; указаха се 9 товарни коне търговска стока — шекеръ, сапунъ, кожи за опинци и др. Карака го двама турски кираджии и трима невъоружени войници съ форма. Имаше други 9 християнски коне, двама кираджии, 2 жени и 1 мжжъ — женитѣ и мжжетѣ идѣха отъ Сърбия за Охридъ. Имаше и мияци 3—4 души и 3—4 дебърчани. Откарахме всички въ планината. Християнитѣ следъ нѣкой денъ пустнахме заедно съ стоката имъ.

На 15 августъ (св. Богородица) раното, на върха на Болно, безъ да се сѣщаме, че гърмежитѣ сѫ отъ Смилево, мислейки, че нѣкоя отъ нашите чети се сра-

жава въ Златари, тръгнахме на помощъ. Минахъ покрай Избишча, взехме и четитѣ отъ Янковецъ и др. дене и минахме шосето. Турцитѣ избѣгаха къмъ града, и като минахме Кривени се присъединиха чети и отъ Лерека, Крушъе — до 20 души, и наближихме до Биглата, видѣхме, че по билото на Биглата сновѣха турци — ка-валерия и пѣхота на голѣми групи. Ние спрѣхме тукъ. Чуваха се залпове отъ по 5000 души (тамъ имаше до 9000 души турци). Дойде по туй време едно момче отъ позицията на Голѣмъ Каменъ и разбрахме, че Смилево е обсадено.

XV.

Голѣмата военна акция на турцитѣ захваща къмъ 15 августъ. Обграждане на въстаниците. Отчаянитѣ опити на подирнитѣ да се промъкнатъ презъ турска верига. Войската се предава на звѣрски изстежления.

22/XII.

Вечеръта слѣзохме въ селото Кривени и отъ тукъ минахме на единъ върхъ „Курякъ“ — и преседохме тамъ единъ день и наблюдавахме по Биглата движението на войскитѣ.

Около пладне забележихме, че идатъ турски войски къмъ Златари, видѣхме, че влѣзоха въ селото, чуха се гърмежи и се дигна пушъкъ, — запалиха селото. Изгориха селото, ограбиха каквото намѣрили, убиха единъ старецъ на 110 години, Дѣдо Нечо. Въ това време селянитѣ отъ Златари бѣха въ планината надъ селото, така че тѣ се намираха между две редици войски, едни надъ на Биглата, а други долу въ селото. Златарската чета е била близу до селянитѣ въ Златарска планина, но не е посмѣла да отвори огънь, за да не накара войската да влѣзе и въ планината и да напакости на селянитѣ, които бѣха се тамъ прибрали съ

слизаха въ изгорѣлото си село, вършееха на гумната; жени, четници слизаха и се връщаха въ лагера, та ѝ давали храна, вода, безъ да я цѣри нѣкой, защото безнадежна бѣше. Така бѣ стояла около 16 дни, и въ туй време може раната ѝ да е цѣрвѣсала. На 18 августъ, бashiбозукъ, около 100-тина души отъ града и околнитѣ села, дохождатъ съ 40—50 коли въ Покръвенското поле да дигатъ снопье отъ българскитѣ ниви. Четитѣ се впуснали върху тѣхъ, завързва се сражение, което траяло 2—3 часа. На нашитѣ дохожда на помощъ четата отъ Елха (10—15 д.), убиватъ 4 души отъ бashiбозука, а пада и едно наше момче отъ с. Перово. Пристигатъ на помощъ и войници отъ Ресенъ, — и четитѣ отстѫпватъ въ гората. Турцитѣ си прибиратъ колитѣ и мрътвите и на връщане минаватъ презъ Дупели и намиратъ около 10-тина насадени гумна, напуснати отъ селянитѣ, които, като чули сражението, избѣгали въ града. Тогава обезчестили ранената жена и момиченцето ѝ; на другия денъ пакъ дошли други и повторили сѫщата звѣрщина.

На 21., когато дойдохъ въ Елха, дохождатъ двама власи и ми съобщаватъ, че кѫде тѣхнитѣ колиби, при селото отъ изтокъ имало до 400 души войска съ горски топове и че изпратили около 10 души кавалеристи въ Ресенъ за нѣщо. Овчаритѣ презъ нощта забележили да се движкатъ голѣми тѣлпи войска отъ Охридъ-къмъ Ресенъ по планината Асанджора (Галичица). Всичкотуй ни накара да се усъмнимъ, че се крои нѣщо. Веднага повикахъ четитѣ и имъ съобщихъ, въ случай че тия войски се приближатъ къмъ нась, да не откриватъ сражение, а на селянитѣ известихъ сѫщо, като имъ поръчахъ, да не се разбѣгватъ, а по-добре да стоятъ както си сѫ на купъ, та белки така неприятельтъ по-малко ще ги преследва и убива. Казахъ на четниците, а не гѣрмятъ, да не ги раздразнимъ та да имъ дадемъд.

слизаха въ изгорѣлото си село, вършееха на гумната; жени, четници слизаха и се връщаха въ лагера, та ѝ давали храна, вода, безъ да я цѣри нѣкой, защото безнадежна бѣше. Така бѣ стояла около 16 дни, и въ туй време може раната ѝ да е цѣрвѣсала. На 18 августъ, бashiбозукъ, около 100-тина души отъ града и околнитѣ села, дохождатъ съ 40—50 коли въ Покръвенското поле да дигатъ снопье отъ българскитѣ ниви. Четитѣ се впуснали върху тѣхъ, завързва се сражение, което траяло 2—3 часа. На нашитѣ дохожда на помощь четата отъ Елха (10—15 д.), убиватъ 4 души отъ бashiбозука, а пада и едно наше момче отъ с. Перово. Пристигатъ на помощъ и войници отъ Ресенъ, — и четитѣ отстѫпватъ въ гората. Турцитѣ си прибиратъ колитѣ и мрътвите и на връщане минаватъ презъ Дупели и намиратъ около 10-тина насадени гумна, напуснати отъ селянитѣ, които, като чули сражението, избѣгали въ града. Тогава обезчестили ранената жена и момиченцето ѝ; на другия денъ пакъ дошли други и повторили сѫщата звѣрщина.

На 21., когато дойдохъ въ Елха, дохождатъ двама власи и ми съобщаватъ, че кѫде тѣхнитѣ колиби, при селото отъ изтокъ имало до 400 души войска съ горски топове и че изпратили около 10 души кавалеристи въ Ресенъ за нѣщо. Овчаритѣ презъ нощта забележили да се движатъ голѣми тѣлпи войска отъ Охридъ-къмъ Ресенъ по планината Асанджора (Галичица). Всичкотуй ни накара да се усъмнимъ, че се крои нѣщо. Веднага повикахъ четитѣ и имъ съобщихъ, въ случай че тия войски се приближатъ къмъ нась, да не откриватъ сражение, а на селянитѣ известихъ сѫщо, като имъ поръчахъ, да не се разбѣгватъ, а по-добре да стоятъ както си сѫ на купъ, та белки така неприятельтъ по-малко ще ги преследва и убива. Казахъ на четниците, а не гѣрмятъ, да не ги раздразнимъ та да имъ дадемъд.

единъ видъ поводъ да се нахврлятъ върху селяните. Така и стана. Прибрахъ момчетата, — бъха 60 души, присъединиха се и 20—30 души къмъ настъ. Дорде да тръгнемъ, вече се обадиха турцитѣ съ гърмежи и се показаха по всичкитѣ върхове на Асанджора, половинъ часъ надъ настъ. Гърмежитѣ имъ означаваха и знакъ за войскитѣ въ Ресенъ, да тръгнатъ и тѣ да сгъстятъ веригата. Щомъ чухме пушкитѣ, тръгнахме на рискъ, и тѣ ни видѣха. Ние се упътихме къмъ Покръвеникъ, — ще минемъ край с. Стиона и Лахци. Ние не подозирахме, че ще идатъ войски и отъ Ресенъ. Установихме се въ една трапчинка надъ Стиона да почиваме. Следъ почивката, когато неближиха гърмежитѣ, станахме да продължимъ пътя си къмъ Покръвеникъ, и забележихме голъми маси войски, идатъ отъ Ресенъ. Забележихме още че тая маса се разсира въ по-малки тълпи, които почнаха да правятъ вериги срещу другата надъ настъ. Ние си продължихме пътя, като бъхме на разстояние до 3 километра. Като стигнахме Лахци, гората бъше голъма, но не искахме да останемъ въчте, за да не ни обсадятъ, а излъзохме на чистина. Надъ настъ на около 500—600 крачки бъха ни застигнали около 50 д. войници на единъ връхъ, подъ който тръбаше безъ друго да минемъ. Почнаха да стрелятъ върху настъ, но ние изминахме 400—500 крачки тичешкомъ, и азъ съ 15 души влъзохъ въ гората, но като се обръщамъ, нѣма другитѣ, — тѣ ударили на лѣво и на долу се разтурили на нѣколко групички по 15—20 души, едно а момче останало въчте въ гората. Предъ настъ пъкъ имало около 200—300 души наши четници отъ Покръвеникъ, Перово, Подмочани, горната Преспа. Не подозирахме, че ония 50 души турци, като ги видѣли, не посмѣли отъ тѣхъ да ни пресъкатъ пътя. Потерята не ни гонѣше вече и се стѣмни. Ние така се измъкнахме отъ веригата.

Между туй една част отъ елханската чета и отъ дупенската бѣха останали вжтре въ селото Елха, гдето селянитѣ още вършеха. Тѣ не бѣха известени за стапалото, та и тѣ били изненадани отъ потерата. При все то-ва успѣли да се отдръпнатъ къмъ Болно. Войската влиза въ селото, и когото намѣрили забрала съ себе си. Между тѣхъ билъ и онъ турчинъ Шефки. Войската следъ това отива на горе въ лагера на селянитѣ, гдето се среща и съ онай войска, що бѣ дошла отъ Охридско откъмъ Асанджора. Раствуягъ се по планината и взели всичко да плячкосватъ и да прибиратъ, и тукъ вече се предали на звѣрскитѣ си жестокости, — обезчествявали жени, деца, убивали много свѣтъ. Тамъ после се намѣриха много човешки глави безъ трупове; труповетѣ не се намѣриха. Бѣха заклали до 200 брави овни, заклали до 50 и повече говеда, хранили се — оставили повече месо, та всичко се бѣ умирисало.

Тукъ сѫ убити 4 души отъ Дупени, едно момче отъ Лахци, двама мжже ранени, една жена ранена, едно момче отъ Ресенъ убито, и 4 души изчезнали, сетне имъ се намѣриха главитѣ. Всичкитѣ жени до една сѫ обезчествени. Едно отъ дупенскитѣ момчета много добре се е сражавало, изгърмѣло до 60 патрона.

На утрото едно крупно отдѣление войска закарва всички уловени въ Ресенъ.

Лзъ още вечеръта се срещнахъ съ казанитѣ чети отъ Покръвеникъ, и сетне разбрахъ, че една част отъ моите момчета били (до 20—30) въ Перово, други въ Дърмени. Четитѣ отъ Покръвеникъ решили да се разотидатъ по разни посоки, напр. Олчевъ да замине съ 100-тина души къмъ Корча; Срезовъ презъ Асанджора съ 40—50 д. къмъ Охридско, а Кочо съ около 80—90 души въ Перистеръ къмъ Подмочани. Планът е билъ да се дръпнатъ четитѣ, докато турцитѣ прибиратъ се-

лянитѣ, понеже се предполагаше, че ако се възпротивимъ, повече ще напокостимъ на населението. Турцитѣ сѫ имали за цель да прибератъ всичкото население по неопожаренитѣ села и въ града и чрезъ тѣхъ да влияятъ върху въоржженитѣ, останали въ четитѣ. Почнаха тия, чо се прибраха по селата, да влияятъ върху своите роднини въ четитѣ и да ги надумватъ, да се предадатъ. Азъ заминахъ съ Кочо и съ преспанските четници за Перистерътъ, откѫдето Кочо заедно съ селянитѣ и съ Лозанчева, и съ него нѣколко чети отъ Дявато, Цапари — до 100 души, бѣ се оттеглилъ предъ една силна потера. Цѣлиятъ лагеръ бѣше преминалъ въ Покръвеникъ и други села — въ Перово, Езерани и пр., други отишли къмъ Корча. На връщане съ Кочо не потегли назадъ народътъ, Кочо и не имъ извести даже па и не бѣше умно да се водятъ тамъ. Ние стигнахме въ Перистера. Изкачихме се на върха Въртушка до Калето (близу 2000 метра). Когато Кочо се дигналъ заедно съ Лозанчева, до 200 души четници и цѣлъ лагеръ селяни до 500 души бѣха се помъкнали къмъ Покръвеникъ. Лозанчевъ отъ тамъ дойде въ Елха и тамъ се видѣхме на 19 августъ. Той замина съ четата си (до 40—50 д.) къмъ Бигла.

XVI.

Грозни страдания на въсталалото население. И четитѣ губятъ всѣка надежда. Турцитѣ канятъ населението да се смири, като му обещаватъ амнистия. Четитѣ още упорствуватъ. Начала на деморализация и въ четитѣ. Тѣ се оттеглатъ въ по-непристѣпни планини.

На Въртушката преседѣхме два дена. Дойдоха отъ Малоишча двама отъ новоназначеното управително тѣло (власи) съ ракия и радостни се показаха, че и тѣхното село направило, ако и малко, услуги на дѣлото, — но

много потери излѣзли, та не се знаело, кѫде ще му излѣзе краятъ. Съ мене дойде и Кочо, и Гошо бѣше съ насъ. Четата остана горе на върха, а азъ Кочо, Гошо и двама четници слѣзохме въ селото съ намѣрение да приберемъ нѣкои завивки и покривки за момчетата. Събрахме нѣкои отъ селянитѣ, — казахъ имъ за завивки, запитахъ ги, какъ гледатъ на нашата работа. Тѣ отговаряха уклончиво, а въ сѫщностъ вече утринъта бѣха ни предали, само че на вечеръта него денъ азъ вече бѣхъ въ Перово. Като свѣршихме работата, дадоха ни по единъ конь и ние се изкачихме на върха. Раздадохме на момчетата завивкитѣ и после вечеръта тръгнахме къмъ Перово, а Кочо оставихме въ Езерани, да прибере въ Езерани всичкитѣ жени и мжже отъ Подмочани и да ги заведе пакъ въ стария лагеръ надъ Подмочани, като мислѣхме, че тамъ е по-добре. Йошо замина за сѫщата цель въ Перово. Стараехме се да приберемъ пакъ селянитѣ отъ Подмочани: храната на това село половината почти още стоеше неожъната, та рискувахме, ако не я ожънемъ, да я изгубимъ. Трѣбаше не само да се жъне, но и да се прибира. Кочо, щомъ взима женитѣ, заминава за лагера, ала въ зори се намира отъ всѣкѫде обсаденъ отъ войски — откъмъ Малоишча (до 1500 д.), откъмъ Преспата, откъмъ Накулецъ, трета откъмъ Ресенъ — отъ три страни обсаденъ. Когато го обсадили, той е билъ още въ трапа при женитѣ и давалъ разпореждане, какво да работятъ презъ деня. Известява му стражата, че потерата е близу. Стражата му изневѣри — не бѣ грѣмнала, а се бѣ просто дръпнала. Кочо тръгва къмъ стражата, но тамъ били турци, той успѣлъ да грѣмне три пжти и падналъ убитъ. Следъ туй войската обсажда женитѣ, обезчестявава ги, обира ги, запаля една частъ отъ гората. Съ едно отдѣление войска изпращатъ женитѣ въ града.

Останалата войска се пръсва низъ гората и я запалва, намърва нѣколко души четници, пръснати низъ нея 7—8 души, и ги избива.

Това е станало на 27 августъ. На тоя денъ обсаждатъ турцитъ и селото Малоишча, гдето били селянитъ Барджикъ и единъ неговъ послушенъ работникъ, Кочо, Коста. Барджика завеждатъ надъ планината, гдето страшно го мжчили, извадили му очите, отсѣкли му ръцетъ и най-сетне го довършили. Селото пострада. Събра се отъ него всичката жива стока на селото Подмочани.

Когато стигнахме въ Перово съ Гошета, носихме съ себе си 5—6 товара брашно отъ склада на Подмочани. Хората живѣха по тръстиката, въ блатото, не смѣха да излѣзватъ вънка. При тѣхъ бѣха и до 200 и повече подмочанци на едно малко островче; бѣха изгладнѣли. За храна имъ служеше варена пшеница. Заклахме 5—6 брави и раздѣлихме имъ малко месо; понахраниха се, посъживиха се, зарадваха се, че сме се сѣтили за нихъ: по 2—3 дена хлѣбъ не бѣха яли. Радваха се, че ще ги водимъ назадъ, но още предъ пладне (това ставаше нощта) припухаха пушки, видохме огньове въ гората и се сѣтихме, че Кочо ще да е обсаденъ, че тамъ ще има жертви. А пѣкъ на острова Градъ тогава имаше вече съ стотини мжже, жени, деца, събрали отъ селата около голѣмого Преспанско езеро. Когато бѣше отишелъ Спиро Олчевъ тамъ, намѣрилъ ги три дена нищо не яли, страшно нѣщо било. Той се постаралъ да събрали брашно, месо и ги хранилъ, но скоро се събрали тамъ до 1500 души. Отъ Перово вечеръта заминалъ за Покрѣвникъ. Оставилъ Гоше да узнае, какво е съ Подмочани, та да заведе женитъ или не. Тука вече се срещнахъ съ покрѣвски чети, видѣхъ вече отпадналъ духътъ на четитъ, понеже отъ никѫде помощь не иде. Насърдчавахъ, колкото можехъ.

Панайотовъ до 21 августъ бъше се вече отчаялъ, дали отъ постежките на турцитѣ, дали отъ отчаяното положение на селяните, и все казваше, „не направихме добре, че дигнахме общо въстание, а не партизанско“. Той отбѣгваше отъ четата, все се боеше да не бждемъ нападнати, и за това презъ тритѣ недѣли, презъ които заедно вървѣхме, все той нощно време и денемъ съ едно-две момчета вардѣше стража. На 21 августъ предъ голѣмата потера, той взима едно момче и отива въ Покръвеникъ. Тамъ имъ съобщава, че голѣма потера иде, тадаси поставяятъ стража; поискалъ момче, да го заведе до Лѣсковецъ, за да нареди и тамъ сѫщото; поискалъ единъ хлѣбъ; даватъ му хлѣбъ, при всичко че ималъ въ торбата хлѣбъ. Тръгналъ за Стене — сетне презъ езерото та въ малкото езеро та въ островъ Ахилъ. Спиро Олчевъ, като дошелъ въ Горица (на острова), научилъ се, че Панайотовъ заминалъ за Нивица и му пратилъ известие, да се върне назадъ. А Панайотовъ говорилъ на селяните въ Нивица, че дошелъ да купува шекеръ и соль за четите. Спиро, като дошелъ въ Ореово и се научилъ, че Чакаларовъ билъ въ Германската планина, отишель съ 10-тина момчета да се срещнатъ съ Чакаларовъ. Тогава се срещналъ нейде и съ Панайотова и го принудилъ да тръгне назадъ. Отиватъ заедно въ Градъ. Сетне Панайотовъ съ едно отдѣление отъ Перовската чета заминалъ за Перово; на 21 септември войската обсади тръстиката, запали я, и Панайотовъ вжтре билъ убитъ, а селския войвода Тасе го уловиха. Сега е арестуванъ.

Отъ Покръвеникъ заминахъ за Елха на 28 августъ. Тамъ въ гората намѣрихъ само четници отъ Дупени, Елха и Царедворъ; селяни, жени, деца нѣмаше, всички бѣха откарани въ града, набутани по 30—40 семейства въ една кѫща. Планината се бѣше усмърдѣла отъ лѣ-

шове и отъ изкланъ добитъкъ. Разправяха четницитъ, че заровили убититъ, които намърили по гората. Духътъ бъше вече отпадналъ, четницитъ умислени, — нѣма вече около тѣхъ женитъ и дѣцата имъ, нѣматъ кѫщи, покожщнини, жива стока, нищо, посърнали, взели да губятъ и последната надежда. Насърдченията вече нѣмаха място. Сетне, за да ги посъживя малко, взехъ ги всички съ себе си та пакъ на купъ до 120—130 души отидохме въ Битолската планина, гдето се срещнахме съ четитъ болнска и избишката. Янковската чета бъше вече разтурена; селото не имъ бъше изгорено, та се бѣха събрали въ селото си. На другия денъ царедворци останаха при болници, а дупенци и елхчани и дѣрменци се върнаха назадъ да окуражаватъ населението. Това пъкъ бъше вече съвсемъ отчаяно.

24/II. 1904.

Заминахъ въ планината Бигла, за да видя четитъ тамъ отъ Крушево и Леринъ, въ какво състояние сѫ. Бѣха вече се разколѣбали и войводитъ, бѣха съветвали четницитъ да идатъ да си търсятъ добитъка. Имаше прокламация въ града, всѣки да дойде да каже, ако има добитъкъ изгубенъ. И въ града турци и българи бѣха захванали да увещаватъ селянитъ, да се преддаватъ, като ги увѣрявали че ще бждатъ простени. Въ следствие на това мнозина сѫ били увещавани отъ роднини и родители, да се предадатъ. Момчетата при все това не скланяли и се дѣржали опорито противъ. Щомъ дойдохъ и чухъ за това, повикахъ четитъ сопотска, кривенска, златарска, леоречка и крушенска, всичко до 150 души, и ги ободрявахъ да издѣржатъ по примѣра на смилевскитъ чети, които бѣха до 200 души, на яворчани, цапарци, които въпрѣки много лишения презъ цѣлото въстание много бодри изтрайха. Въ Златари бѣха

убити 13 души, както се каза по-горе. Азъ ги ободрявахъ, — особено да не предаватъ оржието, да не отиватъ четницитѣ въ село, за да не се деморализирватъ; само специално пратени отъ войводата четници да отиватъ по храна и провизия. Духътъ на четницитѣ бѣше още добъръ. Вечеръта пристигна известие отъ Стефанъ войвода отъ Елха, че четницитѣ му отъ Елха всички избѣгали съ все оржжие съ изключение на 5—6 души. Бѣха избѣгали около 15—16 д. и то съ цель да се предадатъ съ оржието. То се дължало на подстрекателства отъ страна на гражданините въ града, именно турци надумали роднините имъ, по-стари мѫже да идатъ въ гората и тайно да ги надумватъ. И тѣ наистина най-сетне следъ 2—3 дена преговори се предаватъ въ града съ изключение на трима.

Още сѫщата вечеръ повикахъ Груева и Лозанчева отъ щаба — тѣ бѣха тамъ наблизу, съвѣтвахме се и решихме да образуваме една чета, по 7—8 души отъ всѣка чета, за да улови избѣгалитѣ ако е възможно, та нѣкои отъ тѣхъ да застрелимъ. Но четага не успѣ да ги намѣри и се върна безъ резултатъ. Това бѣше въ началото на септември. Следъ това азъ се върнахъ кѫде Болно, а всѣка чета си отиде кѫде селото си. Тукъ азъ нѣмахъ работа, защото четницитѣ тукъ бѣха още бодри и вѣрни. Отидохъ въ Елха, но тамъ бѣха вече се предали онѣзи. Тукъ ни погна потера, бѣха ни предали отъ Елха, първъ пътъ мене бѣха предали. Потерата била тръгнала кѫде Охридъ. Тя ни гони 5—6 часа, но не можа да ни стигне. Дигна се потера и отъ Петринската кула. Изкачихме се на планината Асанджора (Галичица) и тамъ турцитѣ не дойдоха. Отъ сѫщата потера наплашени тамъ намѣрихъ избѣгали и други чети: покровската, царедворската и дупенската. Откѫде Лесковецъ пригърмѣха пушки, тамъ пакъ друга потера имало. Ние мислѣхме, че то е знакъ

за нашата потера, и се приготвихме за бой. Но до бой не дойде. Ние всички на купъ останахме тукъ. Тогава отдѣлни части по 5—6 души отъ Спирората чета, по негова заповедь се отдѣляли отъ четата му, за да се върщатъ назадъ отъ Острова, гдето бѣха, та да се присъединятъ къмъ нѣкоя отъ четитѣ въ Галичица. Тия четници много страдали — по 4—5 дена се хранили съ треви, лешници, ябълки и др. Нѣкои отъ тѣхъ вече въ отчаянието си се предавали. Чу се, че и перовчани по туй време били обсадени въ Трѣската. Тия, що ги заловили вънъ отъ Трѣската, изтезавали ги, женитѣ предъ мжетѣ имъ безчестили и ги силили да надумватъ всички, които бѣха въ Трѣската, да се предадатъ. Тукъ се предали 12 д. въоржени. Турцитѣ ограбили всичко, що сѫ имали селянитѣ прибрано въ Трѣската, а селянитѣ, голи боси, се разтурили по околнитѣ села. Нѣколко дена следъ туй дохажда още едно отдѣление отъ Острова отъ перовската чета въ Трѣската, и като вижда всичко ограбено, изразтурено, узнаватъ всичко и, придумани отъ отчаянитѣ селяни, тѣй сѫщо се предаватъ съ изключение на селския войвода Тасе и Александъръ Панайотовъ (поручикътъ). Тѣ не се предали, а останали въ Трѣската, и следъ 3—4 дена Панайотова убиватъ, а Тасета улавятъ; Коле Царевчето избѣгва, спасява се. Така свършватъ перовци.

XVII.

Четитѣ постепенно се разпускатъ. Дамянъ Груевъ и Ярсовъ се убеждаватъ, че чуда намъса не ще има. Турската войска гори и планинитѣ. Взема се решение, да се прибере по възможност оржието и да се складира на скрити мѣста. Отчаянието преобладава. Ярсовъ съ 24 четника заминава за България. Груевъ и Сугаревъ оставатъ да доприбератъ оржието.

Въ града турцитѣ неко се водѣха съ предаденитѣ, за да повлияятъ и на другите, непредали се, да се предадатъ. Следъ това и четниците отъ село Дърмени, по примѣра на первовци, но не на купъ, а по 7—8, по 2—3 души, се предадоха. Мнозина скрили пушките си и се явили безъ пушки, ужъ четата имъ ги взела, както ужъ и четата ги накарала да въстанатъ. Като видѣхъ, що става, върнахъ се въ Бигла, за да се срещна съ другите чети — да видя, какво да се прави. Тукъ духътѣ бѣше още крепъкъ. Поправихме опинците на момчетата, — имахме гъонъ готовъ, а имахме и 5—6 души майстори, понагостихме се. Пакъ разпуснахъ четите съ съветъ да не се предаватъ. Раздѣлихме се. Дам. Груевъ бѣше на близу, все въ Биглата, на смилевските страни — на 2 ч. разстояние. Съ него често се срещахме, споразумѣвахме се и дохаждахме до убеждение, че чуждата намъса нѣма да стане. Отъ всѣкажде дохаждаха лоши известия, че тукъ се предали, тамъ се предали, че тамъ отпадналъ духътъ и пр. Силното движение на войските, които взеха да горятъ даже и планинитѣ, като окупирваха цѣли планини, съ цѣла дивизия и запалваха планинитѣ, всичко туй докарващо реакция и се говорѣше вече за туй. Взе се решение, да се прибере частъ по-скоро оржието, да се складира оржието въ добре пригответи сандъци, вмѣстени въ дупки, изкопани въ планинитѣ на подходящи мѣста, изкопани отъ хора

най-върни. Пушкитѣ се намазваха съ зехтинъ и масть — вазелинъ; поставяха се чарковетѣ въ газий. Азъ се разпоредихъ, и това се направи около насъ, въ Биглата. Лозанчевъ замина въ Демирхисаръ да върши сѫщата работа, да прибере колкото може оржжие, а Сарафовъ съ 10—15 души низъ Ресенско отиде въ Преспанско и Леринско съ цель да произведе нови атентати съ помошта на мѣстнитѣ чети по линията Солунъ—Битоля и сѫщевременно, минавайки, да прибира оржжието отъ момчетата. Той не можа, съ малки изключения, да изпълни това. Повечето оржжие въ Преспата биде предадено, и въ Костурско много, сѫщо и въ Ресенско. Георги Сугаревъ и Груевъ останаха въ Биглата да прибератъ оржжието и да кореспондиратъ съ Битоля. Тукъ бѣше Йце Доревъ, съ когото се водѣше кореспонденцията. Йце Доревъ не бѣше подозиранъ, той бѣше книжаръ, получаваше писмата посрѣдствомъ други; той е старъ работникъ. Азъ се върнахъ назадъ, прибрахъ оржжието отъ златарската чета, отъ частъ и отъ съпотската, складирахъ го (около 18 септември). Сѫщо направихъ въ Кривени, Крушево и Леорека. Мнозина приплакваха предавайки оржжието си, — ужасно бѣ отчаянието. Казвахме имъ, че временно спираме въстанието поради потеритѣ и за да приберемъ храната, женитѣ и пр., а пъкъ на прослѣтъ пакъ, че ако не ни дадатъ свободата, рекли сме, че ще се биемъ до смърть.

Заминахъ за Болно, тамъ обезоржихъ въ планината цѣлата чета, 50—60 души. Дезертирането зачести — отъ постове и пр. Постоянно липсуваха хора отъ четитѣ, явни бѣха реакцията и деморализацията. По туй време се чу, че иде потеря, и ние се тръгнахме, а 10-тина души, като замаяни, останали безъ пушки, не рачиха да се тръгнатъ отъ тамъ: безъ пушки, безъ хлѣбъ, безъ имотъ, кѫде да идемъ? — казваха ми. И тѣ останаха

тамъ, турцитѣ на другия денъ тамъ ги избили до единъ, 10 души, на мястото „Влашко Орниче“, где имъ вземахъ пушките, които на коне ги закарахме въ Биглата. Ние отъ балкана чувахме пушките, какъ гърмѣха, когато убиха тия хорица, следъ това турцитѣ запалиха планината. Турцитѣ заловиха нѣколко души избишчани и болничани, биятъ ги до смърть и ги затваряятъ въ Ресенъ.

Едновременно се обезоръжиха и четитѣ дупенски, покровски и царедворската, дошли въ планината Бигла. Но мнозина си отидоха съ оръжието, което повечето същне предадоха на турцитѣ. Потеритѣ се движеха, турцитѣ разбраха, че прибираме оръжието и че го складираме, та употребиха всички усилия да узнаятъ складовете. Въ нѣколко случаи откриха нѣкои складове. Турцитѣ узнаха вече всички наши слабости, почнаха да ни преследватъ и съ малки отдѣления, почнаха да се въвиратъ и въ шумките. Грабежи и насилия продължаваха, особено надъ онѣзи селяни, които не бѣха предали оръжието си. Намъ не оставаше друго нищо, освенъ да приберемъ последнитѣ сили, да подберемъ по-добри момчета и да се отстранимъ нѣкѫде, понеже и населението ни казваше: тръгнете се нѣкое време, а същне, като поутихне, пакъ елате.“ Отъ подмочската чета не можахме да приберемъ оръжието, понеже тя се предаде. Също и езеренската. Успѣхме да складираме около 270, а до 100 пушки има скрити отъ самите селяни. Отъ тля складирани единъ складъ предадоха, 105 пушки. Трѣбваше да се разпустне четата и да остана само съ 2—3 момчета, но момчетата не искаха да се дѣлятъ отъ мене, стари дейци, ходили съ мене нѣкои по 20—16—10 месеца. Решихъ да тръгнемъ за България. Въ това време и Сарафовъ билъ тръгналъ презъ Леринско.

Въ Биглата решихъ да замина за България. Срещахъ се съ Груева, съобщихъ му. Снабдихъ всъко момче съ 3—4 хлъба, месо, сирене, и съ 24 момчета потеглихъ на 28 септември. Сугаревъ реши да остане. Още имаше оржжие за прибиране; и тѣ продължиха да се занимаватъ съ това.

Простихъ се съ Груева и Сугарева въ Демирхисаръ. Груевъ бѣше въ манастира св. Петъръ (Слимнишкия манастиръ), тамъ се простиахме. Пътувахме: презъ Слѣпченския манастиръ — та въ Доленци—Брѣзово—Дивяци — та презъ Бушева планина въ Латовско — та презъ Сланската планина — въ Крапа та презъ планината прехвърлихме въ Велешко, село Папрадичане, — сетне с. Нежилово, Бистрица и Церешница, гдето не бѣха виждали чети, нито имаха понятие за Организацията. Тия села отъ мюдюрлука Богомила не бѣха виждали чета. Отидохме въ Крива Круша (Велешко), излѣзохме на Вардаръ при с. Сѣпъ. Спокойно минахме Вардаръ, прѣгазихме го до подъ мишка. Отъ тамъ въ планината Брѣзица (Скопско) — после въ Тръстенишко — въ едни карпи, при Переходъ въ село Сопотъ и денски минахме цѣлото Овче поле поради една потеря отъ 150 души. Въ с. Неманици убихме едно заптие. Отъ тукъ въ с. Соколица въ Кратовско, сетне надъ Кратово въ с. Куново—Койково, та подъ Егри Паланка та презъ Китката минахме границата и излѣзохме на с. Раненци при Кюстендилъ. Тукъ оставихме оржжието. На 26 октомври срещу митровденъ вечеръта минахме границата, всички живи здрави.